

Prof. Richard P.APPELBAUM

TOPLUMSAL DEĞİŞİM KURAMLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI
KÜLTÜR YAYINLARI

Genel Yayın No: 284
Sosyal ve Felsefi
Eserler Dizisi: 30

Türkçe Yayım Hakları Kültür Yayınları
İş - Türk Limited Şirketi'nindir.

"Theories of Social Change" adlı kitabın 1970 tarihli
İngilizce orijinal baskısından
Çeviren : Türker ALKAN
Kapak Düzeni : Fahri KARAGÖZOĞLU
Birinci Baskı: 5.000 Adet

SAYDAM MATBAACILIK
Tel: 18 53 09 – Ankara

Richard P. APPELBAUM

TOPLUMSAL DEĞİŞİM KURAMLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ. 7

I-EVRİMCİ KURAM 16
1. Klasik Evrimci Kuram : İlerleme anlayışları 16
a) Darwin. . 16
b) Toplumsal İlerlemenin Tek Yönlü Kuramları. 18
c) Organizmacı kuramlar
Uzlaşma, farklılaşma ve bütünleşme. .28
2. Evrimci Kuramın Çağdaş Türleri .32
a) Çağdaşlaşma ya da tek çizgili
değişimin farklı zamanlı kuramları .32
b) İşlevselciliğin ve Sistem kuramının
bazı yönleri: Uyumsal gelişme .48
c) Yeni Evrimci Kuramlar: Çok çizgili
evrim, genel ve özgül evrim. .49
II-DENGECİ KURAM: Dengeleşim Kavramı. .52
1. Biyolojik Bilimlerdeki Koşutlar .52
2. Toplumsal Bilimlerdeki Kullanımları. .53
a) İşlevselcilik ve sistem kuramı .54
b) Kültürel gecikme kuramı. .58
c) İnsan çevre bilimi kuramı .60
III-ÇATIŞMACI KURAM: Değişim, bütün
toplumsal organizmalarda yaygın olarak vardır .63
1. Marksizm: Değişimin Diyalektiği .64
2. Çağdaş Çatışmacı Kuram: Marksist fizikötesi
reddedilmekte, Çatışma anlayışı korunmaktadır .73
IV-"YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ" Kuramları .77
V-TOPLUMSAL DEĞİŞİM KURAMLARININ
SINIFLANDIRILMASI VE İNCELENMESİ. .91
1. Toplumsal Değişimin İncelenmesi. .91
a) Önde gelen çeşitli kuramcıların görüşüne
göre alanın durumu .91
b) Bir almaşık şema. .95
2. Toplumsal değişim kuramları. .99
KAYNAKLAR. 107

Giriş

Bu kitapta, alanın önde gelen paradigmalarına göre toplumsal değişim kuramları gözden geçirilecek. Kuhn'un (1962:10) kullanımını izleyerek, "Paradigma" ile, bilimsel araştırmada belirli tutarlılık düzeyine ulaşmış geleneklere yol açan modelleri amaçlıyorum. Kuhn'un "normal bilimler" nitelemesine aykırı olarak, toplumsal bilimler, herhangi bir dönemde genellikle benimsenmiş paradigmaların bulunması ile pek dikkati çekmezler: Aslında, elde bulunan az sayıdaki paradigmaların uygun bir sınıflandırması ya da bilim adamlarının düzenlenen şemalara yerleştirilmesi konusunda, toplumsal bilimciler arasında çok az görüş birliği bulunmaktadır. [1] İlerdeki bölümlerde, toplumsal değişim alanının belirli bir sınıflandırması ile birlikte, toplumsal değişim konusunda çalışan bilim adamlarının uygun bir sınıflandırması da önerilecektir. Bu kategoriler (ve her biri için kullanılan örnek olaylar), başka yazarların kullandıklarından bazı farklılıklar göstermektedir. Toplumsal değişim kuramlarının çeşitli almaşık sınıflandırmaları, kitapta sunulan şemanın ışığı altında, 5. Bölüm'de gözden geçirilmiştir. Toplumsal değişim kuramlarını gözden geçirmeye başlamadan önce, daha kolay yönlendirebilmek için çabamızı sınırlamamız gerekiyor; bunun için de, "toplumsal" ve "değişim"le ne denmek istendiğini ayrıntısı ile belirlemeliyiz.

İlk Tanımlar

Bir bilgi alanının sınırlanması için insan eyleminin dört düzeyini birbirinden ayırmakta yarar var: Bireysel kişilik, bireyler arasında, küme ya da toplumsal sistem arasında ve kültürel sistem arasında karşılıklı etkileşimler. Bu düzeyler,

---

1 *Kuhn, konuyu incelerken, normal bilimin belirli bir dönemde bir tek ana paradigma tarafından yönlendirildiğini ileri sürdüğüne göre, belki de "okul", paradigma teriminden daha uygun düşmektedir.*

"toplumsal"ın yazında **görgül olarak** ele alınmasına yaklaşık olarak denk düştüğü için seçilmiştir. Bazı yazarlar için (bunların sayısı hep az olmuştur) toplumsal eylem aslında bireyde, büyük kümelerin belirginleşen bir niteliği olarak bireyler arası ilişkilerde ve insan ilişkilerini niteleyen simgelerde görülür. Birinci düzey, ister psikanalitik, isterse davranışçı modeli benimsemiş olsun, tarihsel olarak psikologların alanını oluşturmuştur. Freud'a göre (1958: 215), insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin doğası ve uygarlığı oluşturan bu ilişkiler toplamı geniş ölçüde çocuk cinselliğine ve içgüdüsel bencilliğe indirgenebilir:

"Erotik bileşenlerin bir araya gelmesi ile bencil içgüdüler *toplumsal* nitelik kazanır. Sevilmeyi, uğruna başka avantajları feda adebileceğimiz bir avantaj olarak değerlendirmeyi öğreniriz... Uygarlık, içgüdüsel doyumdan vazgeçmenin bir meyvesidir ve yeni katılan her kişiden bu vazgeçişi ister." [2] Davranışçı psikologlar da (Proshansky ve Seidenberg, 1965:6) öncelikle birey üzerinde dururlar, fiziksel dünyanın nitelikleri ile temel psikolojik süreçler (bilişsellik, coşku, güdülenme) arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışırlar. Buradaki vurgulama, en azından deneyimsel olarak, bireyin dışardan kaynaklanan uyaranlara karşı gösterdiği tepki ile ilgilidir; elden geldiği ölçüde, bu uyaranlar, ya gözönüne alınmayan ya da "diğer şeylerin değişmediği" varsayılan toplumsal yaşamdan soyutlanmıştır. "Labaratuvarda toplumsal öğelerin etkileri en aza indirilmiştir ya da sabit tutulmuştur ve... aslında, fiziksel dünya ile ilişkisi açısından temel psikolojik süreçlerin nitelikleri ortaya konmaktadır. (6)

İkinci düzeyi, toplumsal psikolojinin, özellikle küme dinamikleri üstüne çalışanların alanı oluşturur. Bu, "davranışçı perspektif" denilen, kişiliği, etkileşimi ve öz (self) kuramını kapsayan bir alandır. En azından iki uygulayıcısına göre (Proshansky ve Seidenberg, 1965:4), toplumsal psikoloji "önce davranışta bulunan *birey* üzerinde (bireyin deneyimleri de içerilerek) durur, daha sonra da bu davranışın yer aldığı bağlam, yani *toplumsal ortamı* (diğer bireyleri ya da kümeleri) ele alır. "Georg Simmel (1964: 14-15, italikler eklenmiştir), "toplumsal"ı bireyde ya da kümede değil, bireyler arasındaki ilişkide görmektedir: "Bir zamanlar insan bilimlerinin yalnızca iki sürekli çalışma konusu varmış gibi gözükürdü: Bireysel birim ve bireylerin birimi (toplum); mantıksal olarak bir üçüncü-

---

2 *İnsan psikopatalojisinin ve toplumsal hastalıkların açıklanmasında, Freud'un kişiliğin "içgüdüsel" yönlerine (id, libide) ve bunların bastırılmasına büyük bir öncelik tanıdığı doğru olmakla birlikte (Bkz. Freud, 1961), bireyin, toplumsal ilişkilerle olan bağlantısı, süperego yoluyla göz önüne alınmıştı. Toplumsal davranışı öncelikle bireylerarası ilişkilerle açıklamak isteyen toplumbilimciler ve toplumsal psikoioglar için böylece psikanalitik kurama girişin yolu açılmaktadır. T. Parsons ve R.F Bales (1955), toplumbilim ve psikiloji arasındaki evliliğin bir örneğini oluşturur.*

sü dışlanmış gibiydi... İnsan ilişkileri biliminin daha kapsamlı bir sınıflandırması, görünüşe göre, *bir birim oluşturan ilişkiler*, yani dar anlamında toplumsal ilişkiler konusunda bir ayrım yapmalıdır.." Meadçı psikolojiye göre toplumsal düzey insanlar arası ilişkilerde yer almakla kalmaz, fakat insan kişiliği nerdeyse tümüyle insan ilişkilerinden doğar: "Öz, gelişen bir şeydir; başlangıçta doğumla birlikte ortaya çıkmaz, fakat toplumsal deneyim ve etkenlik sürecinde gelişir, yani, belirli bir kişinin tüm süreçle ve bu süreçteki diğer bireylerle ilişkileri sonucunda ortaya çıkar" (Mead, 1964: 199).

Üçüncü düzey, tipik olarak toplum bilimcilerin ilgi alanı olmuştur. Çözümleme birimi olarak, kümeyi, özellikle toplumsal düzeyin yer aldığı düşünülen kümenin belirginleşen niteliklerini ele alır. Emile Durkheim (1964:13) "Toplumsal olgular"ı, "birey üzerinde dış sınırlama koyabilen, sabit olsun olmasın, her eylem biçimidir" diye tanımladığında, bu düşünceyi taşıyordu. Dışsallık (bireye göre) ve sınırlama (birey üzerinde) toplumsal eylemi niteler, toplum bilime özgü araştırma alanını oluşturur.

> Öğeler ne zaman, birleşseler ve bu birleşmeleri nedeniyle yeni olgulara yol açsalar, çok açıktır ki, bu yeni olgular, başlangıçtaki öğelerde değil, fakat bu öğeler birliğinin oluşturduğu, bütünlükte yer alır.
> (Durkheim, 1964: XLVII)
> Şimdi bu ilkeyi toplumbilime uygulayalım. Eğer her toplumu oluşturan bu bileşimin birey bilincinde yer alandan farklı olan yeni olgular doğuracağını söyleyebilirsek, bu olguların, sadece kendilerini doğuran her toplumda bizzat yer alabileceğini, toplumun parçalarında, yani üyelerinde görülemeyeceğini kabul etmemiz gerekecektir. Bu anlamda, olgular bireysel bilincin dışındadır. (XLVIII). O halde burada, bireysel bilincin dışında bulunmak gibi dikkate değer bir niteliği bulunan eylem, düşünce ve duyma biçimleri ile karşı karşıyayız demektir.
> Bu davranış ve düşünce tipleri bireyin dışında olmakla kalmazlar, ayrıca, kendilerini bireye empoze ettikleri için ve kişinin bireysel istencinden bağımsız olduklarından, zorlayıcı, bir güçle de donatılmışlardır. (2).

Yirminci yüzyıl Amerikan toplumbilim uğraşının büyük bir bölümü, toplumsal eylemin çeşitli yönleri ile ilgili olmuştur. Gerçekten de, davranış değişkenleri üzerine olan yapısal etkilerin çözümlemeleri (Durkheim'ın 1897'de intihar üzerine yaptığı çalışma ile bunun toplum bilimsel modeli ortaya konmuştu), yarım yüzyıl boyunca Amerikan toplumbiliminin olmazsa olmaz koşulu olmuştur. Bürokrasi (Blou 1960: 178-193), çevrebilim (Robinson, 1950: 351-357), toplumsal katmanlaşma ve toplumsal hareketlilik (bkz. Bendix ve Lipset, 1966: özellikle IV-V bölümler) üzerine yapılan çalışmalar, bağlam ya da küme nitelik-

leri ölçülerini (örneğin yapı) açıklayıcı değişken olarak kullanan çalışmalar, bu sınıfta yer alacaktır. Ayrıca bu vurgulama sadece Amerikan görgül toplumbilimine özgü de değildir. Yöntem sorunları bir yana konacak olursa, Marx'ın "toplumsal" kavramı ile Durkheim'ınki kuşkusuz bağdaştırılabilir, çünkü Marx'ın sınıf bilinçliliği kavramı, hem doğası, hem de işlevi bakımından, Durkheim'ın ortaklaşa bilinç kavramı ile koşutluk içindedir. Durkheim için olduğu gibi, Marx için de, insan, hem düşünce, hem de eylem bakımından kümenin sınırlaması altındadır; kümenin ya da sınıfın, üyelerinden ayrı ve onların üzerinde bir varlığı vardır [3] ve bireysel davranış, kümenin dışsallığını yansıtır. Durkheim tarafından tanımlandığı biçimi ile, birey üzerine sınırlama koyabilecek ya da bireyi başka biçimlerde etkileyecek kadar *küme olarak* yeterince gerçeklik taşıması koşuluyla, iş arkadaşlarının oluşturduğu küçük bir birim, bir toplumsal sınıf ya da ulus-devlet bir toplumsal kümeyi oluşturabilir.

Dördüncü düzey genellikle antropolojinin konusu olarak görülür. Parsons'un (1966:5), insan eyleminin kültürel bileşeni adını verdiği şeyle ilgilidir: "Eylemlere ilişkin anlam ve amaçlar, insan toplumunun evrenseli olan dil üzerinde genel olarak yoğunlaşan simgesel sistemlere (örnekler çerçevesinde yer alan kodlar da içerilmek üzere) göre biçimlendiği için, insan eylemi kültürel'dir." Parsons, kültürel ve toplumsal sistemler arasında açıkça ayrım yapmakla birlikte, "kültür" teriminin "toplumsal"dan daha az sınırlı bir kullanımı vardır; antropologların çoğu, daha önce toplumsal adını verdikleri şeylerin çoğunu kültür teriminin kullanımına katıyorlar. Örneğin, Hoebel'e göre (1960:168) kültür, "bir toplumun üyeleri tarafından sergilenen ve paylaşılan, öğrenimle kazanılmış davranış özelliklerinin bütünleşmiş genel toplamıdır." Murdock'a (1960:248; kültür tanımlarının sistemli bir incelenmesi için, bkz. Kroeber ve Kluckhohn, 1952) göre ise, "bir toplum üyelerinin paylaştıkları alışkanlıklar kültürü oluşturur." Maddesel (teknolojik) ve maddesel olmayan kültür arasındaki ayrımla, (şeylerin doğa sına ilişkin) varoluşçu postülaların birlikteliği ve (şeylerin istenebilirliğine ilişkin) normatif postülaların [4] birlikteliğine dayalı kültür ayrımları, antropolojik yazındaki belli başlı ayrımlardır (Hoebel, 1960: 116-117). Steward (1955: 43-97), "kültür" "kültürel sistem" ve "toplumsal kültürel sistemler" terimlerini görünüşe göre birbirinin yerine kullanmaktadır; tanımları Hoebel'inkilere benzemektedir (1955: bkz. 1. Bölüm). Görünüşe göre genellikle kültür dendiği zaman kendi içinde aktarılması amaçlanmakta, asıl vurgulama değer ve simgelerin öğrenilmesi ve aktarılması üzerinde olmaktadır.

---

3 *Marx, sınıfın biçimlenmesini, herhangi bir dönemde var olan üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki gerilimlere bağlamıştır.*

4 *W.F. Ogburn, aynı zamanda maddesel olan ve olmayan kültür ayrımını vurgulamıştır. Bkz., Bölüm II.*

Bu çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde yer alan çözümlemelerde, kendimizi geniş ölçüde yukarıda betimlenen üçüncü ve dördüncü düzeylerle sınırlı tutacağız. Daha da özgül olarak, toplumsal değişim kuramlarını ve toplumsal düzeydeki değişimle birlikte yer alan toplumdaki değişimleri ele alacağız. Tartışılacak kuramları seçerken, Parsons'un (1966:2, ayrıca bkz. Gould ve Kolb, 1964. 674-675, Sills, 1968: cilt 14, 577-586) "göreli olarak en kendine yeterli toplumsal sistem tipi" olan toplum tanımını [5] rehber edineceğiz, izleyeceğimiz asıl tanım bu olmakla birlikte ele aldığımız her kuramı niteleyen açık ya da kapalı tanımlarla da çalışmak gerekecektir. Kültürel değişim de kapsanmıştır, çünkü kültürel değişim kuramcıları, genellikle bu terimi, aslında "toplumsal değişim" başlığı altında yer alması gereken konuları kapsayacak kadar geniş kullanıyorlar. Pek az kuramcı bu iki düzey arasında ayrım yaptığı için, bir çok kuramcıyı ele alırken bu ayrımı biz de bir yana bırakmak zorunda kalacağız, olanaklar ölçüsünde bu ayrıma dikkat çekerek duyarlı kalabiliriz.Bu çalışmanın toplumsal değişim kuramları ile sınırlı tutulmasının iki nedeni vardır: Birincisi, belirlenen bu alan yazarın başlıca ilgi alanını oluşturmaktadır; ikincisi, yazıyı kısa tutma kaygusu, konuya bir sınır getirmeyi zorunlu kılmaktadır. Sadece toplumsal hareketler, küme dinamikleri, örgütsel değişim, nüfus görüntüsü değişiklikleri, toplumsal altsistem (siyasal yapı, ekonomi aile bg.) değişimleri gibi konulara ayrılmış olan kuramları incelemeyeceğiz. Toplumsal yapıyı kapsayan etkileri bağlamında bu konuları gündeme getiren kuramlarla ilgileneceğiz. Gerçi bu tür dışlamalar sonucunda, toplumsal değişimin her boyutunu kapsayan bir çerçeve oluşturma olasılığı ortadan kalkıyorsa da, böyle kapsamlı çözümlemeler yapmaya kalkışan toplum bilimcilerin sayısı pek az olmuştur ve bunu yapmak isteyenlerin de hiç birisi başarıya ulaşamamıştır. [6]

---

5 *David Aberle (1950: 110-111), benzer fakat daha kapsamlı bir tanım önermektedir: "Bir toplum, bir bireyin yaşam süresinden daha uzun süre varlığını sürdürebilen kendine yeterli eylem sistemini bölüşen bir insan kümesidir; bu küme, en azından kısmen, kendi üyelerinin cinsel yeniden üretimi ile insanlarını sağlar."*

6 *Smelser (1968) şu andaki toplumsal değişim kuramlarını sistematik olarak gözden geçirmek ve birleştirmek için büyük bir çaba harcadı. Şu andaki kuramların sınıflandırmasını iki ana boyuta dayandırmıştır: Bozucu ya da yapıcı süreçlerle ilgili kuramlar ve kısa dönemli ya da uzun dönemli süreçlerle ilgili kuramlar. Böylece, hem zaman boyutunu, hem de değişimin yönünü göz önüne almış olmaktadır. Smelser, her kuramı, böylece yarattığı dört tipe göre incelemektedir: Bunalım koşullarında toplumsal çöküş kuramları, uzun dönemli çöküş, çözülme ya da ölüm kuramları, bunalım koşullarından kurtuluş kuramları; uzun dönemli gelişme ya da büyüme kuramları. Buna ek olarak, hem uzun dönemli çöküşü, hem de gelişmeyi içeren öğeler taşıyan iki kuramı, Marksizmi ve Bronislaw Malinowski'nin bazı son çalışmalarını göz-*

Değişimde "toplumsal"ın ne olduğu konusundaki tartışmayı tamamladıktan sonra, şimdi kısaca "değişim" ile neyin amaçlandığını görmeliyiz. Bazı ayrımlar yararlı olacaktır.

1– Değişimin miktarı: Geniş ölçekli değişime karşı küçük ölçekli değişim. Etkilenen birimlerin çeşitli özelliklerini, etkilenen birimlerin büyüklüğünü ve merkeziliğini; sistem içinde etkilenen birimlerin orantılarını; etkilenen birimin değişime yatkınlığını (değişime karşı direnme derecesini); değişimle birlikte oluşan yenilenmenin derecesini; değişim itisinin ortaya çıkışındaki hızı, değişimin miktarı yansıtacaktır. [7] Bu ayrımlar, ölçeğin önemine ve olası bileşenlerine dikkati çektiği için yararlıdır.

2– Değişimin zaman boyutu: Uzun döneme karşı kısa dönemli değişim. Değişimin gerçekleştiği zamanın süresi, açıkça önemli bir ayrımdır. Smelser (1968: 269-271), zaman ufkunu, bütün toplumsal değişim kuramlarını nitelediği iki boyuttan birisi olarak kullandığı gibi, değişim sürecinin yeni ve genel bir formülasyonunda bu kuramların sentezine ulaşmak için temel değişkenlerden birisi olarak da kullanmaktadır. Bu ayrım, görünüşe göre, Ogburn'ün kültürel gecikme kavramının temelinde yatıyorsa da, Ogburn'ün gecikmeyi ele alışında, gecikmenin uzunluğunun mu, yoksa uyumsuzluğun derecesinin mi daha kritik olduğu pek açık değildir. Nüfus değişim kuramı, değişimin zaman ufkunun biçimsel olarak önemle ele alındığı durumlardan birisidir; hem Ogburn (1964:86), hem de Hanser (1969:1-19), bunu gecikmenin bir örneği olarak incelediler.

3– Değişen birimin etkisi: Sürece karşı yapısal değişim. Parsons (1966:20-21), bir sistemin sürmesini sağlayan süreçlerle, sistem içinde yapısal değişimlere yol açan süreçler arasında ayrım yapmaktadır. Birincisi, bir denge ya da dengeleşim (homeostasis) kavramıdır ve (Parsons'a göre) değişen çevre (kuşkusuz ki,

---

den geçirdi. Bu yaklaşımları tek bir yaklaşımda birleştirmeye çalışan Smelser çeşitli adımlar atmaktadır: 1. Değişkenlerin çeşitli denge sistemi sınıflarına göre örgütlenmesi, bunlar arasında, şok ve sonuçları modeli, kararlı dinamik denge modeli, birdizi kararsız denge durumları modeli; hareket halinde kararlı denge modeli, uzun dönemli hareket halinde kararlı denge modeli üzerine yerleştirilmiş olan bir dizi uzun dönmli kararlı ya da devresel denge durumları, uzun dönemli kararsız dinamik denge modeli üzerine yerleştirilmiş olan bir dizi dinamik kısa dönemli kararlı denge durumları; uzun dönem eğilimli kararlı denge modeli üzerine yerleştirilmiş olan bir dizi kararsız denge durumları, yer almaktadır. 2. Birbirini izleyen değişim aşamalarının belirlenmesi, bunlar arasında şunlar bulunmaktadır: Değişime yol açan etmenlerin ortaya çıkması, bu etmenlere tepki, ara aşama, uzun dönemli yapısal ve kültürel değişim aşaması. Her aşama daha ileri düzeyde alt birimlere bölünmüştür. Farklı düzeylerdeki değişimler arasındaki ilişkiler üzerinde özellikle duran diğer bir kuramcı, tüm insan eylemlerini kapsamayı amaçlayan Talcott Parsons'tur. Özellikle bakınız, Parsons (1960, 1966).

7 *Bu ayrımlar Smelser'den (1968: 269-271) uyarlanmıştır.*

buna öbür sistemler de katılabilir) tarafından dayatılan ivedi durumlara, herhangi bir sistemin kendi yapısında temelli bir değişime yol açmadan uyabilmesi demektir. İkincisi ise sistem değişimine dikkati çeker ve (gene, Parsons'a göre) öncelikle yapısal farklılaşma süreci tarafından nitelenir. Yapıyı sürdürmeye yarayan süreçlerle, buna yaramayan süreçler arasındaki ayrım, işlevselcilerin ve öbür denge kuramcılarının yaptığı kritik bir ayrımdır, çatışmanın ve değişimin bütün toplumsal örgütlenmeleri nitelediğini düşünen kuramcılar buna pek başvurmazlar. Marx (1959: 20, aynı zamanda bkz. aşağıda Bl. 3) kuşkusuz ki, çatışmanın evrenselliğini ve tüm toplumsal yapılarla olan sistemli ilişkisini vurguladı: "Çatışma olmadan gelişme olmaz: Bu, uygarlığın günümüze değin izlediği yasadır." Dahrendorf (1959) ve öbür çatışma kuramcıları, çatışmanın evrenselliği konusundaki Marx'ın görüşünü yansıtırlar.

Değişim miktarı, değişimin zaman ufku ve değişen birimin etkisinden oluşan üç ayrım, bundan sonraki çözümlemelerde, incelenen kuramları sistemli olarak nitelemek için kullanılacak. Bir çok durumda, tersi belirtilmediği sürece, büyük ölçekli, uzun dönemli değişim kuramlarını inceleyeceğiz. Bu ayrımların kuramcılar tarafından mı yapıldığı, yoksa çalışmalarından mı çıkarıldığı, ilginç bir noktadır. Üçüncü ayrım, çatışma kuramcılarını diğer kuramcılardan ayırma açısından yararlı bir araçtır.

Aşağıdaki bölümlerde, bu kuramların "toplumsal" ve "değişim" konusundaki bazı varsayımlarına açıklık kazandırmak için, bir toplumsal değişim kuramları tipolojisi kullanılmıştır. [8] Kategoriler birbirlerini karşılıklı olarak dışlamazlar; temel varsayımlardan ve bunların doğurduğu toplumbilim yaklaşımlarından ortaya çıkan önemli farklılıkları vurgularlar. Kuramların birden çok başlık altında toplanabilmesi ve kuramın incelenen yönüne bağlı olarak, bazıları farklı başlıklar altında incelenecektir. Dört genel kategori belirlenmiştir: Evrimci kuramlar; bunlar, genellikle doğrusal bir biçimde daima daha fazla karmaşıklık ve uyma yeteneği doğrultusunda gelişen, düzgün ve birikimsel bir değişim tarafından nitelenir. Denge kuramı; dengeleşim kavramı ve sonuçta kararlılığı sağlayacak koşullar üzerinde yoğunlaşma bunu belirler. Çatışma kuramı, tüm toplumsal organizmalarda değişimin yaygın olarak bulunduğu varsayımı ve sonuçta kararsızlığı sağlayacak koşullar üzerinde yoğunlaşma tarafından nitelenir. "Yükseliş ve çöküş" kuramları; toplumların, kültürlerin, uygarlıkların hem yükseldiği, hem de gerilediği bütün toplumların aynı yönde hareket etmediği varsayımları tarafından belirlenmiştir. Evrimci kuramların bir anlama, hem dengeci kuramları, hem de çatışmacı kuramları içerdiği açıktır; bu kuramların her birisinde, toplumlar, gittikçe artan bir karmaşıklık doğrultusunda hareket eden, çevreye uyma yeteneğini ençoğa çıkarmakla ilgilenen,

---

8 *Bu tipolojinin daha geniş bir tartışması V. Bölüm'e kadar ertelenmiştir.*

yüksek düzeyde karşılıklı bağımlılıkları olan sistemler olarak ele alınabilirler. Ayrıca, değişimin tek doğrultuda olduğu, toplumların hepsinin benzer bir başlangıç durumundan benzer bir sonul duruma doğru değiştikleri, bunların ise hem Batı Avrupa, hem de ABD tarihinde örnekleri ile görülebileceği gibi varsayımlar, hem dengeci kuramın, hem de çatışmacı kuramın belirli türleri tarafından paylaşılır. Böylece Parsons'un (Parsons ve Smelser, 1956:33-38) eskiden kullandığı örnek değişkenleri, endüstri öncesi toplumları ve endüstri toplumlarını niteleyen örneklerin önceki ve sonraki setlerini belirlemektedir (Parsons ve Smelser, 1965:33-38 [9]) Öte yandan Marx'a göre (Fener, 1959: 1-41), belirli bir dönemdeki üretimin teknolojik örgütlenmesini yansıtan sınıf mücadelesi kendi gelişme çizgisini izlerken, bütün toplumların geçmesi gereken özgül aşamalar vardır. O halde, evrimci kuramları, dengeci ve çatışmacı kuramlardan ayırmak için bir neden var mı? Bu ayrımın sürdürülmesi, kuramlar arasındaki önemli vurgulama farklılıklarına dikkati çektiği içindir. Evrimci kuram, düzenli ve birikimsel değişimi, dengeci kuram, parçalar arasındaki uyumu ve dengeleşimi; çatışmacı kuram ise istikrarsızlığın ve değişimin doğallığını vurgular. Belirli bir anda belirli bir kuramın hangi yanının onu nitelediği ya da sunuluşunu etkilediği düşünülüyorsa, bu kuram uygun gözüken kategoriye konacaktır.

Şema aşağıdaki gibidir

I–EVRİMCİ KURAM

1. Klasik evrimci kuram: İlerleme anlayışları
   a) Darwin
   b) Tek yönlü toplumsal ilerleme kuramları
   c) Organizmacı kuramlar: Uzmanlaşma, farklılaşma ve bütünleşme

2. Evrimci kuramın çağdaş türleri

   a) Çağdaşlaşma ya da tek çizgili değişimin farklı zamanlı kuramları
   b) İşlevselciliğin ve sistem kuramının bazı yönleri: Uyumsal gelişme
   c) Yeni evrimci kuramlar: Çok çizgili evrim.

II. DENGECİ KURAM: Dengeleşim kavramı
1. Biyolojik bilimlerdeki koşutluklar

---

9 İkili ayrımlardan dört tanesi Toennies'in Gemeinschaft-Gesellschaft ayrımından alınmıştır: Öz yönelim-topluluksal yönelim karşıtlığı, işlevsel özgüllük-işlevsel yaygınlık karşıtlığı, duygusallık-duygusal yansızlık karşıtlığı. Linton' dan alınan beşincisi ise, kandaşlık ölçütü ile başarı ölçütü karşıtlığıdır.

2. Toplumsal bilimlerdeki kullanımları,
   a) İşlevselcilik ve sistem kuramı
   b) Kültürel gecikme kuramı,
   c) İnsan çevrebilimi kuramı

III. ÇATIŞMACI KURAM: Değişim, bütün toplumsal organizmalarda yaygın olarak vardır.

1. Marksizm: Değişimin diyalektiği
2. Çağdaş çatışmacı kuram: Marksist Fizikötesi reddedilmekte, çatışma anlayışı korunmaktadır.

IV. "YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ" KURAMLARI

V. TOPLUMSAL DEĞİŞİM KURAMLARININ SINIFLANDIRILMASI VE İNCELENMESİ

1. Toplumsal değişimin incelenmesi,
   a) Önde gelen çeşitli kuramcılarının görüşüne göre alanın durumu
   b) Bir almaşık şema,
2. Toplumsal değişim kuramları,

1

Evrimci kuram

Açık ya da gizil ilerleme anlayışları, 19. yüzyıl evrimci kuramlarını nitelemişlerdir. Darwin'in biyolojik evrimle ilgili çalışmasından çok etkilenen kuramcılar, çoğu kez, toplumu, yaşayan organizmaya benzetmeye çalıştılar. Daha önceki kuramcılar ilerlemeyi batılı endüstri toplumları açısından tanımlayarak geniş ölçüde değer yargısına bağlı bir değerlendirme yaptılarsa da, Spencer ve Durkheim, toplumbilimsel düşünceyi günümüze değin etkileyen organizmacı bir evrim kuramı geliştirdiler. Eski kuramların etkisi işlevselci kuramda ve sistem kuramında da açıkça izlenmekle birlikte, Afrika, Asya ve Latin Amerika uluslarının endüstrileşmesi olarak algılanan yirminci yüzyıl "çağdaşlaşma" kuramları, doğrudan doğruya eski evrimci kuramlardan kalmadır. Son zamanlarda yirminci yüzyılın antropolojik ve toplumbilimsel kanıtlarına dayanarak, on dokuzuncu yüzyıldaki öncüllerinin yanlı ve yanlış tutumlarına düşmekten kurtulan yeni-evrimci kuramlar içinde evrimci kuramların yeniden canlılık kazandığını izliyoruz.

1. KLASİK EVRİMCİ KURAM: İLERLEME ANLAYIŞLARI

a) Charles Darwin

Darwin (1887) geniş ölçüde toplumsal bilimlerden esinlenmiştir. Malthus'un, evrensel yaşama uğraşında en uygun olan türlerin varlığını sürdüreceği kav-

ramı Darwin'i çok etkiledi. [1] *The Origin of Species* (Türlerin Kökenleri) (1859) yapıtında Spencer'i kendi öncüllerinden biri olarak gösterdi. Toplumbilimin daha sonraki gelişmeleri açısından geçerli olduğu ölçüler içinde, Darwinci evrim bir kaç ana önermeye indirgenebilir: (1) Türler arasında çok büyük bir çeşitlilik vardır. (2) Her türün nüfusu, beslenme kaynaklarının ötesinde artma eğilimindedir. (3) Bunun sonucunda, türlerin kendi içinde ve türler arasında bir yaşama uğraşı doğar. (4) Bu uğraşta, en güçlü olan ya da en iyi uyum sağlayan (en yatkın olan) uzun dönemde varlığını sürdürür, zayıf olan ise yok olur. Bu, uyumlu olanın yaşamasını sağlayan "doğal ayıklamanın katı yasası"dır, (1880: 48). Türler arasındaki çeşitlerin kaynağı konusunda Darwin'in görüşü çok açıktı: Kazanılan özelliklerin kalıtıma geçebileceğine ilişkin Lamarckçı anlayışı kabul etmedi, çeşitlerin rastlantı (mutasyon) ile ortaya çıkabileceği anlayışını yeğ tuttu. [2] Bu durumda, doğal ayıklama, *rastlantısal* çeşitlerin arasında en uyumlu olanın yaşamasını sağlıyordu: "Böylece, yararlı çeşitlerin bütün türleri ya arasıra ya da sürekli olarak korunur; zararlı olanlar ise dışlanır," (48). Bu nedenle, Darwin için türlerin çevreye uyması gibi bir sorun yoktur; fakat, büyük bir çeşitlilik vardır ve sürekli olarak yenileri ortaya çıkmaktadır, en iyi uyum sağlayan cinsler yaşamlarını sürdürmekte, bu arada diğerleri de yok olmaktadır. Stebbins'in (1967: 225-226) dediği gibi:

> belirli bir amaca doğru sürekli olarak ilerleme izlenimi yaratmak, ancak-insan gibi- ileri olduğunu düşündüğümüz bir tiple başlarsak ve o kümenin kendi atalarının aile ağacını (soyundan gelenler günümüze değin yaşasa da, bizim ileri saydığımız, düzeye ulaşamamış çok sayıda akrabayı göz önüne almadan) kurarsak, mümkün olabilir.

Örneğin böcekler göz önüne alınacak olursa, hem daha yüksek karmaşıklık düzeyine, hem de daha fazla basitliğe doğru değişmeler olduğu görülür. Karıncalar ve arılar daha ileri karmaşıklık yönünde, hatta belki insandan da ileri bir karmaşıklık yönünde evrilirken, pireler ve ağaç bitleri atalarından daha basit olmaya doğru evrildiler. İlerleme, insanbiçimsel (anthropomorphic) terminoloji çerçevesinde (Simpson, 1949) ya da canlı ve cansız çevre üzerindeki egemenliğin artması olarak (Huxley, 1942) tanımlanmadığı sürece (bu tanımların her ikisi de insanı en üst düzeydeki evrim noktasına yerleştirmektedir), organizmaların evrilmesini incelerken, ilerleme anlayışına yer olmadığı açıkça görülüyor. Toplumsal bilimlerdeki evrimci kuramın bir çok türleri, ilerlemenin bir iki tanımın-

---

1 *Örneğin, Malthus, nüfusun çevresi ile dengede kalabilmesi için, hastalık ve salgın gibi önleyici rolü olan denetleyicilerin önemini tartışır.*

2 *de Vries'in 1900'de mütasyonu bulması ile, aslında türler arasında rastlantısal değişkenliğe dayanan Darwin'in kavramı desteklenmiş oldu.*

dan birini (genellikle ilkini) kabul ederler. Böylece, tek yönlü ilerleme kuramlarının hepsi (Comte. Spencer, toplumsal Darwinciler), çağdaşlaşma kuramcılarının hepsi ve bütün sistem kuramcıları, batının endüstrileşmiş ve kentleşmiş toplumuna (son derece karmaşık, uzmanlaşmış, farklılaşmış ve iç bağımlılığı olan) bir bakıma evrimin son ürünü olarak bakarlar. Marx, şu andaki edüstriyel toplumsal örgütlenmenin ötesine bakarak başka tür bir son ürün gördüyse de, bu kategori içinde yer alır. Çevre üzerinde egemenlik kurmak biçimindeki ikinci ilerleme tanımı, dengeci kuramları, özellikle insan çevresi okulunu ve yukarıda sözü edilen artan karmaşıklık varsayımları ile genel olarak bir arada bulunan bir anlayış olan çevre üzerinde egemenlik çerçevesinde en azından "uyumsal gelişmeyi" (Parsons, 1966: 22) vurguladıkları ölçüde, sistem kuramlarını niteler.

b) Toplumsal İlerlemenin Tek Yönlü Kuramları

Darwin'in, Malthus ve Spencer gibi toplumsal bilimcilerden etkilenmesine karşılık, toplumsal bilim de Darwin tarafından etkilenmiştir, ondokuzuncu yüzyıldan bu yana, toplumsal değişim kuramı, şu ya da bu biçimde, evrimci anlayışın ağırlığını duymuştur. Başlangıçtaki evrimcilerden pek çoğu için, toplumun eski, "ilkel" biçimlerden yola çıkarak "ilerlemiş" (genel olarak batı Avrupa) uygarlığına ulaşmasını betimlemek yeterli oluyordu; uygarlığın ilerlemesi ile *doğal* ayıklama süreci içinde en uyumlunun yaşamasının engellenebileceğinden korkan bazıları da, "soyguncu baronların" yüzyılın başında kapitalizmin hızlı gelişmesini niteleyen laissez-faire ekonomisini toplumbilimsel açıdan mazur gösterecek ayrıntılı çalışmalara girdiler. Bu ikinciler toplumsal Darwinciler olarak tanındılar.

Comte, Maine ve Morgan'ın ilk baştaki çabaları, Sahlins'in (Sahlins ve Service, 1960: 12-44) Genel Evrim [3] adını verdiği bir yaklaşımla, özgül toplumsal biçimlerin ya da bir bütün olarak toplumların, başlangıçtaki daha az gelişmiş bir durumdan, soncul ve gelişmiş bir duruma evrilmelerinin izlenmesi idi. Toennies ve Spencer'in bazı yönleri de bu kategori içinde yer alır. On dokuzuncu yüzyılın başında yazan Comte (1964), uygarlığın incelenmesine kendi pozitivist yöntemini uyguladı, bütün kültürlerin her zaman içinden geçecekleri tek biçimli bir aşamalar dizisi önerdi:

> Tarih, kanıma göre, her birisi belirgin bir ruhsal ve dünyevi nitelik taşıyan üç büyük döneme ya da uygarlık aşamasına ayrılabilir. Bunlar, uygarlığı öğeleri ve bütünü ile aynı anda kavrarlar...

---

3 *Sahlins (Sahlins ve Service, 1960: 12-44), genel evrim-çevreye egemenlik bakımından yüksek biçimlerin ortaya çıkması-ile, kültürel değişkenliğe yol açan özgül evrim arasında ayrım yapmıştır. Genel evrim kavramı, Huxley'in evrimci ilerleme anlayışı ile koşutluk içindedir. Bu bölümde daha sonra yeni -evrimci kuramları tartışırken Shalins'e tekrar döneceğiz.*

Bu dönemlerden birincisi, Dinsel ve Askeri dönemlerdir.
Toplumun bu aşamasında, kuramsal anlayışların hepsi, ister genel, isterse özel olsun, doğaüstü bir iz taşır. Her türlü araştırma hakkından yoksun bırakılmış olan gözlem yetisi, tam anlamı ile imgelemin baskısı altına girmiştir...

İkincisi, Fizikötesi ve Yasal dönemdir. Genel niteliği, pek iyi tanımlanmış niteliklerinin bulunmamasıdır. Bir bağ oluşturur, melez ve geçici bir netilik taşır.

Nihayet, Bilim ve Endüstri üçüncü dönemdir. Bütün kuramsal kavramlaştırmalar pozitif bir nitelik kazanmıştır ve genel kavramlaştırmalar da böyle olmaya yönelmiştir. Birinciye bakışla, gözlem imgeleme baskın gelmektedir; ikinciye göre de, gözlem imgelemi tahtından indirmiş, fakat henüz yerine geçememiştir. (19-20).

Comte'un çalışmalarının önemli bir kısmı, bu sürecin, toplumsal kültürel ve bilimsel alanlardaki yansımalarını izlemeye ayrılmıştır. Comte (18), uygarlığın gelişmesinin, "insan ırkının kendisini mükemmelleştirme eğiliminden" kaynaklanan doğal bir yasayı izlediği, bu nedenle kaçınılmaz ve değiştirilemez olduğu ve "öngördüğü ara aşamalardan hiç birisinin atlanamayacağı ve geriye doğru bir adımın da gerçekten atılamayacağı" (18) kanısında idi.

Eğer uyumun ve aşamaların yasalarını hiç bir şey değiştiremezse, bu durumda toplumsal organizmanın ve toplumsal yaşamın yatkın olduğu farklılaşımlar nelerdir? Bunun yanıtı, farklılaşımların, olguların doğasını ve gelişim çizgisini etkilemeden, yoğunluklarını ve ikincil işleyişlerini etkilemesidir.... ırkın gelişimi, ancak önemli bir şeyin atlanmasından doğan bir kesintinin ortaya çıkışı açısından farklılaşıma yatkın olarak düşünülebilir. (1893: 76).

Toplumsal örgütlenmenin durumu, uygarlığın durumunu izlediği için, aynı yasa, toplumsal öğrütlenmeye ve aslında "bir bütün olarak ya da öğeleri açısından ele alınan" tüm uygarlığa uygulanabilir. (1964: 18). Comte, insanın ilerlemesi ya da mükemmeleşmesi sorunları ile geniş ölçüde ilgilenmediğini ileri sürmekle birlikte, uzun dönemli yönelişin, insanın çevresini denetlemesi, zihinsel ve ahlâksal yetilerinin gelişmesi gibi konular açısından, gittikçe daha iyiye doğru olduğu kanısında idi:

İnsan ırkı, herhangi bir halk olarak değil de, bir bütün olarak ele alındığı zaman, insanlığın gelişmesi ile birlikte iki açıdan sürekli bir iyileş-

meyi beraberinde getirdiği gözlenir, birincisi, kimsenin tartışmaya kalkışmayacağı bir şey, insanın koşullarında köklü bir iyileşmedir; ikincisi ise, daha az dikkati çeken bir şey, insanın (bu gelişmeye) koşut olan yetilerinde gözlenen iyileşmedir. İnsanın, hem çevresi üzerindeki eylemini bilimin ve sanatın ilerlemesi ile artırarak, hem de gelenek ve göreneklerini sürekli biçimde iyileştirerek, toplumsal örgütlenmesini yavaş yavaş geliştirerek, insan varlığının koşullarını iyileştirmesinin üzerinde durmaya gerek yok....

İnsan doğasının aşama aşama ve yavaş gelişimi ile ilgili olan sorunun diğer yönünü ele alacak olursak, dar sınırlar içinde olmakla birlikte, türdeş ve sürekli bir uygulamanın herhangi bir hayvan organizmasında, özellikle insanda, belirli bir süre sonra ırkta varlığını sürdürecek organik bir iyileşme doğuracağına ilişkin Lamarck'ın önerdiği ilkeyi (çok abartılmış da olsa), tümüyle reddetmek bana pek olanaklı gözükmüyor. En dikkati çekici örnek olan zihinsel gelişmeyi ele alacak olursak, yüksek uygarlık düzeyine ulaşmış halklar arasında, kültürden bağımsız olarak, zihinsel bileşimler konusunda üstün bir yetenek olduğu tartışma götürmez gözüküyor; öte yandan, aynı biçimde, azgelişmiş ulusların toplumlarındaki ortalama zihinsel düzey üzerinde gözlem yapılacak olursa, düşük düzeyde yetenekleri olduğu görülür... Konu özellikle ahlâk açısından ele alınacak olursa, insanlığın aşama aşama gelişmesinin, doğamızdaki en soylu eğilimlerin güçlenmesine yol açtığı sanırım tartışılamaz, (1893: 73-74).

Comte, eğer uygarlığın gelişmesini, insan mükemmeliğine doğru tekdüze bir ilerleme anlamında evrimci olarak gördüyse, aynı zamanda, düzgün ve düzenli bir değişim anlamında da evrimci olarak görmüştür, toplumsal değişimin yasaları, sadece "büyük ilkeler biçiminde" algılandı, "bunlardan Pozitif Toplumbilimi oluşturan iki büyük temel öğeden-Düzen ve İlerleme- ikincisi, *'İlerleme, Düzenin gelişmesidir'* kuralı uyarınca, birincinin sonucu ve yarış noktası olur,' (1875:152). Bu ilkeye göre, Comte (1) toplumbilimi, durağan ve devingen olmak üzere iki ilgi alanına ayırdı: "Durağan olan, organizmaların en önemlisinin yapısal doğasını inceleyecek, devingen olan da gerçek gelişmesinin yasalarını ele alacaktır."

Comte, toplumu kabaca biyolojik organizmaya benzetti, bu benzetme, evrimci ve dengeci kuramcılar adını verdiğimiz toplumbilimciler arasında çok uzun süre geçerliliğini korudu. "Böylece, Toplumbilimde Toplumsal Organizmanın Durağan Çözümlemesi ile, Biyolojideki Bireysel Organizma arasında gerçek bir bağlantı kurmuş bulunuyoruz" (239). Her ne kadar Comte (242) bu benzetmeyi

çok aşırı sınırlara kadar zorlamanın doğru olmayacağını belirttiyse de, kendisi yaşayan organizmanın anatomik olarak elemanlara, liflere ve organlara ayrılabileceğini, "Toplumsal Organizmanın, gerçek elemanlar ya da hücreler olan ailelerden oluştuğunu, bunu ise liflerin yerine geçen sınıfların ya da kastların izlediğini ve son olarak da gerçek organlar olan kentlerin ve toplulukların (komünlerin) geldiğini, "belirttiği zaman, çok çarpıcı bazı koşutluklar bulmuş oluyordu. Comte (242), organizmacı benzetmesi ile Spencer ve Durkheim'i önceden haber veriyordu, toplumsal organizmanın işlevsel içbağımlılılığını, benzerliklerden doğan birlikten ayırdığı zaman, Durkheim'in mekanik ve organik dayanışma ayrımını önceden yapmış oluyordu:

> işlevlerin ayrımı olmadan, çeşitli aileler arasında gerçek bir birlik oluşturulamayacak, yerleşik bir toplulukta bile, sadece bir yığın meydana gelebilecektir. İşlevin dağıtımı, temeli İşbirliği (organik dayanışma) olan siyasal toplumu belirler, temeli sempati (mekanik dayanışma) olan evsel birlikten ayrılır. [4]

Bu nedenle, Comte, artan toplumsal karmaşıklık, içbağımlılık ve sonuç olarak merkezi yetke doğrultusundaki uzun dönemli evrim konusunda Durkheim ile benzer bir görüşü paylaşıyordu. [5] Gelişmenin son (endüstriyel) aşamasında güçlü bir devlet yönetimi gerekli idi.

> Öte yandan, işlevlerin dağılımının oynadığı soylu rol, kendiliğinden ya da disiplinli çabalaların birleştirilmesi ile tamamlanmayacak olursa, sonuçsuz kalacaktır. Yalnız bu kadar da değil, yapılan işin bölünmesi, farklı aileler arasında ciddi mücadelelere yol açma, alışkanlık, görüş ve yönelimler arasındaki farklılıkları artırma eğilimindedir. Bağımsızlık isteğinden ayrılamayacak olan işbirliği isteğinin de düzenli olarak karşılanması gerekir; birikte eylemi güven altına almak üzere kurulmuş olan birincil toplumsal kurum bu doyumu sağlar. Mücadeleci ve öze yönelik içgüdüler, bizi birliğe yönelten içgüdülerden daha güçlü olduğu oranda, insanları bir arada tutmak için bir güce gereksinme vardır. Bu, her yerde adına *devlet yönetimi* denen, toplumdaki birleştirici gücün bir bölümü-

---

4 *Durkheim ve Spencer üzerine bir tartışma için, bu bölümde bumdan sonraki kısma bakınız.*

5 *Durkheim, bozulan dengeleri düzenleyici yasaların sayısının sürekli olarak artacağını (ve bunlarla birlikte, düzenleyici organların artacağını) düşünüyordu; Spencer'in devlet yönetimine karşı takındığı laissez-faire tutumunu ve bireyler arası ilişkilerde yer aldığı varsayılan özel ilişkilerdeki sözleşme dışı (yeni, kamusal) öğeleri göz önüne almayışını şiddetle eleştirdi.*

dür, görevi ise, hem birleştirmek, hem de yönetmektir.
Düzenin bu son koşulu, bir yönetici güç, insanlar arasındaki eşitsizliklerden, toplumsal işlevlerin ayrımından, kendiliğinden doğar, (243-244).

Toplum (büyük varlık) böylece gittikçe artan bir işlevsel işbölümü doğrultusunda geliştiği sürece, güçlü bir merkezi yetkenin, kendi bireysel uzmanlık alanları dışında tümüyle yeteneksiz olan uzmanlaşmış kümeler arasında eşgüdümü sağlaması zorunlu hale gelir. [6] Comte, yeni toplumun örgütlenmesini ayrıntılı bir biçimde inceledi; ev yaşamı (kadınlar ahlâk koruyucuları olarak görülüyorlardı), devlet yönetimi (endüstriyel seçkinlerden oluşuyordu) ve yeni insanlık dini (Conte kendisini bu dinin ulu rahibi olarak algılıyordu), bu incelemede yer aldı. Comte (bkz., örneğin, Durkheim, 1964:2 bölüm), özellkle yöntem açısından çok eleştirilmiştir ve bunları şimdi burada yinelemek gerekmiyor. Bununla birlikte, dikkat edilmesi gereken nokta, evrimci bir açıdan Comte'un evrimin iç mantığı üzerinde durduğudur. Yani, her kültürün, kendi özgül çevresel durumuna ya da diğer kültürlerle olan alış-verişine karşın, bir iç mekanizma (insanın kendisini mükemmelleştirme doğrultusunda taşıdığı içgüdüsel eğilim) ile, belirli aşamalar dizisi boyunca yönlendirildiği anlayışı. Her uygarlık, bütün uygarlıkların izlediği yolu bireysel olarak yineler(kültürel değişimi niteleyen farklılık değil, benzerliktir. Evrimin tek çizgili olduğunu ve her kültür tarafından bireysel olarak deneyimlendiğini ileri sürmekle, Comte, hemen aşağıda gözden geçirilmiş olanlara benzer diğer evrim kuramlarının gelişini önceden bildirmiş oluyordu. İşlevsel farklılaşmanın gelişmesini sonuçlarını çözümlemekle, Spencer ve özellikle Durkheim için yolu açıyordu.

Henry Sumner Maine (1907), toplumsal ilerlemenin tek çizgili gelişiminin, statüye dayalı ilişkilerden, sözleşmeye dayalı ilişkilere doğru olduğunu izledi. Roma hukukunun gelişmesini izleyen Maine, eski toplumların ataerkil ilişkilere dayandığı (her evdeki en yaşlı erkeğin çevresinde örgütlenilmişti ve ev halkının tümü üzerinde bu erkeğin mutlak bir egemenliği vardı) sonucuna ulaştı. Bireyin toplumdaki durumu ve yaşamında karşılaşabileceği fırsatlar, ailesinin statüsüne göre saptanıyordu. Eski güç kavramı farklılaşmamıştı, ataerki mutlak yetke taşıdığı için, eski güç kavramı her türlü gücü kapsıyordu:

> Örneğin görünüşe göre, bir zamanlar her türlü ataerkil güç nitelik açısından aynı olarak algılanmışa benziyor ve kuşku yok ki bir tek adla belirlenmişti. Atanın uyguladığı güç, ister aile üzerinde, isterse de maddesel mülk üzerinde (sürüler, çobanlar, köleler, çocuklar ve karı üzerin-

---

6 *Marx, düşey farklılaşmanın sınıflara dönüşmesi sonucunda çatışmanın ortaya çıktığını düşünmüştü; Comte ise, aşırı yatay farklılaşmanın doğurduğu uzmanlaşmış kümeleri istikrarsızlığın nedeni olarak görüyordu.*

de) uygulanmış olsun, aynı şeydi. Eski Roma'da buna ne ad verildiğini kesin olarak bilemiyoruz, fakat manus sözcüğünün taşıdığı güç kavramına ilişkin çeşitli deyimlerden sezilebildiği kadarı ile, eski genel terimin manus olduğu söylenebilir. Fakat, Roma hukuku biraz geliştikten sonra, hem ad, hem de düşünce, uzmanlık kazandı. Güç, hem sözcük olarak, hem de anlam olarak, üzerinde uygulandığı nesneye göre farklılaştırıldı. (330).

Fakat, Roma ordusunun ve sivil yönetiminin etkisi altında, devlet, asıl bağlılığın yöneldiği nesne olarak, ailenin yerini aldı ve bireyler gittikçe daha fazla özgürlük kazandılar. Bireyin gücü, ataerkinin yerini aldı.

> Kökenlerini aileden alan bu hak ve görevlerin karşılıklı biçimlerinin yerini yavaş yavaş neyin aldığını ve insanları neyin birbirine bağladığını görmek hiç de zor değil. Bu, Sözleşmedir. Kişiler arasındaki tüm ilişkilerin çerçevesinde özetlendiği bir toplum durumu olan bir tarihsel noktadan başlayarak, görünüşe göre, bu ilişkilerin tümünün Bireyler arasındaki özgür sözleşmeden doğduğu bir toplumsal düzen dönemine doğru sürekli bir gelişme içinde bulunuyoruz.. (172-174).

Köle statüsünün yerine, böylece, hizmetçi ile efendi arasındaki sözleşmeli ilişki geçti. Aynı gelişme diğer ilişkileri de niteledi (örneğin, evli olmayan kadınlar, bunların vasileri , yetişkin oğullar ve babaları arasındaki ilişkiler).

> Bütün statü biçimleri... eskiden ailede bulunan güç ve ayrıcalıklardan kaynaklanmıştır ve hâlâ da bir dereceye kadar bunların izlerini taşır... ileri toplumların şu ana kadar gösterdiği gelişmenin, *statüden sözleşmeye doğru* olduğunu söyleyebiliriz, (174).

Maine (349), Roma hukukunda statüden sözleşmeye doğru izlenen gelişmeyi, başlangıçtaki Noxum'dan itibaren izledi, bunda, iki taraf arasında yapılan iş, değişimin gerçekten yer aldığı sırada tamamlanmış oluyordu, "sözleşme ile birlikte tamamlanması gereken formaliteler, sözleşmenin kendisinden daha önemli idi," çeşitli ara aşamalar (istem, yazımsal sözleşme, gerçek sözleşme) ve nihayet son aşama olan oydaşsal sözleşme geliyordu. Bu son aşamada, iş yapılırken alışverişin gerçekten yer alması gerekmiyordu, fakat, her iki tarafın da üzerinde görüş birliğine ulaşmış olmaları gerekliydi. Sözleşmenin bağlayıcı olup olmadığına karar verilirken, "sadece tarafların zihinsel tutumları göz önüne alınıyordu," (349). Maine, Roma hukukunun, hukuk alanı dışında başka bir çok alanın da tarihsel gelişimi üzerinde büyük etkisinin bulunduğu kanısında idi. "Roma hukuku-

nun, daha da özel olarak Roma sözlenme hukukunun, düşünce biçimleri, usavurma yolları ve teknik dil açısından katkıda bulunduğu çeşitli bilimlerden daha harikulade bir şey tanımıyorum," (350-351). Statü ilişkisinden sözleşme ilişkisine evrilme konusundaki kavramı, daha sonraki toplumbilimsel kuram üzerinde etkili oldu; Linton'un (1936) doğumla belirlenen statü ile başarı ile kazanılmış statü arasında yaptığı, Parsons ve Levy aracılığı ile toplumbilimsel yazına giren ayrım, buna bir örnektir.

Main'in işlevsel farklılaşmayı ele alışı da önemlidir. Bu konuda, (yasa gibi) kurumların gittikçe daha fazla işlevsel uzmanlaşmaya uğradığını ve bununla birlikte ilişkili kavram ve terimlerde de uzmanlaşmanın ortaya çıktığını gördü: "Eski bir yasal kavram, bir değil, fakat bir kaç çağdaş kavramı karşılar. Çağdaş hukukta farklı adlar verilen çeşitli şeyleri, bir tek eski teknik terim ifade ederdi," (Maine, 1907, 329-330). Çağdaş evrimci kuramcılar (örneğin, Parsons, 1951; 1960· Kısım 2), işlevsel farklılaşma sürecini benzer terimlerle ifade ettiler. Ayrıca belirtmek gerekir ki, belirgin farklılıkta tipler kullanarak (bir çıkış ve bir varış, bütün toplumların geçeceği bir sürecin betimlenmesi), Maine çağdaşlaşma kuramcılarına ve bir çok diğer toplumbilimcinin çeşitli yazısına öncülük etmiş oldu. [7]

Maine ile aynı dönemde yazan Lewis Henry Morgan'a göre, "Vahşilikten barbarlık yoluyla uygarlığa" doğru gelişmekte olan toplumlar belirli aşamalardan geçerler.

> İnsanlık ailesinin bazı bölümlerinin vahşilik durumunda, diğer bazı bölümlerinin barbarlık durumunda bulunmaları ne kadar inkâr edilemezse, bu üç farklı durumun doğal olduğu kadar zorunlu ilerleme aşamaları ile birbirine bağlı olduğu da aynı biçimde ortadadır. Ayrıca, her dalın elde ettiği statüye göre bu aşamaların tarihsel olarak bütün insanlık ailesi için doğru olduğu, tüm ilerlemenin içinde yer aldığı koşullar tarafından çok olası kılınmaktadır... (3)

Tarihsel ve antropolojik verilere dayanarak "İnsanlığın ilerlemesinin bazı kanıtlarını ortaya koyabilmek için". (6) teknolojinin, devlet yönetiminin, kandaşlığın, mülkiyetin ve diğer kurumların gelişmesi çeşitli aşama ve altaşamalarda izlenmiştir. Mimari bile, insanın ilerlemesini destekleyecek kanıtlar sağlamaktadır:

---

7 Örnek değişkenleri ile Parsons, Linton ve Toennies göze çarpan örneklerdir.

Aile biçimi ve ev yaşamının planı ile bağımlı olarak, ev mimarisi, vahşilikten uygarlığa ilerleyişin oldukça tamam bir betimlemesini sunar. Vahşinin kulübesinden, barbarların ortaklaşa evlerinden, uygar uluslardaki tek ailenin evlerine değin bu gelişme, bir ucu diğerine bağlayan birbirini izleyen halkaları ile gözlenebilir. (5)

Geçimi sağlayan teknolojinin durumu, Morgan (12) tarafından aşağıda özetlendiği gibi, etnik dönemler sınıflandırılmasının temelini oluşturur:

I. Vahşiliğin aşağı durumu

İnsan ırkının çocukluğundan, bunu izleyen dönemin başlangıcına değin,

II. Vahşiliğin orta durumu

Geçinme için balık yakalamaktan ve ateş kullanımını öğrenmekten vbg.'ye değin.

III. Vahşiliğin üst durumu

Ok ve yayın bulunmasından vbg.'ye değin.

IV. Barbarlığın aşağı durumu

Çömlekçilik sanatının bulunmasından vbg'ye değin.

V. Barbarlığın orta durumu

Doğu yarıküresinde hayvanların evcilleştirilmesinden ve batıda sulama ile mısır ve bitki yetiştirilmesinden, kerpiç ve taş kullanılmasıyla vbg.'ye değin.

IV. Barbarlığın üst durumu

Demir madenini eritme sürecinin bulunmasından, demir gereçlerin kullanılmasıyla vbg.'ye değin.

VII. Uygarlık durumu

Fonetik alfabenin bulunmasından, yazının kullanılması ile, günümüze değin.

Morgan'ın kuramı, açıklayıcı olmaktan çok betimleyici idi ve betimleyici düzeyde ciddi eksiklikleri olduğu ortaya kondu: Daha sonra yapılan görgül araştırmalarda, toplumların bir çoğunun Morgan'ın aşamalarına uymadığı, toplumların kendi içlerinden geliştiği gibi başka toplumlardan da örnek aldıkları ve Morgan'ın örneklerinden bazılarının ortaya yanlış konduğu görüldü. Çeşitli aşamalarda kurumlar Morgan'ın ileri sürdüğü gibi bir araya gelmiyordu. Bununla birlikte, Morgan'ın çalışmasına yöneltilen en ciddi eleştiri, diğer evrimci kuramlar gibi, bunun da ilerlemeyi Batı Avrupa uygarlığının günümüzdeki durumu ile tanımlamasıdır: Böylece, *Ancient Society*'nin altbaşlığının da gösterdiği gibi, Morgan'ın kuramı değer yargısı yüklü idi ve kesin olmaktan çok uzaktı.

Ferdinand Toennies (1964:64-72), toplumsal örgütlenmenin iki İdeal karşıt tipini ("normal kavramlar") oluşturdu. "İnsan istenci"nin başat biçiminin her tipe tanımlayıcı niteliğini kazandırdığı ve toplumsal ilişkilerin doğasını belirlediği var sayılıyordu. İnsan istencinin iki biçimi vardı, ussal istenç *(Kurwil)* le) ve doğal istenç *(Wesenwille)* ve bunlara denk düşen iki toplumsal örgütlenme biçimi *Gesellschaft* ve *Gemeinschaft* idi. Kırsal ya da halksal yaşam biçimini niteleyen *Gemeinschaft*'ın yerine, kentsel yaşamı niteleyen kozmopoliten ve ve ussal *Gesellschaft* geçiyordu.

Kuramımızı sonuçlandırırken, büyük kültür sistemlerinin tarihinde birbirine karşıt olan iki dönem görülmektedir: Bir *Gemeinschaft* dönemini izleyen bir *Gesellschaft* dönemi, *Gemeinschaft*'ı niteleyen, toplumsal istencin uyumla, halk gelenekleriyle, görenekleriyle ve dinle belirlenmesi; *Gesellschaft*'ı niteleyen ise, toplumsal istencin anlaşmayla, yasamayla ve kamuoyuyla belirmesidir. Bu kavramlar, aşağıdaki gibi sınıflandırılabilecek olan dışsal toplumsal örgütlenme tiplerine denk düşer:

A. Gemeinschaft

1. Aile yaşamı: Uyum, İnsan buna bütün duyguları ile katılır. Gerçek denetleyici organ ise halktır (Volk).

2. Kırsal köy yaşamı: Halk gelenek ve görenekleri. İnsan, bütün aklı ve duygusuyla buna katılır. Denetleyici organı, topluluktur.

3. Kasaba yaşamı: Din. İnsan, tüm bilinci ile buna katılır. Gerçek denetleyici organı, kilisedir.

B. Gesellschaft

1. Kent yaşamı: Anlaşma. Bunu, insanın amaçları belirler. Gerçek denetleyici organı *Gesellschaft'ın* kendisidir.

2. Ulusal yaşam: Yasama. Bunu, insanın hesapları belirler. Gerçek denetleyici organı devlettir.

3. Kozmopoliten yaşam: Kamuoyu. Bu, insan bilinçliliği ile gelişir. Gerçek denetleyici organı, bilginler cumhuriyetidir.

Bu kategorilerden her birisi ile birlikte, önde gelen bir uğraş alanı ve düşünsel yaşama egemen olan bir eğilim, aşağıdaki gibi belirtilmektedir:

(A) 1. Sevmeye ve isteğe dayanan ev (ev halkı) ekonomisi, yani, yaratmanın ve korumanın zevki ve keyfi.

2. Alışkanlıklara, yani bazı görevlerin düzenli olarak yinelenmesine dayanan tarım.

3. Anımsamalara, yani öğrenmeye, izlenecek kurallara ve kişinin kendi kafasından çıkan düşüncelere dayanan sanat. Yapılan işe ve göreve olan inanç, sanatçı istençleri birleştirir.

(B) 1. Hesaba dayalı ticaret, yani, dikkat, karşılaştırma ve hesap, bütün iş yaşamının temelini oluşturur. Alışveriş kendi içinde hesaplı bir eylemdir. Sözleşmeler, işin geleneği ve inancıdır.

2. Karara dayalı, sermayenin akıllıca üretken kullanımına ve emeğin satışına dayalı endüstri. Fabrikayı kurallar yönetir.

3. Kendi başına açıklayıcı olan bilim, kavramlara dayalıdır. Bilimin gerçekleri ve görüşleri daha sonra yazına ve basına geçer ve böylece kamuoyunun bir parçası olur, (71-72).

Toennies (70-71) bu gelişmeyi endişe ile değerlendirdi, çünkü: "Kent yaşamı ve Gesellschaft, sıradan insanı çöküntüye ve ölüme sürüklemektedir; kendi sayılarının çokluğuna dayanarak güç elde etmek için boşuna çabalar dururlar ve onlara öyle gözükür ki, yazgılarından kendilerini kurtarmak ister-

lerse, güçlerini sadece bir devrim için kullanabileceklerdir... Tüm kültür, bir devlet ve Gesellschaft uygarlığına dönüşmüştür, eğer kültürün yayılmış tohumlarından hiç birisi yaşamını sürdüremez ve Gemeinschaft düşüncesinin özünü tekrar öne çıkararak, ölen kültür ortamında yeni bir kültürü gizlice geliştiremezse, bu değişim, kültürün kendisinin yok olması anlamına gelecektir."

Toennies'in düşüncesi, kendisinden önceki Marx, Hobbes, Maine ve Wundt (bkz. Martindale, 1960), gibi yazarlardan okuduklarının bir bireşimini yansıtır; buna karşılık kendisinin de, ilk çalışmaları sırasında örnek değişkenlerine Toennies'in ikili ayrım değişkenlerini de katan Parsons (Parsons ve Smelser, 1956: 34) aracılığı ile Amerikan toplumbilimi üzerinde dikkate değer etkisi oldu.[8] Fakat, şunu unutmamak gerekir ki, Toennies, toplumsal örgütlenmenin ideal tiplerini çiziyordu; tarihsel olarak bir tipin yerine diğerinin geçtiğini düşünmekle birlikte, bu değişime bir ilerleme anlayışı yakıştırmadı, tersine geleceğe endişe ile, hatta biraz da dehşetle baktı. Toennies, Gemeinschaft'ın zorunlu olarak ortadan kalkacağı kanısında değildi. Bu olasılık onu korkutuyordu, fakat, doğası bakımından *gemeinschaftlich* olmakla birlikte çağdaş kentsel kültüre uyum sağlayan yeni kurumlar sayesinde Gemeinschaft'ın varlığını sürdürebileceği umudunu belirtti.

(B) Organizmacı Kuramlar: Uzmanlaşma, Farklılaşma ve Bütünleşme

Çağdaş toplumbilim kuramı üzerinde çok büyük etkisi olan iki toplumbilimci, Spencer ve Durkheim, ondokuzuncu yüzyılın evrimci geleneği içinde yazdılar. Evrimci olarak sınıflandırılmalarının nedeni, tek çizgili ilerleme kuramları önermeleri değildi (Durkheim böyle bir tavrı açıkça reddederdi), fakat gittikçe artan toplumsal karmaşıklığın ve içbağımlılığın kuramını oluşturmaları idi. Uzmanlaşma yoluyla uyum üzerinde durdukları için ve toplumları bir çok uzmanlaşmış ve bütünleşmiş parçaları ile farklılaşma ve yeniden bütünleşme süreci içinde gördüklerinden, bu yazarlar, daha önce tartıştığımız toplumbilimcilerden daha fazla biyolojik evrim kavramlarına yakındırlar. Şansa ve raslantıya dayalı değişim kavramı ile, en iyi uyum gösteren (şans) çeşitlerin varlığını sürdürmesi kavramları toplumbilimsel formülasyonlarda bulunmadığı için, biyolojik modellerle yapılan benzetme kuşkusuz ki mükemmel değildir. Genetik mutasyonun toplumsal bir benzerinin bulunmadığı açıkça gözüküyor.

Herbert Spencer, toplum ve yaşayan organizmalar arasında benzerlik kurdu. Her ikisi de yaşam çizgileri boyunca büyürler, kitleleri ya da hacimleri artar ve aynı zamanda az sayıda benzer parçalardan çok sayıda içbağımlılığı olan benze-

---

8 *Dört örnek değişken, giriş'te dipnot 9'da gösterilmiştir.*

mez parçalara doğru yapısal gelişme gösterirler. Evrimi, "maddenin belirsiz, tutarsız türdeşlikten, belirli tutarlı çoktürlülüğe geçme" süreci olarak gördü, (Spencer, 1958: 394). Karmaşıklığın artması böylece büyümeye yol açmaktadır.Başlangıçta şefin rolü bile açıkça ayrımlaşmamıştır, ilkel toplumların üyeleri "daha güçlü, kurnaz ya da deneyimli olanın geçici bir süre kurduğu denetim bir yana bırakılırsa, bir denetim altında değildirler; hatta sürekli bir çekirdek bile yoktur," (1892,1964: 22-24). O halde, ilk toplumsal farklılaşma, yüz ya da daha fazla sayıda insanın oluşturduğu toplumda ortaya çıkmaktadır; bu ayrım, yönetim ya da (ilkel biçimi ile) şefliktir. İkinci farklılaşma, düzenleyici ve işletici kısımlar arasındadır, iç ve dış koşullar arasındaki ayrıma denk düşer. Örneğin, erkekler dış ya da düzenleyici etkinlikleri yürütürler (başlıcası, diğer toplumlarla savaştır) ve kadınlar geçim için gerekli olan işletici görevleri yerine getirirler. Toplum insan sayısı açısından arttıkça, yapı daha da karmaşık bir duruma gelir. Geçim, dağıtım ve düzenleme ile ilgili işlevler, gittikçe uzmanlaşan yapıların alanına girmeye başlar. İktidar, bir şefin yönetimi altındaki çeşitli şefler arasında dağıtılmıştır. Böylece, farklılaşma "yönetim organının, kralı, yerel yöneticileri ve küçük şefleri ile gittikçe karmaşıklaşmasında gözlenir ve aynı zamanda, askerler, din adamları, köleler gibi sınıflar arasında daha belirgin ayrımlar ortaya çıkar. Öyle ise, yapının karmaşıklaşması, açıkça kitlenin artışı ile birlikte olmaktadır." (12). Büyük ölçekli toplumlar, çeşitli coğrafi ve çevresel nitelikteki yaygın alanları kapsayarak evrilirler, gittikçe uzmanlaştıklarında, parçaları birbirine benzemez olur. Ticaretle, bu toplumların parçaları arasında içbağımlılık doğar, "(şef sayesinde) benzer parçalar sürekli olarak bir arada tutulurken karşılıklı bağımlılık olanaklı kılınır ve karşılıklı bağımlılığın büyümesi ile parçalar benzemez olur...." (12-13). Son derece uzmanlaşmış bazı beceriler toplumdaki farklı birimler tarafından yerine getirilinceye değin, yapısal farklılaşma, işlevsel farklılaşma anlamına gelir. Karmaşık toplumun, böylece büyük br içbağımlılığı vardır ya çok gelişmiş her organizma (ör., memeliler) gibi, merkezi bölümleri yıkıma uğrayacak olursa yaşamını sürdüremez:

> Kömür madeninde çalışan insanlarla, maden eritme ya da makinede kumaş dokuma gibi onlara bağlı olanlar birbirinden ayrılacak olsa, işlerinin durdurulması ile, hepsi de toplumsal olarak öldükleri gibi, bireysel olarak da öleceklerdir... İster bireysel düzeyde, isterse toplumsal düzeyde olsun, alt topluluklarda, parçaların eylemleri birbirine pek az bağlıdır, buna karşılık her iki türün de gelişmiş topluluklarında, bütünün yaşamını oluşturan eylemlerin birliği, parçaların yaşamlarını oluşturan öğelerin eylemlerini olanaklı kılar, (14).

Aynı biçimde, toplumun kurumları (toplumsal organizmanın organları gibi) tutarlı bir çoktürlülüğe doğru eş bir gelişme gösterirler. Bu çerçevede Spencer al-

tı tip kurumun evrimini incelemiştir: evsel, törensel, siyasal, dinsel, mesleksel ve endüstriyel.

Toplumsal gelişmedeki aşamaları ya da dönemleri betimlerken Spencer son derece dikkatli idi. Toplumların kitlesel artışı ile birlikte karmaşıklığının da artma eğiliminde olduğunu gözlemledi, fakat bütün toplumlar için soyutlama yolu ile başka genellemeler yapma konusunda isteksiz davrandı. Zorlayıcı olmayan düzenleyici sistemlerin nitelediği endüstriyel toplumlar, Spencer'e göre, başat bir nitelik kazanıyordu.[9] fakat endüstriyel toplumlar militanlaşabilir, özgür, zorlayıcı olmayan, özünde gönüllü kurumların yerine, merkezi, hiyerarşik, disiplinli, gönüllü olmayan sistemlerin geçmesini zorlayabilirdi. Her toplum, gittikçe artan karmaşıklık yönünde gelişecek, gerekli değişimlere karşı direnecek olursa, daha önceki bir konuma geri dönecektir. Bu sonuçları çıkaran Spencer, diğer yönleri ile Comte'un organizmacı benzetmesine katılmakla birlikte, Comte'un ve daha önceki bazı evrimcilerin düşüncesini niteleyen "ilerlemenin" kaçınılmazlığı konusundaki fizikötesi varsayımlardan kendisini kısmen kurtarmış olmaktadır.

Emile Durkheim'ın 1883'de yazdığı *Toplumda İşbölümü* (1964), Spencer'in kavramlarının bir çoğunu yeniden formüle etti, fakat bu arada toplumbilimin konusunu ve yönetimini belirleyen bir vurgulamayı da getirdi. Toplumsal olgular, birey üzerine sınırlama koyan küme yaşamının bu yönleri, toplumbilimin konusudur. İşbölümü böyle bir olgudur. Bu yapıtında Durkheim toplumun temel bir özelliği olarak toplumsal dayanışma üzerine eğildi ve bir nedensel çözümleme yöntemi geliştirdi: Toplumsal olguları belirle (ör., işbölümü), önce etki eden nedeni(ör., artan moral yoğunluk) ve sonra da işlevini (karşıladığı toplumsal gereksinmeyi: ör., bütünleşme) sapta. Durkheim'ın böylece çağdaş işevselciliğin babası olduğu söylenir.

İşbölümünün toplumda dayanışma doğurduğunu (Durkheim'ın deyimi ile, onun "işlevidir") belirtmekle, Durkheim, Comte ve Spencer'i izlemişti. Fakat, Comte ve Spencer'den farklı olarak, dayanışmanın diğer kaynaklarını saptamaya, bunların, işbölümünün doğurduğu dayanışma ile zaman içinde girdiği ilişkiyi açıklamaya çalıştı. Bunu yapabilmek için, Durkheim'in, farklı dayanışma tiplerinin göstergeleri olarak kullanılabilecek toplumsal olguları belirlemesi gerekiyordu. Maine ve Toennies'in izinden giderek, yasayı böyle bir gösterge olarak kullandı. Her birisi denk düştüğü dayanışma türünün göstergesi olan çeşitli yasa sınıfları belirlendi ve göreli ağırlıkları değerlendirildi. Durkheim'a göre, iki ana dayanışma dipi vardı: Bireyler arasındaki benzerlikten doğan mekanik dayanışma, birbirine benzemeyen fakat karşılıklı içbağımlılığı olan bir çok bireyin zo-

9 *Spencer, iki temel toplum tipi belirlemişti: İçsel sistemin başat olduğu endüstriyel toplumlar ve dışsal sistemlerin başat olduğu askeri toplumlar.*

runlu karşılıklı ilişkisinin doğurduğu organik dayanışma. Mekanik dayanışma, güçlü bir ortaklaşa bilincin varlığı ile, yani toplumun bütün üyelerinin paylaştığı bilinçlilik durumları ile belirlenir. Göstergesi, ortaklaşa bilince yönelen saldırıları cezalandıran ceza hukukudur. Organik dayanışma, bireyler arasındaki çeşitli sözleşme ilişkileri ile nitelenir ve göstergesi (cezalandırıcı ya da pişman edici hukukun tersine(, eski durumun tekrar sağlanmasını isteyen ve fiziksel ceza isteminde bulunmayan "yerine koyucu" hukuktur. O halde, mekanik dayanışmanın tersine olarak, organik dayanışma bireyler arasında pek az ortaklaşa inanç ve büyük farklılıklar bulunacağını öngörür. Organik dayanışmanın yazılı olmayan bir toplumsal sözleşme sonucunda ortaya çıktığı, son derece karmaşık endüstriyel toplumlarda birey üzerinde olumlu denetimlerin azalmasına neden olduğu yolundaki Spencer'in ulaştığı sonuca Durkheim katılmadı. Bireyler arasındaki olumlu ilişkileri (sözleşmeleri) belirleyen yasaların oransal olarak büyüdüğü, böylece bireyler arasındaki mekanik bağların yerine organik bağların geçmesine yol açtığı düşüncesinde idi. Bu nedenle, sözleşmeler, kamu çıkarı taşıdıkları için, önemli bir sözleşme-dışı öğe içermektedirler. Spencer'in tersine, gittikçe artan sayıda ilişki toplumsal bir önem kazanmaya başladığı için düzenleme konusu olmalıdır. Sözleşmeler toplumsal (kamusal) olaylardır, özel olaylar değil.

O halde, Durkheim için toplumsal değişimin dinamiği nedir? Spencer'i izleyerek, Durkheim da, moral yoğunluğun (birbiri ile ilişkide bulunan insan sayısı) artmasının, toplumsal etkileşimleri belirlemede kritik olduğu kanısına varmıştır. Başlangıçta toplumlar küçüktür ve buna bağlı olarak, etkileşimde bulunma olasılığı olan insan sayısı da azdır. [10] Moral yoğunluk arttıkça, toplumlar, daha büyük (fakat hâlâ benzer) birimler oluşturmak üzere görünümleri, ortak yorumları, ortak lehçeleri ve ortak gerçeği algılama biçimleri vardır. Cezalandırma, pişman ettirmeye dayalıdır ve vahşicedir. Yasalara karşı gelinmesi, geniş ölçüde paylaşılan inançların reddi anlamına gelir ve doğru davranışın sınırları sağlam tutulacaksa, bu ihlâllerin cezalandırılması önem kazanır. Toplumun yoğunluğu arttıkça, mekanik dayanışma, bütünleşmeyi sağlayıcı mekanizma olarak tek başına yeterli olmamaya başlar. İnsanlar birbirine benzemez olur. Nüfusun artması ile birlikte gelen etkileşim artışı mekanik dayanışmayı da artıracak gibi görünürse de, bu bir noktaya kadar doğrudur, bu noktadan sonra, sayısı artan insanlara özgü düşünceler gittikçe daha soyut bir nitelik kazanır ve saptanamayan (ve bu nedenle cezalandırılamayan) norm dışı davranışların normları yıkma olasılığı artar. Dahası, kaynaklar kıtlaşır ve bu kıt kaynakları etkin bir biçimde kullanmak için işbölümü zorunlu hale gelir. Yerine koyucu hukukun belirlediği organik dayanışma, yaşamın gittikçe genişleyen alanlarında, mekanik dayanışmanın yerini almaya başlar. "İşbölümü, toplumların hacmi ve yoğunluğu ile doğ-

---

10 İnsanların sayısı n ise, olası etkileşim çiftlerinin sayısı olan n (n-1)/2, toplumsal yoğunluğun bir ölçüsüdür. Bkz., Moore (1963: 55).

ru orantılı olarak değişir; eğer toplumsal gelişme sırasında sürekli olarak ilerliyorsa, bunun nedeni, toplumların gittikçe daha yoğun ve genel olarak daha hacimli olmasıdır." (Durkheim, 1964: 262).

Bir toplumun bütünleşmesi için oraganik dayanışma kendi başına yeterli midir? Durkheim yetersiz olduğunu düşündü, çözümlemeleri sırasında toplumsal gerilim noktalarını saptadı ve gelecekteki olası düzelmelerini öngördü. Örneğin, işbölümü ve organik dayanışma, insanın gittikçe bireyselleşmesini öngörmektedir; işbirlikçi (kooperatif, organik) toplum, kişinin birey olarak güçlendiği oranda gelişir. Fakat, Durkheim'in belirlediği köktenci bireycilik, kendi ortaklaşa girişimleri ile birbirine bağlanan yüksek oranda farklılaşmış birimler ve bu girişimleri düzenleyen yerine koyucu yasalar anlayışı, toplumsal hastalıklar karmaşası olarak kendisini gösterir. Aile, topluluk (komünite), hatta toprak birimi gibi eski toplumsal örgütlenme biçimleri, "güçsüz olduğu gibi karışmacı da olan" devlet tarafından bir tarafa atıldı ve onların yerini devlet aldı, (1951: 389). Özdeşleşebileceği daha geniş bir topluluk bulamayan insan, bir normsuzluk ya da aşırı bencillik durumuna düşer. Bu durumların her ikisi de, artan intihar olaylarında kendisini gösterir. Çağdaş toplumun buna getirdiği çözüm nedir? Durkheim'in bu soruya yanıtı, sorunu formüle edişinden çıktı. İnsana, yönlendirildiği duygusunu vermeden, onu bir şeylerin sınırlandırdığı izlenimini veren tek dayanışma biçimi olan mekanik dayanışmanın ortaya çıkışının temelleri, toplumsal farklılaşmanın kaynaklandığı meslek çizgileri doğrultusunda bulunabilir. "Mesleksel ademi merkeziyetçilik adını verebileceğimiz şey, ulusal birliği zayıflatmadan topluluk yaşamının merkezlerini çoğaltabilecek tek ademi merkeziyet biçimidir," (390). Şirket, işçi sendikası ve meslek birliğinin her birisi moral bir kişilik kazanmalıdır. "Geçmişte, içerdiği yeni yaşamın tohumlarını aramalı ve gelişmelerini hızlandırmalıyız," (391). Her ne kadar Durkheim bu son formülasyonları bir öngörü olmaktan çok bir umut olarak ortaya attıysa da, şu açıkça görülmektedir ki belirttiği sorunlar ortaya çıkmıştır ve mesleksel çizgiler doğrultusunda yeni topluluk dayanışmalarının kurulması biçiminde önerdiği çözüm de, yüksek derecede kentleşmiş toplumun toplumsal bütünleşmesi sorununun çözümlerinden birisini oluşturmaya başlamış bulunuyor.

2. EVRİMCİ KURAMIN ÇAĞDAŞ TÜRLERİ

Çoğu geniş ölçüde Durkheim ve Spencer'den etkilenmiş bulunan çağdaş evrimciler göz önüne alınacak olursa, bu iki toplumbilimcinin önemi ortava çıkar. Bu gözlem özellikle evrimci kuramlar açısından doğrudur.

a) Çağdaşlaşma ya da Tek Çizgili Değişimin Farklı Zamanlı Kuramları

Çağdaşlaşma kuramları, endüstrileşmenin bağlaşıkları ile ilişkilidir. Bazıları, endüstri öncesi toplumların endüstriyel toplum durumuna geliş süreçlerini açık-

lama iddiasında bulunmakla birlikte, çoğu, endüstri öncesi toplumların niteliklerini oluşturan setle, yüksek düzeyde endüstrileşmiş toplumlardaki eşdeğerli seti karşılaştırarak, önceki durumla sonraki durumun görüntülerini saptamakla yetinirler. Karşılaştırmalı durumlar yöntemi ile bir sürece ulaşmaya çalıştıkları için, bu kuramlara "farklı zamanlı" adı verildi. Son derece türdeş bir sonuca yol açan endüstrileşme süreci sırasında bütün toplumların birbirine koşut bir dizi değişimler geçirdiklerini öngördüğü için, bu kuramlar "tek çizgili" olarak nitelenmiştir. Çağdaşlaşma, böylece, etkisi bakımından evrensel ve sonucu bakımından da geniş ölçüde öngörülebilir bir süreç olarak anlaşılmıştır:

> İster iyi olsun, ister kötü, evrensel bir toplumsal çözücü ile karşı karşıyayız. Bir kez geliştikten sonra, göreli olarak çağdaşlaşmış bulunan bir toplumun örnekleri, üyelerinin kendileri ile ilişkide bulunduğu her toplumsal bağlama sızma gibi evrensel bir eğilim gösterirler... Örnekler daima sızar; bu sızma bir kez başladıktan sonra, daha önceki özgün örnekler daima değişirler ve bu değişim daima göreli olarak çağdaşlaşmış toplumların bazı örneklerine doğru olur, (Levy, 1967: 190).

Çağdaşlaşmanın bir çok tanımı var, fakat, bu tanımların hepsi de, bir açıdan, endüstrileşmenin süreç ve nitelikleri ile ilişkilidir. Levy (190), çağdaşlaşmayı doğrudan doğruya teknoloji çerçevesinde tanımlar: "Canlı olmayan enerji kaynaklarının canlı enerji kaynaklarına olan oranının yüksek olduğu oranda ve insan emeğinin alet kullanımı ile etkinliğinin artırıldığı oranda, bir toplumu çağdaşlaşmış olarak görürüm." [11] Bu terimi Levy'den daha genel bir anlamda kullanan Smelser, çağdaşlaşmayı, taşıyacağı varsayılan nitelikleri açısından tanımlar. Çağdaşlaşma, her şeyden önce, ekonomik gelişme ile kavramsal açıdan ilişkilidir (fakat ondan daha kapsamlıdır), bu konuda Smelser (1960: 110-111) şunları söylüyor:

> ..... en azından dört farklı, fakat birbiri ile ilişkili süreç vardır.
> (1) Teknoloji alanında, gelişen bir toplum, basit ve geleneksel tekniklerden, bilimsel bilginin uygulanmasına *doğru* değişmektedir. (2) Tarımda, gelişen toplum, geçimsel tarımdan, tarımsal ürünlerin ticari üretimine *doğru* evrilir. Bunun anlamı, para ile satılan ürünlerden uzmanlaşma, pazardan tarımsal olmayan ürünler satın alma ve genellikle tarımda ücretli işçi kullanmadır. (3) Endüstride, gelişen toplumun değişimi, insan ve hayvan enerjisinden, üretim çevresinin dışında pazarlanacak mallar üreten endüstri enerjisine ya da enerji ile çalışan makine-

---

11 Sahlins de bu tanıma katılmaktadır (yeni evrimci kuramlarla ilgili bölüme bakınız.)

lerde ücret karşılığı çalışan insanlara *doğrudur*. (4) Çevresel düzenlemelerde, gelişen toplumun değişim yönü, çiftlik ve köyden kentsel yoğunlaşmalara *doğrudur*. Ayrıca bu dört süreç gelişme sırasında aynı anda yer alırsa da, bu her zaman böyle değildir.

O halde, çağdaşlaşmanın içinde ekonomik gelişme ve daha başka şeyler yer almaktadır:

> Çağdaşlaşma terimi ("ekonomik gelişme" teriminin kavramsal açıdan akrabasıdır, fakat kapsam açısından daha geniştir.), teknik, ekonomik ve çevresel değişimlerin tüm toplumsal ve kültürel dokudaki etkilerini amaçlar. Yeni oluşan bir ulusta şu alanlarda köklü değişimler beklenir: (1) *Siyasal* alanda, basit kabile ya da köy yetkisinin yerine, seçim, siyasal partiler, temsil ve kamu görevlisi bürokrasilerden oluşan sistemler geçer; (2) *eğitsel* alanda, okur yazar olmayanların sayısının azaltılmasına ve ekonomik açıdan üretken becerilerin artırılmasına çalışılır; (3) *dinsel* alanda, geleneksel dinlerin yerine laik inanç sistemleri geçmeye başlar; (4) *aile* alanında, geniş kandaşlık birimleri yaygınlığını yitirir; (5) *katmansal* alanda, katı ve doğumla belirlenen hiyerarşik sistemler, coğrafi ve toplumsal hareketlilik sonucunda zayıflamaya başlar. (111).

Moore (1963: 91-92), çağdaşlaşmayı biraz daha doğrudan şöyle tanımlar:

> Geleneksel ya da çağöncesi bir toplumun, Batı Dünyasının "ileri", ekonomik bakımdan bolluk içinde ve siyasal açıdan göreli bir istikrarı olan uluslarının nitelediği teknoloji tipleri ve bunlarla birlikte gelen toplumsal örgütlenme doğrultusunda değişmesidir... Aslında... endüstrileşme sürecinden söz edebiliriz. Endüstrileşme, ekonomik üretim için canlı olmayan enerji kaynaklarının yoğun biçimde kullanılması anlamına gelir ve bunun için de örgütlenme, ulaştırma, iletişim vbg. gereklidir.

Bu durumda, Moore'ın tanımı Levy'ninkine yakın demektir. Gözden geçirilen diğer yazarların çağdaşlaşmanın tanımı konusunda söyleyecek fazla sözleri yok, belli ki anlamın bağlamından çıkarılabileceği varsayımı ile hareket ediyorlar. Örneğin Etzioni (1964: 253-257) kitabının "Çağdaşlaşma" başlığını taşıyan kısmına yazdığı önsözde, daha sonraki altı bölümü kapsayan bu konuda ne bir tanım verir, ne de çağdaşlaşma tanımlarının bir bireşimini yapmaya kalkışır. Millikan ve Blackmer (1961), yeni oluşan uluslar üstüne yazdıkları kitapta

bir tanım önermezler. Lerner de (1958: 45), bu kavramın, daha önceki "Avrupalılaşma" "Amerikanlaşma," ve "Batılılaşma" ya olan yakınlığını belirtip, kaynağı ne olursa olsun "çağdaşlaşmanın, usçu ve pozitivist ruhun istilâsına yol açan temel bir zorluğu taşıdığını" söylemenin ötesinde bir şey yapmaz.

Genel olarak, bilim adamları çağdaşlaşmayı tanımlayamadılar. Çağdaşlaşmaya bağlı olduğu varsayılan nitelikler çerçevesinde yapılan Smelser'in tanımı benimsenirse, bu niteliklerin çağdaşlaşmaya bağlı olduğu tanımla doğrulanan bir vurgulama olduğuna göre, şu ya da bu yönde bir kanıtlama olanaksızdır. Aslında, Smelser'in de aralarında bulunduğu bir çok yazar, çağdaşlaşma endüstrileşme sürecinin bir parçası olarak algılandığı sürece, teknolojik bir tanıma ulaşmaktadırlar. Levy'nin tanımı, canlı olmayan enerji kaynaklarının canlı enerji kaynaklarına olan oranının değişimi ile birlikte gelen toplumsal, ekonomik ve siyasal sonuçları öngörerek döngüsellikten kurtulduğu oranda, en fazla açıklayıcı gücü taşıyor denebilir.

Tartışma amacıyla, çağdaşlaşma konusunu ele alan çalışmalar, ana bakış açılarının toplumsal ya da ekonomik oluşuna göre düzenlenecek.

Levy ve Smelser'in her ikisi de, Talcott Parsons'la çalışmış ve onun tarafından etkilenmiş olan işlevselcilerdir. Levy'in Parsons'la birlikte çalışması, Parsons ve Bales'ın toplumsal sistemlerin işlevsel önkoşulunun AGIL şemasını (aşağıya bakınız) geliştirmesinden önce idi, çağdaşlaşma üstüne yaptığı çalışma, Parsons un örnek değişkenlerini geliştirdiği sırada ortaya koyduğu kavramlardan bir çoğunu içerir. Smelser'in görgül çalışmalarının büyük bir çoğunluğu Parsons'cu AGIL şema çevresinde oluşturulmuştur, çalışması bu nedenle, sistem kavramının daha sonraki bir aşamasını temsil eder. Levy (1967: 189-208), çağdaşlaşmaya bağlı öğelerin bir listesini sunar.[12] Bu listeyi, "göreli" çağdaşlaşmış toplumlarla, "göreli" çağdaşlaşmamış toplumlar arasında yaptığı ikili ayrıma dayandırır.[13] "Çağdaşlaşma," her tipin diğer tipte de bulunan nitelikleri anlamına geliyor, burada önemli olan, belirli bir nitelikler setinin belirli bir toplumdaki insanlar arasında ne ölçüde paylaşıldığıdır. Levy, göreli olarak çağdaşlaşmamış toplumların, göreli olarak çağdaşlaşmış toplumlardan daha benzemez olduklarını ileri sürer: 18. yüzyıldaki ABD, bugünün ABD'nden çok, günümüzün Togo'suna benzemektedir. Ayrıca, çağdaşlaşma ile toplumlar gittikçe birbirine benzemektedir. Ayrıca, çağdaşlaşma ile toplumlar gittikçe birbirine benzemeye başladığı

---

12 Levy (1967: 189-208), bu, Modernization and the Structure of Society (1965)'in kısaltılmışıdır.

13 Çağdaşlaşmanın tanımlayıcı ölçütü (canlı olmayan enerjinin canlı enerjiye oranı) daha önce tartışıldı.

için, toplumsal tipler arasındakı çeşitlilik azalmaktadır, [14] Levy'nin listesi şöyle özetlenebilir:

Göreli olarak çağdaşlaşmış ve göreli olarak çağdaşlaşmamış toplumlar arasında ki farklılıkların odağı	Göreli olarak çağdaşlaşmış toplum	Göreli olarak çağdaşlaşmamış toplum
(1) Örgütlerin uzmanlaşması: davranışın bir tek yönü üzerinde uzmanlaşmış örgüt	büyük bir çoğunluk sürekli olarak böyle bağlamlarda iş görür (küçük bölümlere ayrılma)	çok azı böyle bağlamlarda iş görür
(2) İçbağımlılık	yüksektir (düşük düzeyde özyeterlilik)	düşüktür (yüksek düzeyde özyeterlilik)
(3) İlişki vurgulaması (başat örnekler)	ussallık evrensellik işlevsel özgüllük	gelenek özellik işlevsel yaygınlık
(4) Merkezileşme örnekleri	göreli olarak yüksek düzeyde, zorunlu ve olanaklı merkezileşme	göreli olarak düşük düzeyde, zorunlu ve olanaklı merkezileşme
(5) Genelleştirilmiş değişim aracısı ve pazarlar	genelleştirilmiş değişim aracısının ve genel olarak paranın kullanımı yüksektir ve yükselmektedir, pazarların kullanımı yaygındır ve yaygınlaşmaktadır.	düşük genelleştirilme düzeyi ve paranın sınırlı kullanımı, pazarların sınırlı kullanımı

14 *W. Moore ve A. Feldman da (1960: 364) bu konuyu ele aldı: "Böylece, endüstrileşme, kültürel türdeşlik yaratan bir süreç olarak görülmektedir, bunda, bazı inanç ve davranış örnekleri kaçınılmaz olarak tüm endüstriyel toplumlar için ortaktır. Ayrıca, bu ortaklık tek bir eylemle ya da normla sınırlı değildir, fakat, bunların içinde biçimlendikleri ortak çerçeve açısından da geçerlidir, makina teknolojisi, işbölümü ve yetkesel eşgüdüm arasındaki karşılıklı ilişkiler buna örnek olabilir."*

(6) Bürokrasi	yaygın ve uzmanlaşmış	sınırlı
(7) Aile bağları	aile bağlamında, önemli olmakla birlikte azalan miktarlarda toplumsal denetim, eğitim, rol hazırlığı ve genel yönlendirme yer alır	önemlidir; aile bağlamında başlıca toplumsal denetim, öğrenme, rol hazırlığı ve genel yönlendirme yer alır.
(8) Kent ve köyün içbağımlılıkları	kenstel ve endüstriyeldir, mal ve hizmetler (ve teknik bilgi), kentlerden kırsal bağlamlara doğru akar.	kırsal ve tarımsaldır, mal ve hizmetler (kiralar, vergiler, faiz gelirleri) kırsal bağlamlardan kentlere doğru akar

Levy, başka şeyler yanında, bu ayrımların, gerilim ve denetim sorunları açısından ne anlama geldiği üzerinde de durur. Ayrıca, çağdaşlaşma sürecine geç katılmanın getirdiği bazı avantaj ve dezavantajları da belirtir. Bunun avantajları, dışarıdan teknoloji alma, aşamaları atlama, yardım alma gibi olasılıklardır; dezavantajları ise, ölçek sorunları (çağdaşlaşmış toplumlarla yarışım), aktarım (kaynakların bir kullanımdan diğer kullanıma aktarılması) ve düş kırıklığıdır. Levy, kuşkusuz ki, modernleşmekte olan ulusların, göreli olarak çağdaşlaşmış bir toplumun kendi endüstrileşmesi sırasında geçirdiği aşamaları aşağı yukarı geçirmesi gerektiği kanısındadır. Fiili süreçleri tartışmazsa da çağdaşlaşmış toplumlarda izlenen örneklerin, çağdaşlaşmamış sistemlerdeki örnekler için daima yıkıcı olduğunu açıkça belirtir. "İzlenecek model" konusu yazında geniş yer tutmaktadır, yazarların çoğu, endüstrileşmenin bütün yönleri içinde, daha fazla merkezi planlamanın yer alacağı bir "Avrupa modeli"nin izlenmesini temel almaktadır (örneğin, bakınız, Holton, 1960, Apter, 1960; Kerr, 1960; Parsons, 1960).

Yapısal farklılaşmanın ve bütünleşmenin karşılıklı ilişkileri ve bu ikisi arasında ortaya çıkan gecikmenin neden olduğu toplumsal huzursuzlukları ele alan Smelser (1964: 258-274;1966), süreç üzerinde Levy'den daha fazla durmuştur. "Farklılaşma, çok işlevli rol yapısından, bir çok uzmanlaşmış yapılara evrilme anlamına gelir." (1964: 261). Smelser, ekonomik, ailesel, değersel ve katmansal alanlardaki farklılaşmayı tartışır. Örneğin, ekonomik farklılaşma, üretim işlevinin aileden alınarak uzmanlaşmış kurumlara (fabrikalar, ticarileşmiş çiftlikler) veril-

mesidir. Değişim sistemlerinin farklılaşması (genelleştirilmiş değişim aracısı olan pazarlar, basit alış-veriş sistemlerinin yerine geçer) bir diğer örnektir. Bu konuları ele alışlarında Smelser ve Levy çok büyük benzerlikler gösterirler. Bu farklılaşmanın aile üzerindeki etkisini inceleyen Smelser, Levy'den daha ileri gider, ona göre, ekonomik (ve eğitsel, dinsel vbg.) işlevlerini yitiren aile, gittikçe toplumsal-duygusal doyum konusunda uzmanlaşmaktadır. Eğer geleneksel aile ekonomik üretim çizgisi doğrultusunda (ekonomik güvenlik amacıyla düzenlenmiş evlilikler, vbg.) oluşturuluyorsa, çağdaş aile de eşler arasındaki sevgi bağı üzerinde kurulmaktadır. Smelser, katmanlaşma ile ilgili olarak, farklılaşma sonucunda diğer (başarı) değerlendirici standartların doğumla belirlenen üyeliğin yerine geçmeye başladığını ve bireysel hareketliliğin arttığını (bu, kişinin işlevsel durumunun çıkış noktasından farklılaşmış olduğunu gösterir) belirledi. Durkheim tarafından Spencer'in düzenleme konusundaki *laissez-faire* tutumuna yöneltilen eleştirinin çok iyi gösterdiği gibi (önceki tartışmaya bakınız), çağdaşlaşma süreci sırasında yer alan bütün yapısal farklılaşmalar, yeniden bütünleşme sorununu gündeme getirir. Böylece, kendileri farklılaşma sürecinin bir ürünü olan yeni bütünleştirici mekanizmalar (bunların işlevleri daha önce aile ya da kilise gibi uzmanlaşmamış yapılar tarafından yerine getirilmiştir) ortaya çıkar. Ekonomik alanda ortaya çıkan bütünleştirici mekanizmaların örnekleri arasında (ekonomik işlevlerin çoğu aileden koparılıp alınmıştır), işçi bulma kurumları ve işçi değiş-tokuşları, işçi sendikaları ve emek tahsisi, sosyal kurumlar, kooperatifler, biriktirim kurumları gibi konulardaki düzenlemeleri ile devlet yönetimi yer alır. Gönüllü dernekler topluluğu, partiler ve çıkar kümeleri de siyasal yapıyı bütünleştirir. Yazık ki bu bütünleştirici mekanizmalar ortaya çıkan hızlı farklılaşma ile daima aynı tempoda gelişmezler ve toplumsal huzursuzluklar doğar.

Smelser bir çok huzursuzluk kaynağı saymaktadır. (1) Çağdaşlaşma sırasında yapısal değişim dengeli değildir ve normsuzluğa (Durkheim'ın anlamında kuralsızlaşmaya: eski kurallar artık geçerli değildir) yol açar. Örneğin, "sömürgeci toplumlarda..... Avrupalı güçler ekonomik ve siyasal yapıda sık sık devrimci değişiklikler gerçekleştirdiler... Fakat aynı zamanda geleneksel dinler, sınıf ve aile sistemleri konusunda tutuculuğu özendirdiler ya da dayattılar," (1961:119). Tarımsal ve endüstriyel gelişme arasındaki dengesizlik de bu huzursuzluklar sınıfına girer. (2) Yeni etkinlikler ve normlar genellikle eski ile çatışma içindedir; yeni toplumsal ve ekonomik etkinlik türleri, geleneksel etkinliklerle çatışır. (3) Merkezi hükümetin genel olarak çağdaşlaşma ve özel olarak da huzursuzluk konularını ele almaya kalkması, geleneksel (genellikle yerel) iktidar kaynaklarını merkezden gelen karışmaya karşı direnmeye yönelteceği için, bu durum kendi başına bir huzursuzluk kaynağı olabilir.

Gerçi Levy, özgül olarak farklılaşma ve bütünleşmenin yol açtığı gerilimlerden söz etmezse de, çağdaşlaşma sorunlarını ele aldığında bu gerilimi düşündüğü açıkça görülüyor. "Uygunlukta değişme" (ör., Smelser'in birinci huzursuzluk kaynağına benzeyen, "genel aile denetimini sarsan yeni tekniklerin öğretilmesi,") "gelenekçilerin tepkileri" (Smelser'in ikinci huzursuzluk kaynağı) ve "yeterli bilgi sorunu" (gerekli olan merkezi planlamanın gerektirdiği bilgiler; Smelser'in üçüncü rahatsızlık kaynağı olan devletin yeterli merkezi denetim uygulayamaması ile ilişkili), gibi sorunlar Levy (1967:204) tarafından tartışılmaktadır. Levy ve Smelser, çağdaşlaşma sürecinde merkezi denetimin artması gerektiği konusunda görüş birliği içindedirler.

Kullandıkları terimler farklı olmakla birlikte, Levy ve Smelser'in her ikisinin de topluma mekanik bir sistem olarak baktıkları açıkça görülmektedir. Bu sistemde, işlevlerini gerektiği gibi uygulamayan yapıların yerini almak üzere yeni yapılar gelişmektedir ve bu yapısal farklılaşmanın gelişmesinde uyumsuzluk ortaya çıktığı zaman da, sistemin bütününü etkileyen gerilim ve dengesizlikler yaratılmış olmaktadır (bu dengesizliklere karşı, yeni ve bütünleştirici mekanizmaların geliştirilmesi ile baş edilmeye çalışılmaktadır). (15)

Çağdaşlaşmanın niteliği ile ilgili bir kavramlaştırma, antropoloji yazınından Redfield'ın halk-kent çizgisidir. Levy gibi, Redfield de, çağdaşlaşma sürecinin uç noktalarını tanımladığı iki karşıt tip geliştirmektedir. Redfield'in çalışmalarının büyük çoğunluğu çizginin halkla ilgili ucu üstündedir, kent ucu şöyle bir tanımlanmıştır. Halk toplumunu şöyle tanımlar (1947:294):

> küçüktür, yalıtılmıştır, okuryazar değildir, türdeştir ve güçlü bir küme dayanışması duygusu vardır. Yaşama biçimleri, "kültür" adını verdiğimiz tutarlı sistem içinde gelenekselleşmiştir. Davranış gelenekseldir, kendiliğindendir, eleştirici değildir ve kişiseldir; yasama yoktur, düşünsel amaçlar için deneyimleme ve düşünme alışkanlığı yoktur. Kandaşlık, bununla ilgili olanlar ve kurumları, deneyimin tipik kategorileridir ve aile küme'si eylemin birimidir. Kutsal olan, laik olana egemendir; ekonomi pazarla değil, statü ile ilgilidir."

Toplumsal değişmenin, bir çok şeyin yanı sıra, "kültürde çoktürlülüğe ve karışıklığa yol açan ilişkilerin artmasından" kaynaklandığı (1941:369) ileri sürül-

---

15 *Levy, toplumun yeniden bütünleştirilmesinin çeşitli yollarını tartıştı, bunlar arasında, "silâhlı güçlerin yaratıcı kullanımı," kent-kır dengesizliğinin değiştirilmesi, siyasetin dinlence- eğlence olarak kullanılması ve Fallers'in "sızıntı etkisi" var. Smelser'in bütünleştirici mekanizmaları yukarıda ele alınmıştı. Görgül bir çözümleme için, bkz. Smelser (1959).*

mektedir. Fakat, "laikleşmenin ve bireyselleşmenin bir tek zorunlu nedeni yoktur," (369). Değişimin bir örneği olarak, Oscar Lewis'in (1930) Tepoztlan'la ilgili çalışmasında, (çapa ya da *tlacolol* kültürü yerine) saban kültürünün geçmesi ile ortaya "nüfus yoğunluğu, aile işbirliği, pazar ekonomisi, küme dayanışması ve toplumsal karışıklığın göstergesi olan çatışmaların çıktığı görüldü. Dahası, bu tekniklerin çoktürlülüğü, halktan kent tipine doğru diğer değişkenlerin değişimi ile ilişkili görünmektedir," (Miner, 1964:152). Halk-kent kavramlaştırmasının da kendi sorunları vardır. Miner (152). bunları üç sınıfta toplamaktadır (bunlar, kuşkusuz ki bütün ideal tip kavramlaştırmalara uygulanabilir).Birincisi, görgül kanıtlarla, ideal tip kavramlaştırması arasında uyum sorunu ortaya çıkmaktadır. Toplumsal, ideal tipleri öngördüğü gibi mi "bir araya gelmiştir?" İdeal tip değişkenlerinden bazılarının değişmesi, bütün diğerlerinin de öngörülen yönde değişimine neden olur mu? Değişme genellikle halk kutbundan kent kutbuna doğru mudur? Lewis'in çalışması, tüm bu noktalar üzerinde kuşkuların doğmasına yol açmaktadır. İkinci olarak, ideal tipin nitelikleri ne yeterlilikte tanımlanmış ve işlevselleştirilmiştir? Miner'in buna yanıtı, "pek fazla değil"dir. Kuşkusuz ki Redfield'ın ve Lewis'ın çalışmaları arasındaki farklılıkların pek çoğu, kavramların işlevselleştirilmesindeki ve tanımlanmasındaki farklılıklara bağlanabilir. Son olarak, halk-kent kavramı ne ölçüde bir kuramsal içgörü sağlamaktadır? Murdock (1943:133-136) Herskovits (1948:604-607) ve Lewis (alıntılar, 1930: 432-440), halk-kent ayrımını tarih dışı, işlevsellik dışı, psikoloji dışı ve (süreçle ilgilenme yerine) son derece biçimsel olarak eleştirdiler.

Nüfus yoğunluğu artışının daha büyük farklılaşmaya (Redfield'ın terimlerine göre çoktürlülüğe) yol açtığı yolundaki Spenserci içgörünün ötesinde Redfield'ın diyeceği bir şey olmadığını düşünmeden edemiyor insan.

Moore (1963:5. bölüm), çağdaşlaşmanın koşulları, sonuçları ve dinamiklerini tartışırken daha önceki çalışmaların bireşimini yapar (16). Onu şöylece özetleyebiliriz:

I. Endüstrileşme : Koşullar

A. Değerler:... ekonomik değişim için değerlerin geniş ölçüde değişmesi en temel koşuldur."Bunlar arasında şunlar yer alır:

---

16 Başka bir bireşim girişimi için, Wilensky ve Lebeaux'ya (1965) bakınız. Bu çalışma, endüstrileşmenin ekonomi ve aile üzerindeki etkilerini izleyerek, toplumsal değişme kuramlarını, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki ABD'nin betimlenmesinde kullanır "Bir yaşam biçimi olarak kentlilik" konusundaki tartışma, ABD'deki birincil küme ilişkilerinde günümüzde gözlenen gelişmelerin ışığında, Wirth'i değiştirir.

= ekonomik büyümenin değeri, şunları içererek:
- Yüksek bireysel hareketlilik,
- Rol ayrımında doğumun değil, başarının belirleyiciliği,

= Ulusal bütünleşme ya da özdeşleşme (ulusçuluk ya da mobilizasyon).

B. Kurumlar

1. Ekonomik
   a. Mülk: devredilebilir olmalı (üretim öğelerinin hareketliliğine elverir).
   b. Emek: Coğrafi ve toplumsal olarak hareketli olmalı.
   c. Değişim: Pazarlar ve genelleştirilmiş aracı.

2. Siyasal istikrar
   a. Güvenilir ve adil hukuk düzeni.
   b. Basit sivil düzen.

3. Ussallık : sorun çözücü yaklaşım ve bilinçli değişime inançlı bağlılık (girişimci).

C. Örgütlenme:
1. Uzmanlaşmış ve hiyerarşik bürokrasi.
2. Devletin gerekli mali örgütlenmesi (bankalar, vergileme).

D. Güdülendirme:
1. Başarı yönelimi.
2. Yaratıcı kişilik.

II. Endüstrileşme: bağlılaşıkları ve sonuçları,

A. Ekonomik yapıda:

1. Geçimsel tarımsal sektörü, ulusal ekonominin ticarileşmiş pazar sistemi ile bütünleştirmek - tarımdaki nüfus oranını azaltmak,

2. İşgücündeki en düşük ve ortalama beceri düzeylerini uzun dönem içinde yükseltmek,

3. Emeğin yüksek düzeyde hareketliliği,

4. Mesleklerin yatay yayılması,

5. Kârların yeniden yatırılması.

6. Tüketim maddeleri pazarının evrensel genişlemesi ve ticarileşmesi.

7. Üretilen maddelerin gittikçe genişleyen çeşitliliği; sonunda hizmetler, tüketici harcamaları içinde yüksek bir oranı bulur.

8. Ekonomik yapıda artan uzmanlaşma ve içbağımlılık.

B. Nüfus ve çevre yapısı:

1. Nüfussal değişim (en azından ölüm oranının azalması açısından) endüstrileşmeden önce gelir. Bunun sonucu:

2. Nüfusun hızla büyümesidir (ekonomik büyümeyi engelleyerek).

3. Çocuk ölümlerindeki azalma ve yüksek doğum oranları sonucunda "genç" nüfuslar oluşacaktır (eğitim olanaklarını zorlayarak).

4. Aile planlaması, çağdaşlaşmadan önce değil, sonra gelecektir.

5. Aşırı kentleşme, kent ve kır arasındaki eşit olmayan ekonomik gelişmeyi gösterir.

6. (Kırsal alandan göçenlerin marjinal olarak doldurduğu)
Hizmet sektörü, endüstriyel sektörden daha hızlı gelişir. Bu, Batı deneyiminin tersidir.

c. Toplumsal yapı: Çağdaşlaşmanın "toplumsal sonuçları'nda bazı değişkenlikler olabilirse de, Moore'ın temel olarak düşündüğüne göre "...ekonomik çağdaşlaşmanın *toplumsal yapı* üzerinde bıraktığı bazı değişmeyen etkileri vardır ve toplumsal örgütlenmenin diğer yönlerinin değişimi üzerinde kesin sınırlar koyar":

1. "Ekonomik ve siyasal varlıklar olarak hareket eden 'lonca' akrabalık kümeleri, çağdaşlaşan ekonominin etkisinden kurtulup, varlıklarını sürdüremezler, fakat karşılıklı dayanışmadan geride kalan bazı şeyler olacaktır."

2. Geleneksel örneklerin yıkılması (bu arada yeni kurumların kurulmasında yetersiz kalınması) geniş ölçüde "aile düzensizliğine" yol açacaktır.

3. Düzenlenmiş evliliklerin yerine gönüllü evlilikler geçecek ve kuşaklar arası gerilim, çocukların evlerinden uzakta aldıkları eğitimin artışına yansıyacaktır.

4. (Üretim işlevi aileden ayrıldıkça) aile, tüketimde uzmanlaşacaktır.

5. Çocukları yönlendirme, aile gelirini elinde bulundurma ve üretimde daha az görev alma olasılığı sonucunda, kadının rolü değişecektir.

6. (Kentin ayrışıklığı içinde) biçimsel olmayan toplumsal denetimler zayıflayacak ve biçimsel organlar gerekecektir.

7. Hızlı değişim ve eski bağların kopması sonucunda duyumsamazlık ve yabancılaşma gelişecektir.

8. Eğitim yaygınlaşacak ve uzmanlaşmış kurumlarda uygulanacaktır.

9. Kitle iletişimi köyün yalıtılmışlığını kıracak ve ulusal siyasal bilinçliliğin hareketlenmesine yol açacaktır.

10. İş ve boş zaman arasında farklılaşma ortaya çıkacaktır.

11. Uzmanlaşmış çıkar kümeleri ve dernekler yaygınlaşacak.

12. Ussallığın kurumlaşması, laik davranışlarda yansıyacak, fakat dinsel yönelim bir ölçüde varlığını sürdürecektir.

13. Yaratıcı-yöneltici öğelerle becerisiz-isteksiz katılımcılar arasında kutuplaşmaya yol açan yarışma içindeki toplumsal katmanlaşma sistemleri ortaya çıkacaktır. Ara ve yatay konumlar yaratıldıkça, bu kutuplaşma zamanla azalacaktır.

14. İster manipülasyonla olsun, ister gönüllü katılma ile, halkın harekete geçirilmesi gerekecektir.

15. Yönetsel açıdan, ussal bürokrasi ortaya çıkacaktır.

III. Endüstriyel toplumların dinamikleri:

A. Geleneksel örneklerin diriltilmesi:

1. İlk önceleri, karı-koca birliğine dayalı aile, kandaşlığa dayalı ailenin

yerine geçer, çünkü "aile örgütlenmesinin *kandaşlığa* dayanması, meziyete dayalı bireysel hareketlilikle açık bir uyumsuzluk içindedir." Fakat daha sonra, aile tekrar destek işlevini yerine getirmeye başlayınca (parasal sıkıntıda yardım), aile birimleri arasında statü farklılıklarına yer verilmekle birlikte, kandaşlık iddiaları tekrar kendilerini göstermeye başlar.

2. İlk dönemleri niteleyen kişilik dışı pazarlar biraz daha kişiselleşebilir (bakkalınızı tanıyor musunuz?)

B. Sürekli değişim süreci: Uzmanlaşma gibi bazı süreçler geriye dönmezler (ya da rol farklılaşması: belirlenebilir mesleklerin sayısı artmaya devam eder).

C. Değişimin örgütlenmesi: Değişim, gittikçe artan oranlarda maksatlı ve planlı bir nitelik kazanır, örgütlü ve kurumsal bir duruma gelir.

D. Endüstriyel toplumlar arasındaki farklılaşmalar: Çağdaşlaşma sürecindeki toplumlarda gözlenen farklılıkların kaynakları arasında şunlar bulunur:

1. Eski farklı koşulların ısrarla sürüp gitmesi.

2. Farklı toplumsal gerilimlerin sürmesi ve etkileri.

3. Diğer (daha gelişmiş) uluslardan teknoloji ve toplumsal kurum alma olasılığı.

4. Sonuçta ortaya çıkan ürünün kendisi istikrarlı değildir; endüstriyel toplumların kendileri değişiyor, öyle ise endüstrileşen uluslar da farklılık gösterebilir.

5. Endüstriyel toplumların siyasal rejimleri arasında belirgin farklılıklar vardır ve olasıdır ki bunlar endüstrileşen toplumlarda da varlığını sürdürecektir.

Koşulları ve sonuçları tartışan Moore, endüstrileşmenin bazı ekonomik özelliklerini belirlemenin ötesinde, daha önceki tartışmalara pek bir şey katmamaktadır. Güdülenme sorununu ortaya atmakla birlikte, koşullar üstüne olan tartışması Max Weber (1964) ve Talcott Parsons'tan (1960) yola çıkmaktadır. [17] Sonuçlar (özellikle toplumsal) üstüne yaptığı tartışma, aslında farklılaşma

17 *Bu kitapta, "başarı güdüsü ve toplumsal değişim" ele alınmamaktadır. Bkz., David C. Mc Clelland (1967); ayrıca Everett E. Hagen (1962).*

ve uzmanlaşma konusunun ayrıntılandırılmasından başka bir şey değildir. Fakat, öngörüleri, daha önce karşılaşılanlardan biraz daha özgül bir nitelik taşımaktadır. Moore, endüstrileşme sürecinde çok az değişkenliğin olabileceği görüşünü açıkça taşımaktadır ve yazarların bir kısmı özgül bazı kurumlar ya da değişimin hızı ve aşamaları konusunda daha fazla esneklikten yana iseler de, [18] çoğunluğu Moore'a katılmaktadır. Fakat süreçlerin tartışılması ile ilgili olarak Moore'a bakan kişi, düş kırıklığı ile karşılaşmaktadır. Endüstriyel toplumların dinamikleri konusundaki tartışma genel ve betimsel niteliktedir ve Moore'un (1963:106) kendisinin kritik bir gereksinme olarak belirlediği şeyi karşılamaktan uzaktır: "... yapısal çözümlemeler, yeni öğeler setinin sonuçlarını izler, fakat yapıların karşılıklı ilişkilerine pek dikkat etmez..."

Moore, çağdaşlaşmanın psikolojik ve ekonomik yönlerine değindi. Bu iki konu, iki belirgin yazın çizgisini oluşturur ve bu kitapta ayrıntıları ile ele alınmaları olanaksızdır. Bununla birlikte, ekonomik gelişme yazınındaki özellikle ilgili olduğu düşünülen bazı yapıtlardan kısaca söz edilecek. Millikan ve Blackmer (1961) birikimsel ekonomik büyümenin çeşitli önkoşullarını belirlemektedir. Bunlar arasında, insan kaynaklarının yaygınlaştırılması, temel toplumsal sabit sermayenin üretimi ve tarım sektöründe köklü değişme, yer almaktadır. [19] İnsan kaynakları, okuryazarlıkla, eğitimle ve uzmanlaşmış insangücü programları ile geliştirilir. Bu tür programlar genel olarak kurulur kurulmaz, olumlu sonuç vermezler, yeterli sayıda yetişmiş insanın sağlanabilmesi için bir süre yürürlükte kalmaları gerekir. Bunun gibi, toplumsal sabit sermayenin (temel ulaşım, iletişim, enerji ve sulama kuruluşları) de önceden geliştirilmiş olması gerekir. Bu tür kuruluşlardan pek çoğunun dışalımı yapılamaz, ülke içinde üretilmeleri gerekir; büyük boyutlu ya da "hantal" olma eğilimindedirler (sermaye-ürün orantıları yüksektir) ve geri dönüş sağlanana değin uzun bir hazırlanma döneminin geçmesi gerekir. "Bütün bu nedenlerden dolayı, eğer gelişme hızlandırılacaksa, gelişme döneminin başlangıcında toplumsal sabit sermaye yatırımları çok önemli boyutlarda yapılmalıdır," (Moore, 1963:51). Nihayet yiyecek maddesi kıtlığı sonucunda ticaret hadleri endüstri aleyhine geliştiği için (ve hatta kıt döviz, yiyecek maddesi dışalımında harcanabileceğinden), eğer etkili bir gelişme gerçekleştirilecekse, tarımsal gelişmenin endüstriyel büyüme hızını izleyebilmesi gerekir. [20] Bir süre için bu

---

18 *Örneğin, Manning Nash (1960) ve Bert F. Hoselizt (1960: 217-237) yaygın kandaşlık sisteminin endüstrileşme ile ortadan kalktığının görgül olarak ortaya konmadığını ileri sürmektedir. Ayrıca, Moore ve Feldman'da (1960) yer alan Singer, Belshaw, Hammond ve Herskovitz'in bölümlerine bakınız.*

19 *Daha teknik olmakla birlikte hâlâ daha ilkel düzeyde bir tartışma için, bkz., Charles P. Kindleberger (1965).*

20 *Genel olarak dengeli büyüme lehine olan bu noktalar üzerinde hiç de görüş birliği sağlanmış değildir. Hirschman'ın (1958) görüşüne göre, kıt yatırım kaynaklarının en verimli kullanımı "uzun atlama" olabilir. Bunlar, Hirsch-*

önkoşullar gerçekleştirildi ise, ülke kendini besleyen büyümeye doğru "büyük itme" için ekonomik açıdan hazır duruma gelmiş demektir (Leibenstein, 1957; Rostow, 1961). [21] "Kendini besleyen büyümeyi sağlamak için, sermaye oluşumuna ayrılan ulusal gelir oranında hızlı bir yükselme temel koşuldur," (Millikan ve Blackmer, 1961:55). Temel endüstriyel sektörler, ulusun kaynaklarına ve teknolojisine bağlı olarak, önderliği ele alacaklardır. Demiryolları (İngiltere'de), kereste (İsveç'te) ve dışalım ikamesi endüstrileri (Arjantin, Meksika, Hindistan) bunun örnekleridir. Hükümet, tüketimi vergilendirerek, yatırım için vergi özendiricileri sağlayarak, kendisi yatırıma yönelerek, yeterli düzeyde yatırımın yapılmasını gerçekleştirmeye çalışabilir. Pazarın, özellikle yatırım tahsisi alanında düzensiz olması sonucunda "... çağdaş bir kalkışta, çeşitli önemli süreç ve ilişkileri hükümetin programlaması ve yönetmesi zorunluluk kazanır, " (57). Tarım reformu (kamulaştırma) da zorunlu olacaktır. Yabancı sermayenin gelmesi de yardımcı olabilir, fakat mutlaka gerekli değildir.

"Büyük itme" kavramı, ekonomistler tarafından, özünde durağan, geçimlik düzeydeki bir ekonomiden, kişi başına düşen gelirin sürekli olarak arttığı "çağdaş" ekonomiye geçişi açıklamak için kullanılmıştır. Sorunun böylece kavramlaştırılması ile, çağdaşlaşmanın toplumbilim tarafından, ara yerinde geçiş aşaması olan iki kutuptan oluşan kavramlaştırılması arasında yakın bir koşutluk vardır. Fakat, ekonomik yaklaşım, toplumbilimsel yaklaşımdan iki önemli noktada ayrılmaktadır. (1) Çizginin "çağdaş" ya da "kentsel" ucunu özünde durağan bir ideal tip ve gerçekleştirilmesi gereken bir amaç olarak görme gibi bir yanılgı içinde değildir. Bunun yerine, çağdaş toplumların değişim tarafından (bu durumda, üretimin sürekli artışı doğrultusunda) nitelendiği görüşündedir. Bir tarafta iki sektörlü durağan model (W.A.Lewis, 1954), öte tarafta ise bir büyüme modeli

---

man'ın "doğrudan üretken etkinlikler" (DPA) dediği, ekonominin diğer sektörlerine ileri ve geri bağlarla ilişkilenmiş olan ve böylece diğer sektörlerde de büyümeye yol açan yatırmlardır. Hirschman daha da ileri giderek, DPA yatırımlarının toplumsal sabit sermaye yatırımlarından daha önce gelmesi gerektiğini, çünkü bu ikinci tür yatırımlara gerek duyulursa bunların zaten yapılacağını ileri sürmektedir. İktisatçıların çoğu buna katılmıyor. Örneğin, R. Nurske (1953) istem yönünden dengeli büyümeyi, W. Arthur Lewis (1955) ise sunu yönünden dengeli büyümeyi savunmaktadır.

21 *"Büyük itme" teması, ekonomi yazınında sık sık görülür. Örneğin, Harvey Leibenstein (1957), geri kalmış ekonomilerin, gelirin geçimlik bir düzey çerçevesinde dalgalandığı "istikrar benzeri bir denge" durumunda olduklarını; gelişmiş ekonomilerin ise, sürekli büyümenin nitelediği "dinamik" ya da "dengesi olmayan" ekonomiler olduğunu; kendini besleyen büyümeyi sağlamak için kişi başına geliri bir noktaya yükseltmek gerektiğini, bunun için de "kritik düzeyde minimum çabanın" ("büyük itme") zorunlu olduğunu ileri sürmüştür. W.W. Rostow (1961) aynı anlayışı aşağıda bu bölümde göreceğimiz "kalkış" kavramında sürdürmektedir.*

olmak üzere, "önce" ve "sonra" aşamalarına uygulanan temelde farklı iki kuramsal kavram bulunmaktadır. (2) "Büyük itme'nin mekanizmaları açısından, yetersiz de olsa, değişim dönemi üstüne söyleyeceği bazı şeyler vardır. W.W.Rostow (1961-1964:275-290), değişim dönemini uçağa benzeterek geliştirdiği kavramlaştırma ile, "büyük itme"nin en tanınmış çeşitlemesini ortaya attı: Bu, "kendini besleyen büyüme" "kalkış" dönemidir. Önkoşulların yerine getirildiği varsayımı ile (bunlar, Millikan ve Blackmer'in yukarıda belirlediklerinin hemen hemen aynısıdır) "...(daha önce) marjinal etkinlik patlamaları gösteren güçler şimdi gelişecek ve hızla gelişen eğilimler olarak niceliksel açıdan önem kazanacaktır," (1964:279). Belirli bir uyaran ortaya çıkacak (siyasal bir devrim, bir teknik yenilik, yönelinebilecek yeni bir uluslararası ortam gibi) ve toplam üretken yatırımların genel düzeyini yükselterek toplum buna karşı hazırlıklı olacaktır. Gerçekten de, Rostowcu modelde (281) yatırım temel bir nitelik taşımaktadır:

"Şu andaki amaç açısından, kalkış, aşağıdaki ilişkili koşulların üçünü de gerektirecek biçimde tanımlanmıştır:

(a) Üretken yatırımların, ulusal gelire (ya da net ulusal üretime) olan oranının (diyelim ki) yüzde beşten yüzde onun üzerine çıkması;
(b) Yüksek büyüme hızı olan bir ya da daha fazla sayıda temel üretim sektörünün gelişmesi;
(c) Çağdaş sektördeki genişleme eğilimlerinden ve kalkışın olası ekonomi dışı etkilerinden yararlanan ve büyümeye sürekli bir nitelik kazandıran, siyasal, toplumsal ve kurumsal yapıların varlığı ya da hızla gelişmesi."

Yatırım fonları çeşitli kaynaklardan gelir, bunlar arasında, az verimli kullananlardan daha verimli kullananlara gelirin kaydırılması (Meiji Japonya'sında olduğu gibi), hükümetin kamulaştırma ve vergilendirme araçları ve hızla gelişen sektörlerden kârların geri dönüşü vardır. Rostow'un tartışması ne ölçüde yeterlidir? (b) ve (c)'de ileri sürülen görüşler özgüllükten yoksundur; "temel üretim sektörü", "yüksek büyüme hızı" ve "genişleme eğilimlerinden yararlanan siyasal, toplumsal ve kurumsal yapı" gibi sözler, belirli bir sezgi sağlamanın ötesinde bir anlam taşımazlar. Daha da önemlisi, Kuznets'in (1965:232) belirttiğine göre "sermaye yatırım oranlarının katlanması ile ulusal üretimin büyüme hızında büyük bir artış olacağı varsayımı... Rostow'un listesinde olup da veri edinebildiğimiz ülkelere ilişkin istatistiksel kanıtlarla doğrulanmamaktadır." Kuznets'in kanısına göre, kalkış aşaması ile bir önceki ve sonraki aşamalar arasında görgül bir ayrım yoktur ve her bir ülkenin özgül nitelikleri (tarihsel kalıt, büyüme sürecine giriş tarihi, geri kalmışlık derecesi) yeterli ağırlıkla ele alınmamıştır.

b) İşlevselciliğin ve Sistem Kuramının Bazı Yönleri: Uyumsal Gelişme

Çağdaş işlevselci kuramın evrimci yönleri daha önceki kısımlarda, özellikle Spencer, Durkheim, Levy ve Smelser'i tartışırken geniş ölçüde ele alınmıştı. İşlevselcilik ve evrimcilik arasındaki ana halka farklılaşma kavramıdır, bununla belirtilmek istenilen şey, işlevsel açıdan uzmanlaşmış toplumsal yapıların gelişmesidir. Bu, çok sayıda içbağımlılığı olan ve uzmanlaşmış organları bulunan son derece karmaşık uzmanlaşmış organizmaların evrimleşmesine benzer. Hiçbir toplumbilimci, bu düşünce çizgisini toplumu, altsistemlerden oluşan geniş bir eylem sistemi içinde işleyen bir toplumsal sistem olarak gören Talcott Parsons'tan daha ileri götürmedi. Parsons'a göre (1966: özellikle 28-29), tüm eylem sistemlerinin yerine getirdiği dört temel işlev vardır: Uyum, amaç gerçekleştirme, bütünleşme ve gizil örnek sürdürümü (AGIL). Geniş eylem sistemi içinde, toplumsal sistem bütünleşme işlevini yerine getirir (uyumu, davranışsal organizma; amaç gerçekleştirmeyi, kişilik sistemi; örnek sürdürümünü ise kültürel sistem yerine getirir).

Toplumsal sistem içinde, bütünleşme topluluğun, uyum ekonominin, amaç gerçekleştirme siyasal yapının, örnek sürdürümü de aile ve din gibi uzmanlaşmış yapıların işlevidir. Toplum evrildikçe, bu işlevlerden her birisi AGIL çizgisinde farklılaşmaya uğrar; önce yukarıda belirtilen doğrultularda, daha sonra da her AGIL işlevinin altsistemleri (siyasal yapı altsistemi, ekonomi alt sistemi, vbg.) doğrultusunda evrilir. *İlkel* toplumlarda farklılaşma düzeyi son derece düşüktür, fakat katmanlaşma sisteminin (kaynakların eşitsiz dağılımının ve kandaş evliliğinin geliştirdiği bir sistemdir) ortaya çıkması ve uzmanlaşmış dinsel kurumların farklılaşması sonucunda örnek sürdürümünde (din) ve amaç gerçekleştirmede (şeflik) uzmanlaşmış altsistemler ortaya çıkar. Yazının bulunması ile, *eski araaşama* toplumlar oluşur. AGIL terimleri ile, yeni evrenbilimsel dinin bir rahipler sınıfı tarafından yönetilmeye başlaması ile, bütünleşme işlevi, örnek sürdürüm işlevinden ayrılır. İlerlemiş *araaşama* toplumlar, yetişkin erkeklerin tümüyle okuryazar olması, evrenbilimsel din ve (toplumu bütünleştiren) yasal düzenin kurumsallaştırılması ile nitelenir. Nihayet *çağdaş* toplumlarda endüstriyel teknoloji öngörülmüştür, bu toplumları, yüksek derecede uzmanlaşma, mülkün kurumlaşması ve bu bölümde daha önce Smelser'in öne sürdüğü nitelikler belirler. Evrimci bir açıdan önemli olan, değişimin bir uyumsal gelişme sürecinde farklılaşarak sürmesidir:

> Farklılaşmanın daha dengeli, evrilmiş bir sistem ortaya koyabilmesi için, yeni farklılaşmış her altyapının... *birincil* işlevini yerine getirirken, önceki daha farklılaşmamış yapıya göre bu işlevi daha yüksek bir uyumsal kapasite ile yerine getirmesi gerekir. Böylece, fabrikalardaki ekonomik üretim, evdekilerden daha etkili olur. Bu

sürece, evrimci değişim döngüsünün uyumsal gelişme yönü adını veririz. Hem rol, hem de topluluk düzeyinde geçerlidir... (22)

Değişim süreçleri içinde evrimci açıdan en önemli olan şey, *uyumsal kapasitenin güçlendirilmesidir*, bu da ya yeni bir yapı ortaya koyan toplum içinde, ya da başka toplumlarda ve belki de daha sonraki dönemlerde, yeni tip yapı ile birlikte kültürel yayılmadan ve diğer öğelerin katılması ile gerçekleşir...(21)

Görüş açımız oldukça evrimcidir, örneğin, araaşama toplumları ilkel toplumlardan daha fazla gelişmiştir... Daha fazla genelleştirilmiş uyumsal kapasite gösteren sistemlere "İleri" diyerek, temel ölçütlerimi biyoloji kuramında kullanılanlarla uyumlu kılmaya çalıştım. (110)

Bu durumda, çağdaş biyoloji kuramını izleyen Parsons, tüm toplumların bir tek ilkel tipten geliştiğini ileri süren Spencer'den ayrılmaktadır. Bunun yerine, "gözden geçirdiğimiz kanıtlar ortaya koymaktadır ki, evrimin ilk aşamalarında, *temel* toplumsal tiplerin *çok* ve *değişken* kökenleri olmuştur," (110). Biyolojik evrime ilişkin olarak daha önce ileri sürülen bir görüşe göre, evrimci çizgiler boyunca bir çok değişkenlik ve dallanma olmuştur.(22)

c) Yeni Evrimci Kuramlar: Çok Çizgili Evrim, Genel ve Özgül Evrim

Toplumsal bilimlerdeki evrimci kuramlar, en azından kendilerine bu adı verenler, geniş ölçüde Steward, White, Sahlins ve Service'in çalışmaları sayesinde (aynı zamanda, bakınız, Dobzhansky, 1955; 1962: Tax, 1959) son zamanlarda yeniden canlanmaya başladı. Bu yazarların hepsi, Spencer'in evrim üstüne yaptığı çalışmaları izleyen yıllarda toplumbilimcilerin ve antropologların dikkatlerini çeken büyük kültürel çeşitliliği ele almaya çalıştılar. Bu çeşitlilik, evrimci kuramları, evrimci kuramlar olarak uzun süredir gözden düşürmüş bulunuyordu.

Steward'ın (1959; 1964) görüşü "çok çizgili evrim" terimi ile anlatılmıştır ve şu önerme ile özetlenmiştir: "Şimdi elimizde biriken olgular, insan kültürünün çeşitli farklı çizgiler doğrultusunda evrildiğini göstermektedir, evrimi tek çizgili olarak değil, fakat çok çizgili olarak düşünmeliyiz. Belirli bir kültürün geliştiği çevresel alan, belirgin bir yaşam biçimini gerekli kılar. Antropoloğun görevi belirgin evrim çizgilerinin ortaya çıktığı kültür tiplerini belirlemektir. Biri kültür alanı avcıları, diğeri ise tarımsal uygarlığı üretir. "Öyle ise, insan evrimi sadece bir biyoloji sorunu değildir, fakat insanın fiziksel ve kültürel niteliklerinden her

---

22 Stebbins'in (1967) makalesindeki tartışmaya bakınız.

birisinin diğerini etkileyerek karşılıklı etkileşim içine girmeleridir," (1964:139). Çok çizgili evrim, tutarlı bir önermeler seti olmaktan çok, bir yöntemdir, gerçekten de görünüşe göre temel görevi açıklamadan çok sınıflandırmadır. Önceki evrimci kuramların tarihe aşırı önem veren yönünden kurtulmuş olmakla birlikte, kuramsal genelleme görevini gereği gibi yerine getirememektedir.

Sahlins (Sahlins ve Service, 1960: 12-44) evrimin *hem* değişkenliği, hem de birikimsel değişimi (ilerleme) kapsadığı kanısındadır. Sahlins'e göre (12-13),

> Hem biyolojik, hem de kültürel alanlarda evrimin aynı anda iki yönde geliştiğini söylemek son derece açık gözüküyor. Bir yandan, uyumsal değişim yoluyla çeşitliliğe yol açar, yeni biçimler eskilerden ayrılır. Diğer yandan, evrim ilerlemeye yol açar, alt biçimlerden, onları aşan daha yüksek biçimler gelişir. Bu ayrımlardan ilki özgül evrim, ikincisi ise genel evrimdir. Fakat, unutmamak gerekir ki, özgül ve genel evrimler farklı somut gerçeklikler değildir; aynı bütüncül sürecin farklı yönleridir denebilir; böylece, aynı evrimsel şeyleri ve olayları yerleştirebileceğimiz iki bağlam oldukları da söylenmiş olmaktadır.

Bir toplumun eskiden gelen kültür kalıtı da içerilmek üzere, özgül koşullara uyumun toplumlar arasında büyük kültürel çeşitliliğe yol açtığına ilişkin Stevard'ın görüşüne Sahlins'de katılmaktadır. "Uyum yoluyla ortaya çıkan yeni kültürel özelliklere uyumsal ilerlemeler olarak bakılabilir," (25). Özgül biyolojik evrimden farklı olarak, özgül kültürel evrim, değişkenliğin yayılma yoluyla geçişimini olası kılar. "Ayrı biyolojik köken çizgilerinden farklı olarak, ayrı kültürel gelenekler birleşip bütünleşebilirler," (27). Dahası kültürler, diğer kültürlerin bütün gelişim aşamalarını yinelemeden onların başarılarını olduğu gibi alabilirler. Üst biçimlere doğru yer alan genel evrimdeki ilerlemenin kesintili görüntüsü böylece özgül evrimin sağladığı bir halka ile anlaşılırlık kazanmaktadır. Özgül evrim, "bir kültürün kendi çizgileri doğrultusunda kökenbilimsel, dallara ayrılan, tarihsel geçişidir, belirli kültürlerin uyumsal değişimidir," (38). Bu durumda, ilerlemenin, genel evrimin ölçütleri nelerdir? Sahlins (35) üç ölçüt belirlemektedir. Birincisi, daha az enerji dönüşümünden daha çok enerji dönüşümüne geçiş vardır: "Bizim görüşümüze göre, bir kültürel örgütün yaratılmasında ve sürdürülmesinde kullanılan enerjinin toptan dönüşümü, ilerlemedir. [23] Bununla ilişkili olan ikinci ölçüt, düşük bütünleşme düzeylerinden yüksek bütünleşme düzeylerine geçiştir. "Yaşamdaki termodinamik başarının (düşük enerji düzeylerinden yüksek enerji düzeylerine geçiş), örgütsel karşıtı yüksek bütünleşme düzeyleridir. Daha çok enerjiyi dönüştüren kültürlerin daha fazla parçaları ve altsistemleri vardır, parçaları daha

---

23 *Genel kültürel evrimin bu tanımı ile, Levy'nin çağdaşlaşma tanımı arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.*

fazla uzmanlaşmıştır ve tümün bütünleşme araçları daha etkilidir," (35-36). [24] Bu, bizi üçüncü ölçüte, daha büyük uyum yeteneğine götürmektedir. "Genel ilerleme aynı zamanda 'bütün uyum yeteneğinin' gelişmesi olarak görülebilir. Yüksek kültürel biçimler, düşük kültürel biçimlere egemen olma ve onların yerlerini alma eğilimindedirler, bu egemenliğin boyutu ise ilerlemenin derecesi ile orantılıdır. Çağdaş ulusal kültür yeryüzünde böylece yayılma eğilimindedir... (37).[25] Sahlins, Steward'ın daha sınırlı sınıflandırmasını kapsadı (Sahlins, buna 'kökenbilimleştirme' diyebilirdi), kültürel çeşitliliği yakalayabilmek ve organizmacı kuramcıların bir özelliği olan birikimsel ilerleme tartışmasına açıklık getirebilmek için, özgül ve genel evrimin her ikisi de tek bir kuramsal çerçeve içinde ilişkilendirildi. Eğer bütün toplumlar, çevre, eski kültürel gelenek ve benzeri şeylere göre çok çeşitli çizgiler doğrultusunda gelişiyorlarsa; aynı zamanda, yüksek enerji düzeyinde, bütünleşmiş ve uyum yeteneği olan toplumlar olarak, bu kadar gelişmemiş toplumların yerine geçen kültürel biçimlerle, ilerlemenin genel doğrultusuna göre gelişirler. Bu çerçeve, hem organizmacı, hem de çağdaşlaşmacı kuramları kapsayabileceği gibi, aslında evrimci bir bakış açısı taşıyan bütün kuramları da kapsayabilir.

---

24 Kuşkusuz ki, bu, Spencer ve Durkheim'dan Parsons, Smelser ve Levy gibi çağdaş işlevselcilere değin görülen organizmacı tartışmadır, fakat ilginç bir dönüşüm içermektedir: Toplumbilim geleneğinde farklılaşmanın evrimci değişimin ölçütü olarak alınıp, bütünleşmenin daha sorunlu olarak görülmesine karşın, Sahlins bütünleşmeyi ölçüt olarak almaktadır.

25 Bu ölçüt, Parsons'un "uyumsal gelişme" kavramına denk düşmektedir kültürel ve insansal çevredeki ilgili kavramlarla bağdaştırılabilir.

2

Dengeci kuram: Dengeleşim kavramı

Dengeleşim (homeostasis), önce mekanikten, daha sonra da biyoloji bilimlerinden alınan bir kavramdır. Bu terim, "tekbiçimli durum" anlamına gelir ve dengeleşim mekanizmaları, tekbiçimli durumlara ulaşmanın ve bunları sürdürmenin mekanizmalarıdır. Bunun ana kavramı olan denge, Homans'a göre (1950:303-304), "sisteme giren öğelerin durumunun ve bunlar arasındaki karşılıklı ilişkinin, öğelerden birinde ortaya çıkacak küçük bir değişmenin, bu değişmenin miktarını azaltacak biçimde diğer öğelerdeki değişme tarafından izlendiği" sistemin koşuludur. [1]

1. Biyolojik Bilimlerdeki Koşutluklar

V.C. Wynne - Edwards (1962, Brown'da 1965:6-45), toplumsal örgütlenmenin ilkel biçimlerinin dengeleşim kuramı denebilecek bir önermede bulundu. Bu kura-

1 *"Bu kavram, hareketli bir denge olasılığını kapsayacak biçimde değiştirilebilir: "Sisteme giren öğelerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin (liderin davranışı da içerilmek üzere) durumu öyle olmalıdır ki, liderin buyruklarına uyulmaması, eğer bu uyulmama olmasaydı liderin gerçekleşmesini istediği durum ne idiyse sistemi o duruma geri getirme eğiliminde olan diğer öğelerin değişimleri ile izlenmelidir, böyle bir toplumsal sistem hareketli bir denge durumundadır ve yetke vardır." (Homans, 1950:422).*

ma göre, ilkel toplumsal biçimler, yiyecek kaynaklarına göre ideal sayı ve dağılımı olan bir nüfusa ulaşmanın bir aracı olarak gelişmişlerdir. Bu biçimler, dengeleşim mekanizmalarını oluştururlar. Herhangi bir türün herhangi bir bireyinin belirli bir yerde edinebileceği optimum bir yiyecek miktarı düşünülebilirse, bu durumda, Wynne Edwards'a göre, türlerin ilkel toplumsal uygulamalarının hepsi, bireysel öğe başına düşen bu optimum yiyecek oranını sürdürme doğrultusunda kullanılan araçlar olacaklardır. Wynne Edwards'ın belirlediği iki önemli toplumsal uygulama, alansallık ve başatlıktır. Alansallık, belirli bir yerdeki bir türün sayısının güçler yoluyla düzenlenmesi sürecidir. Böylece, sığırcık kuşları belirli bir alandaki yiyecek miktarını ve kendi üyelerinin sayısını "hesaplar" ; nüfus artışının optimum yiyecek sayı orantısına kadar yükselmesine izin verildikten sonra, bu oranı sürdürebilmek için kuşlar alandan ayrılmaya başlarlar,. Gagalama hiyerarşisinin bir örneği olduğu başatlık hiyerarşisi, yeme ve çiftleşmede öncelikli olmanın ayrıcalığını sağlar. Başatlık, doğrudan doğruya kavga etmeden çok, simgesel ve törensel yarışımla belirlenir: Bu durum, Wynne Edwards'a, başatlığın işlevinin kişisel yaşamın değil, kümesel yaşamın sürmesini sağlamak olduğunu düşündürmektedir (Brown, 1965:21).

> Onun önermesine göre, başatlık hiyerarşisi "toplumsal bir giyotindir. Yiyecek ne zaman azalmaya başlasa, toplumun kuyruk ucunda kalan kısmı kesilip ayrılır ve göçe zorlanır, ya da çiftleşmeleri yasaklanır, hatta açlıktan ölüme bırakılırlar. Toplumda beslenmeyi, çiftleşmeyi ve yer işgalini yukarıdan aşağıya doğru düzenleyen bir tür toplumsal sözleşme vardır, bu nedenle kaynaklarda bir kıtlığın ortaya çıkması kavgaya yol açmaz, fakat önceden belirlenmiş bir kesitte göçe, doğurganlığın azalmasına ya da ölüm oranının artmasına neden olur. Bu, sadece daha iri ve saldırgan olan bireylerin lehine işlediği için değil, fakat kümenin bazı üyelerinin yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak *barışçı bir anlaşma* olduğu için, iyi bir düzenlemedir.

Kısacası, belirli bir ortamda belirli bir tür için optimum yiyecek birey orantısının sürdürülmesinde, alansallık, başatlık, güç, doğurganlık ve ölüm oranı, dengeleşimi sağlayıcı toplumsal süreçler olarak görev yaparlar. Benzer, fakat daha karmaşık süreçlerin, insan gibi daha karmaşık türlere uygulanması için küçük bir sıçramanın gerekli olduğu görülüyor.

2. Toplumsal Bilimlerdeki Kullanımları

Dengeleşim kavramı toplumsal bilimlerde geniş bir ilgi uyandırdı. Örneğin, Brown'ın tartışmasına göre, dengeleşim, psikolojideki uyaran tepki dürtü modelini niteler ve alansallıkla başatlık, insanın toplumsal ilişkilerinin temel

boyutları olduğunu düşündüğü dayanışma ve statü ile koşutluk içindedir. Adam Smith'den bu yana dengeci modeller ekonomi kuramında temel bir rol oynamıştır. Leibenstein'ın (1957) geri ekonomileri "istikrar benzeri denge sistemleri" olarak nitelediğini daha önce görmüştük. Aşağıdaki üç kısım boyunca, işlevselcilikte, sistem kuramında, kültürel gecikme kuramında ve insan çevresi kuramında, denge kavramlarının kullanımı ile tartışmamızı sınırlı tutacağız.

a) İşlevselcilik ve Sistem Kuramı

İşlevselciliğin aslında bir denge kuramı olduğu inandırıcı bir biçimde ileri sürülmüştür. Örneğin, Kingsley Davis (1949:634) şunları yazmaktadır "Toplumbilimsel kavramların pek çoğu sadece denge çerçevesinde bir anlam taşırlar. Gizil ya da açık bir biçimde, toplum hakkında düşünen herkes bu anlayışı kullanma eğilimindedir. Toplumbilimsel çözümlemelere işlevsel - yapısal yaklaşım aslında bir denge kuramıdır." Denge kuramının içsel yapısal değişime karşı tutucu bir yanlılığının olduğu da ileri sürülmüştür. Aşağıdaki tartışmada, dengeci yönlerine ve tutucu yanlılığı iddialarına öncelik verilerek, Talcott Parsons'un çeşitli yazıları gözden geçirilecektir. Parsons'un seçilmesinin nedeni, çalışmalarının işlevselcilik lehine görüşler içermesi ve genel sistem kuramı içinde işlevselci yaklaşımı ayrıntılandırmasıdır.

Çok genel olarak, Parsons'a göre (1964:84) "yapının tanımlayıcı bir niteliği olarak... istikrar kavramı... daha özgül bir kavram olan istikrarlı dengeye eştir, ki bu da başka bir bağlamda ya 'durağan' ya da 'hareketli' olabilir." Bununla birlikte büyük sistemler içinde yapılar gözlenmektedir ve

> Bir sistemin yapısı ile kendi içinde ve çevresi arasında geçen sürecin ilişkisi, elimizdeki amaca göre yapı adını verdiğimiz nitelik ve ilişkileri göreli olarak değişmeden sürdürecek biçimde ise, bir sistemin istikrarlı ya da (göreli olarak) dengeli olduğu söylenebilir. Çok genel olarak, daima dinamik sistemlerde, bu sürdürüm, çok fazla ileri gittiklerinde yapıyı değiştirecek olan iç ve dış değişkenlik kaynaklarını yansızlaştıran sürekli değişen süreçlere bağlıdır. O halde istikrarlı ya da denge sağlayıcı süreçlerle karşıtlık içinde olanlar, yapısal değişim sağlamak için işleyen süreçlerdir. Bu tür süreçlerin varlığı ve bilimsel yönden temel bir önem taşıdıkları kuşkusuzdur, (84).

Parsons, böylece, yapısal istikrara yol açan süreçlerle, yapısal değişime yol açan süreçleri birbirinden ayırmaktadır.

> Bu konudaki şimdiki görüşüm, iki kavram çifti arasındaki farklılığın bir sistem referansı olduğudur. Bir sistemin yapısı ve çevresi, sistemin *içindeki* süreçlerden ve sistem ile çevresi arasındaki *karşılıklı ilişkiden* ayrılmalıdır. Fakat, içerden yapı ve süreç aracılığı ile ve sistem ile çevresi arasındaki karşılıklı ilişkilerle (yani denge durumları) sistemin istikrarını sürdüren süreçlerin, yapı ve daha "temel" süreçler arasındaki bu dengeyi, daha önceki yapının değiştirilmesi olarak betimlenebilecek yeni ve farklı bir "duruma" yol açacak biçimde değiştiren süreçlerden ayrılması gerekir, (85).

En azından kuramsal olarak Parsons yapıların değiştiğini kabul etmektedir. sınırlı bir sistem süreçleri seti ve çevre ile sistemin karşılıklı ilişkisi için bir dengeleşim koşulu oluşur. Gerçekten de, bu düzeyde, Parsons değişim olasılığına karşı aşırı bir ilgi duymaktadır. Bir toplum, uzmanlaşmış sistemlerden ve bunların altsistemlerinden oluşur, herbirisinin diğeri ile ve toplumsal sistemin kendisinin dışında kalan "çevrelerle" (yani, kültürel sistem ya da kişilik sistemi) sınır alışverişi vardır. Bu alışverişlerin hepsi de sistem için sorun yaratarak, sistemi, varlığını sürdürmenin dört işlevsel öngereksiniminden birisinde uzmanlaşmava zorlar: Uyum, amaç gerçekleştirme, bütünleşme ve gizil örnek sürdürümü. [2] Sınır alışverişlerini düzenleyen normatif örneklerin bile gizilgüç olarak istikrarsız oldukları görülmektedir:

> O halde, kurumsal bir karmaşanın istikrarı ile ne demek istiyoruz? Kuşkusuz ki ilk olarak denilmek istenilen, normatif örneğin kendisinin istikrarıdır... İkincisi, istikrar, eylemde bulunan birimlerin enaz (minimum) düzeyde bağlanması demektir; yani, geçerli beklentileri görmezlikten gelmekten ya da karşı çıkmaktan çok, bunlara uygun olarak iş görmek eğilimindedir.... Üçüncüsü, kurumlaşma, referans sisteminin ne *olduğunun* kavranılması anlamında, görgül ve karşılıklı olarak benimsenmiş bir "durum tanımının" yapılması anlamına gelir; bu, örneğin ideolojik bakımdan öyle bozulabilir ki, işlemeyi olanaksız kılabilir, (1964:87).

Değişim olasılığı ile aşırı biçimde ilgilenme görüntüsü, belki de işlevsel çözümlemelerin neden istikrar kaynakları ile bu kadar çok ilgilendikleri konusunda bize bir ipucu verebilir. Görünüşe göre, Parsons, toplumsal sistemin karmaşıklığı,

---

2 *Teknik açıdan bakılacak olursa, bütün sistemler, altsistemleri aracılığı ile, dört işlevin her birisinde uzmanlaşmıştır -bunlar da bu kez, (her altsistemin) kendi altsistemleri ile dört işlevin her birisinde uzmanlaşır ve böylece sürer gider.*

işleyebilmesi için pek çok şeyin bir arada bulunması zorunluluğu durumundan öylesine etkilenmişti ki, dikkatini hemen tümüyle toplumsal sistemin işlevsel ve istikrar doğurucu yönleri üzerinde yoğunlaştırdı.

Parsons'un (1954: 217) yazdığına göre işlev kavramının can alıcı rolü

> sistem içindeki dinamik öğelerin ve süreçlerin *önemi* için bir ölçüt sağlamasıdır. Sistem açısından işlevsel önemleri olduğu ölçüde önemlidirler ve özgül önemleri, sistemin parçaları arasındaki ve sistem ile çevresi arasındaki özgül işlevsel ilişkilerin çözümlenmesi ile anlaşılabilir. İşlevsel kavramının önemi, görgül sistemin "sürekli bir ilgi" ile algılandığını düşündürür. Yapısı, görgül gözlemin gösterdiği belirlenmiş örnekler sistemidir, belirli sınırlar içinde, görgül olarak tutarlı örneklere göre (ör., genç bir organizmanın büyümesi) "sürdürülme eğilimindedir" ya da daha dinamik bir deyişle "gelişme eğilimindedir."
>
> Bu bağlamda, işlevselliğin önemi, kendiliğinden erekbilimseldir.

İşlevi böyle algılamakla, Parsons, istikrara ya da evrimsel değişime yol açan sistem nitelikleri üzerinde durmaktadır. Parsons, böylece toplumsal sistemlerin ve bunların altsistemlerinin, bir uçta "koşulların", diğer uçta da "denetimlerin" yer aldığı bir sibernetik hiyerarşisi içinde yer aldığını düşünmektedir. Koşullar, değişimin içinde yer alması gereken "verileri" sağlar, bunlar soncul olarak fiziksel-organik çevre ile ilişkilidir. Denetimler değişimin kendisini yönlendirirler, "soncul gerçeklik" kavramları ile ve doğrudan doğruya kültürel sistemlerle ilgilidirler. Koşullardan denetimlere doğru gidildikçe, uyumda (fiziksel-organik çevreye en yakın işlev), amaç gerçekleştirmede, bütünleşmede ve örnek sürdürümünde (soncul gerçeklikle ilgili en yakın işlev) birbiri ardı sıra uzmanlaşmış sistemlerle karşılaşılır. Eylem sistemi düzeyinde bunun anlamı, davranışçı organizmanın koşullar hiyerarşisinde en yüksek ve denetimler hiyararşisinde en düşük olmasıdır, kültürel sistemin denetimlerde en yüksek ve koşullarda en düşük olması, toplumsal ve kişilik sistemlerinin iki ara yerde bulunmasıdır. Toplumsal sistem düzeyinde bunun anlamı, ekonominin koşullar hiyerarşisinde en yüksek ve denetimlerde en düşük, örnek sürdürümü kurumlarının da bu arada denetim hiyerarşisinde en yüksekte olmasıdır: Toplumsal topluluk ve siyasal yapı ara yerde bulunmaktadır. Bunun indirgenebileceği varsayımına göre, kültürel örneklerdeki (değerlerdeki) değişimler çok büyük zorluklarla ve çok uzun zaman sürelerinde gerçekleşir ve değerin genelliği oranında (değerin denetimler hiyerarşisindeki yerinin yüksekliği oranında), değişim olasılığı azalır. Sadece bu düzeydeki değişimler bir toplumsal sistemi bir tipten diğerine dönüştürebilir. (Parsons'a göre bu tür değişim, bütünsel sistem değişiminin belirleyici niteliği olduğuna göre). Yapılar değişebilir. Denetimler hiyerarşisindeki yerleri aşağıya indiği oranda, çevrelerin-

de değişen koşullara uymaya daha hazırlıklı olacaklardır, fakat bu değişimler tüm sistem içinde yukarıya doğru dallanmaya başladıklarında güçlerini yitireceklerdir. Örneğin, ekonomideki değişimler göreli olarak olağan sayılabilir (uyumda uzmanlaşmış olan ekonomi, koşullar hiyerarşisinde en üstte, denetimlerde en alttadır.), bu değişimlerden bir kısmı siyasal yapıyı etkileyecek, daha azı toplumsal topluluğu etkileyecek, örnek sürdürümünü, özellikle çok genel örnekleri ise hemen hiç birisi etkilemeyecektir. Böylece, görgül makalelelerinin birisinde [3] Parsons (1960: 295 ve devamı), Amerikan toplumunun en üst düzeyde bütünleşmiş olan değerlerinin (araçsal etkinlik, Weber'in çileci Protestanlığı) Amerikan tarihi boyunca temel bir değişikliğe uğramadığını ileri sürebilmektedir. Ortaya çıkan değişimler, temel değerlerde değil, fakat toplumun yapılarında gözlenmektedir. Parsons, Marx'ı tersine çevirmektedir: Kendisi, devrimci değişimi, çok ender görülen, en yüksek düzeyde değersel değişim olarak görmektedir; Marx ise, devrimci değişimi temelinde ekonomik ve oldukça yaygın bir olgu olarak görmektedir. Parsons'a göre devrim en yüksek düzeyde *denetimlerin* (Marx'ın "üstyapısı") değişmesi anlamına gelirken, Marx'a göre, Parsonscu terminoloji çerçevesinde, devrim, koşulların (üretim ilişkileri) en düşük düzeyde değişmesi anlamına gelmektedir.

Parsons'u eleştirenlerin bir çoğu, onun istikrara karşı olan bu ilgisini, yaklaşımının zayıf bir yanı olarak görürler, fakat pek azı aslında onun yazılarını okumuştur. Sık sık ileri sürülen görüşe göre, Parsons'un varsayımlar seti çerçevesinde, eğer yapıda önemli değişimler yer alabilecekse, bunlar yapının dışından ve her durumda, parçası oldukları sistemin dışından kaynaklanacaklardır. Parsons'un kendisi (1951. 486) şöyle yazmıştı: "Toplumsal sistem yapılarının değişim kuramı, bu nedenle, sistemlerin sistemler olarak bütün değişim süreçlerinin değil bu sistemler *içindeki* belirli altsüreçlerin değişim kuramı olmalıdır...."

Guessons'nun (1967: 34) şu görüşüne katılabiliriz: "Parsons'unki gibi bir denge kuramı, ne toplumdaki köklü değişimlerin ortaya çıkışını, ne de bunlarla birlikte gelişen olguları açıklayabilir, bir toplumsal sistem dengesiz olduğu zaman ne olacağı konusunda hemen hiç bir şey söylemez, sadece bir toplum yeni bir durağanlığa ulaştığında ve ulaşacak olursa bu sistemin neye benzeyeceğini söyler... Tarihsel gelişmenin hiç bir sürpriz taşımadığı bir toplum imgesine bağlanmıştır. Denge kuramının normal dünyasında yeni ve özgül olan hiç bir şey yoktur, hiç bir önemli dönüşüm yer almaz. [4] Ya da Radcliffe-Brown'ın (1952:

---

3 *Aşağıdaki tartışma geniş ölçüde Parsons'tan (1966) alınmıştır.*

4 *Dahrendorf (1959) aslında aynı eleştiriyi getirmektedir. Moore ve Feldman (1962: 154-155), yukarıda belirtilen zorlukları kabul etmekte, işlevselci yaklaşımı kullanma çabası içinde, toplumu bir "gerilim yönetim sistemi" olarak algılıyorlar. "Herhangi bir toplumsal sistemin 'düzen' niteliği, bir taraftan kurala bağlanmış eylem örneklerinden, bir taraftan da sürekli toplumsal gerilimlerin ürettiği çatışmayı denetleyen, iyileştiren ya da*

181) dediği gibi, ...bir hayvan organizması yaşam sürecinde yapısal tipini değiştirmez.Bir domuz suaygırına dönüşmez.. Öte yandan bir toplum tarih boyunca sürekliliğini bozmadan yapısal tipini değiştiribelir ve değiştirir."

b) Kültürel Gecikme Kuramı

Kültürel gecikme kuramı deyince William F. Ogburn akla gelir. Şu andaki amacımız için önemli olan, kültürel gecikme kuramının, genel denge kuramının özel bir biçiminden başka bir şey olmadığıdır. [5] Bu görüşe göre, toplumlar dengeleşim mekanizmaları olarak işlerler, toplumun bir bölümünde dengeyi bozan değişimler, bu dengeyi yeniden sağlayacak telâfi edici değişimler doğurma eğilimindedirler. Fakat bu durumda yeni denge durumu eskisinden farklıdır (dengenin "hareket ettiği" söylenebilir) ve iki denge durumu arasında bir gecikme vardır "kültürün bağlılaşım içinde olan iki parçasından birisi, diğeri değişmeden önce değişirse, ya da ondan daha fazla değişirse ve bu nedenle iki parça arasında önce olduğundan daha az uyum bulunmasına yol açarsa, bir kültürel gecikme var demektir" (Ogburn, 1964: 86). Uyumsuzluk miktarının kritik değişken olması gerekmekle birlikte, Ogburn, görgül göndermelerinde, görünüşe göre gecikmenin süresini başlıca işletimsel gösterge olarak ele almaktadır. İşçi ücretlerini tartışırken, teknolojik değişimler ile (1870), hukukun bu değişimleri ele alışındaki başarısızlığının neden oluduğu uyumsuzluk sonucunda bunun ortaya çıktığını söyleyen Ogburn (90), ABD'de (1910) teknolojik değişimle işverenin ücret sorumluluğunun benimsenmesi arasında "otuz ya da kırk yıllık bir gecikme" olduğunu belirtmektedir. Toplumlar yapısal denge içinde bulunma eğilimindedirler, kültürün bir parçasındaki değişimler nedeniyle bu denge bozulacak olursa, dengeyi sağlamak için diğer parçalarda telâfi edici değişimlerin ortaya çıktığı görülecektir. Ogburn (89), bir kültürel gecikmenin doğasını değerlendirmede aşağıdaki adımları önermektedir:

---

yönlendiren kurumlardan oluşur. Bir toplumda çatışma ve onunla birlikte gelen değişim bulunacağı gibi, gerilim-engelleyici ve gerilim-yönetici araç ve sistemleri içeren toplumsal bir düzen de bulunacaktır. Gerilim-yönetim sistemlerinin yönettiği sürekli toplumsal gerilimler toplumsal değişim için herhangi bir toplumda elverişli bir ortam yarattıklarından, bu sistemler doğaları gereği dinamiktir. Belki büyük toplumsal gerilimler hiç bir zaman tam olarak çözülemezler, fakat hiç değişmeden sürüp gitmeleri de pek beklenmemelidir." Parsons da gerilim-yönetimini, örnek-sürdürüm sisteminin işlevleri arasına ekledi, gerilim-yönetimi, hem toplumsallaşma ile, hem de toplumsal denetimle sağlanıyordu.

5 *Bu, maddesel olmayan kültür açısından böyledir. Maddesel kültür (yani, teknoloji) açısından, kültürel gecikme kuramı, düzgün, birikimsel değişimi, sürekli artan karmaşıklık doğrultusunda koyduğu için, evrimci kurama daha yakındır.*

(1) En azından iki değişkenin belirlenmesi; (2) bu değişkenlerin uyum içinde olduklarının gösterilmesi; (3) bir değişken değişirken diğerinin değişmediğinin ya da birinin diğerinden daha fazla değiştiğinin tarihlerle gösterilmesi; (4) bir değişkenin diğerinden önce ya da ondan daha fazla değişmesi durumunda, önce olandan daha az doyurucu bir uyumun bulunduğunun gösterilmesi.

Ogburn'e göre, "kuramın genelleştirilmiş olarak ne ölçüde uygulanabileceği, bir kültürün parçaları arasında ne ölçüde içbağımlılık olduğu ile ilişkilidir. Kültür, parçaları birbirine uyan bir makineye benzediği ölçüde, kültürel gecikme yaygın olacaktır." Ogburn, kültürel gecikmenin gerçekten de yaygın olduğu sonucuna varır. Maddesel Kültür (en önemlisi, buluşlar) ile maddesel olmayan ya da uyumsal kültür (gelenekler, inançlar, felsefeler, yasalar ve devlet yönetimleri-genel olarak, değerler, inançlar ve toplumsal olarak örneklenmiş ilişki yolları) arasında ayrım yapmıştır. Maddesel olmayan kültürdeki değişimler, maddesel kültürdeki değişimlerin arkasında kalır. Örneğin, " teknolojik değişimin büyük hızı ve hacmi nedeniyle gecikmeler oluşur," (92). Ogburn'a göre (92), şimdiki buluşlar, daha sonraki buluşların üzerine oturtulabileceği bir temel oluşturduğu için buluşlar geometrik olarak artar, [6] kültürün diğer parçaları bu buluşlara ancak bir gecikme döneminden sonra uyum sağlayabilirler. Ağaçların sayısı bol ve nüfus yoğunluğu azken başlayan ormanların genel kırımı ile korumacılık hareketi arasındaki gecikme, Ogburn'ün ünlü örneğini oluşturur. Her ikisi de değişimde bir yön gördüğü ölçüde, kültürel gecikme kuramı açıkça evrimcilikten türemiştir. Her ikisinde de değişim birikimseldir. Evrimcilik, çevreye (gittikçe artan düzeylerde) uyumun gerekli kıldığı toplumun artan karmaşıklığı üzerinde dururken, Ogburn (1922: 57) maddesel kültür birikiminin dinamiğini, çevreye gittikçe artan teknolojik uyum olarak sunmaktadır: " bir çok kanıtın da gösterdiği gibi, kültürün birikimi ya da büyümesi öyle bir düzeye ulaşır ki, bazı buluşlar kaçınılmazlık değilse bile büyük bir olasılık kazanırlar, "böyle bir noktaya ulaşıncaya değin, yeni buluşlar daha yeni buluşlara yol açarak kültürel temeli genişletirler. Fakat, evrim kuramcılarından farklı olarak, Ogburn, toplumun parçaları arasındaki dengenin sorunsal doğası üzerinde durur, böyle yapmakla da, evrimcilerle çağdaş işelvselciler, özellikle Parsons ve Smelser gibi sistem kuramcıları arasında bağ kurmuş olmaktadır. En azından, toplumun doğasında yer alan gerilimler ve bütün toplumlardaki (ya da, en azından değişen toplumlardaki) evrensel uyumsuzluk kaynakları üzerinde durma bakımından, Ogburn diğer işlevselcilerin çoğundan daha ileri gitmiştir. Fakat, diğer işlevselciler gibi, uyumsuzlukların genellikle kendi kendilerini düzeltme eğiliminde oldukları, toplumsal sis-

---

6 *Patentlerin yıllık sayıları bu önermenin görgül kanıtını oluşturur.*

temlerde gerilimi azaltacak ve denge durumunu geri getirecek etkili güçlerin bulunduğu kanısındadır. [7]

c) İnsan Çevrebilimi Kuramı

İnsan çevrebilimcileri, Steward (çok çizgili evrim) ve Sahlins (özgül evrim) ile ortak bir görüş açısını paylaşırlar. Bitki ve hayvan çevrebilimcilerine dayanarak, insan topluluklarının, insan ve çevre arasındaki ilişkiyi optimize etmek için kendilerini alansal olarak nasıl düzenlediklerini göstermeye çalıştılar. Klasik çevrebilimcilerin ileri sürdüklerine göre, insan kültürü, bir çok yönden bir çevredeki bitki ve hayvanların ilişkisine benzeyen biyolojik ya da alttoplumsal bir temele dayanmaktadır. Bu görüşün gerisinde çeşitli varsayımlar bulunmaktadır (Park, 1961). (1) Biyolojik topluluk (kültür ya da toplumun tersine) alansal olarak örgütlenmiş bir nüfusta oluşur, (2) bu nüfus, yerleştiği toprağa az çok tümden kök salmıştır, (3) bireysel birimler, simbiyotik ilişkinin ortaklaşa içbağımlılığı durumunda yaşarlar. Sayılarını düzenlemek ve kendisini oluşturan yarışkan "türler" arasındaki dengeyi sürdürmek için, topluluğun bir mekanizması (yarışım) vardır. Hayvanlar arasındaki kilit dengeleşim mekanizması olarak Wynne-Edwards'ın oluşturduğu ikiz kavramlar olan alansallık ve başatlık, burada nerdeyse saf biçimde yer almaktadır. Klasik çevrebilimcilerin (Park, 1961) ısrarla ileri sürdüklerine göre, biyolojik düzey, kültürel ve toplumsal düzeyden farklıdır, yalnız biyolojik düzey altyapıyı oluşturur, geride kalan her şey üstyapıdır ve "biyolojik düzey enerjileri" daha yüksek toplumsal düzeylerde daha "gizil ve yüceltilmiş biçimlerde" görülürler. Bir alttoplumsal süreç olarak görülen yarışım, başatlık ve birbirini izleme süreçleri ile topluluksal düzeni besler. Bir küme diğeri ile yarışır,

---

7 *Gecikme kuramının dört ayrı örneğinden söz edilebilir. Tocqueville'le (1955) göre Fransız Devrimi'nin başlıca nedenlerinden birisi, kalıtımsal aristokrasinin sorumlulukları başka kümeler tarafından üstlenildikten uzun bir süre sonra bile ayrıcalıklarını sürdürmesi ve böylece bir zamanlar halkın dayanabildiği güçlüklerin artık dayanılmaz boyutlara ulaşmış bulunması idi. Karl Mannheim (1952), Dilthey'in "çağdaşlık" kavramını ayrıntılarken, insanların gençlik yıllarında geçirdikleri "kritik deneyimlerin", onların yaşamlarının geri kalan dönemlerindeki görüş, tutum ve davranışlarını açıklamada çok önemli olduklarını ileri sürdü. Zeitgeist böylece dalgalar halinde değişir, bir kümenin yerine (gençlik dönemlerindeki kritik deneyimler "ruhlarını" biçimlendirmiştir), onu izleyen bir diğer küme geçer. Burada iki gecikme vardır: "Kritik deneyimlerle", kuşaksal kümenin iktidar ve sorumluluk durumuna yükselmesi arasındaki gecikme, birbirini izleyen kuşaklar arasındaki gecikme. Zeitlin (1968), bu modeli Kübalı fabrika işçilerine uyguladı. Kuşakları, Mannheim gibi, "yaklaşık olarak aynı yaşta olan ve siyasal açıdan geçerli belirli deneyimleri aynı yaşta paylaşmış bulunan kişiler" olarak tanımlayan Heberle (1951), "kuşaksal gecikme" varsayımının 1918-1932 dönemi sırasında Schleswig-Holstein'daki Nazi-öncesi hareketlerin incelenmesinde kullanıldı.*

ona egemen olur ve bir üst noktaya (ya da olgunluğa) ulaşır, bundan sonraki değişimler yeni yarışıma, yeni birbirini izlemelere ve başatlığa yol açıncaya değin, böylece sürer (MckKenzie, 1961). [8] Biyolojik altyapının üzerinde, dil sayesinde insanlara sağlanan "kültürel üstyapı" yer almaktadır. Eğer biyolojik düzeyi alttoplumsal yarışım nitelemekte ise, kültürel düzeyi de iletişim, gelenek ve oydaşlık nitelemektedir. "Toplum" yarışımı yeniden yapılandırır ve böylece üyeleri arasında işbirliğini geliştirir. Fakat Park'a göre, biyolojik yarışım ne kadar azalsa ve toplumsal işbirliği onun yerine geçse de, var oluş uğraşı, daha yüceltilmiş biçimlerde olmakla birlikte, insan ilişkilerinin temelinde kalır.

Bu klasik görüşün görgül açıdan geçerli olmadığı izlendi; gerçekten de, görgül araştırmalarda biyolojik ve kültürel olanı birbirinden ayırmak olanaksız olduğu gibi, analitik açıdan da hemen hemen olanaksızdı. Böylece otuzlarda ve kırklarda, Alihan (1961), Hollingshead'in (1961), Quinn'in (1961), Hawley'in (1961) ve diğerlerinin eleştirileri karşısında klasik görüş sarsıldı. Bir zamanlar insan çevresinin tanımlayıcı niteliği olarak görülen biyolojik ve kültürel düzeyler arasındaki ayrım üzerinde eskisi kadar durulmaz oldu ve çevrebilim araştırmalarının bir çoğunu niteleyen alansal düzenleme çalışmalarının yerini kısmen topluluk yapısının ve örgütlenmesinin incelenmesi aldı. [9] İnsan çevrebilimden geriye kalan bir yöntem oldu (nüfusların, geçim araçlarına göre alansal dağılımını "bölgeler", "doğal alanlar", "toplumsal alanlar", "inişler ve "benzemezlik olabilirlikleri" gibi kavramlarla inceleyen bir teknik). Fakat, bu kavramların hepsinin gerisinde, dengeleşim adını verdiğimiz kavram yer almaktadır: Herhangi bir verilmiş çevrede ya da koşulların birlikteliğinde, nüfuslar kendilerini öyle yayma eğilimindedirler ki, ortaya çıkan son durumda, daha fazla değişime karşı dirençli ve istikrarlı olma niteliğini gösterirler. Başatlık uğraşı nedeniyle bir kümeyi başka bir küme izleyecek ve en üst noktayı temsil eden "optimal" bir örnekleşim oluncaya değin bu sürüp gidecektir. Bundan sonraki değişim, olgunlaşmış çevresel topluluğa dışardaki girdilerden gelmelidir. Gerçi böyle değişimler toplumsal düzeyde ortaya çıkabilirse de (ör., teknolojik, toplumsal ya da örgütsel buluşlar yoluyla), uygulamada çevrebilimcilerin bir çoğu görünüşe göre bunların bütünüyle nüfusun dışından kaynaklanması gerektiğini düşündüler. Burgess'in (1961) bölgesel varsayımına göre, her iç bölge, birbirinin yerine geçme süreçleri ile, bir sonraki dış bölgeyi istilâ eder ve sonu gelmeyen birbirinin yerine geçme ve başatlık süreci içinde bu böylece gider. Bu, Burgess'e göre toplumsal düzensizliğe yol

---

8 *Mc Kenzie (1961) yarışımdan doğan bir çok temel çevresel süreçler belirledi, bunlar arasında yoğunlaşma, merkezileşme, ayrımlaşma, istilâ ve bölünme yer almaktadır.*

9 *Hawley (1961) çevrebilimin ilgi alanını yeniden şöyle tanımladı: "Bir nüfus, kendisini belirli bir alanda sürdürebilmek için nasıl örgütlenebilir?" Bu yeniden tanımlama, çevrebilim ve topluluk çalışmaları arasındaki bağı sağlamaktadır.*

açar. Fakat, bu süreç neden anakent bölgelerinde sürekli bir biçimde işlemektedir? Bunun asıl nedeni, toplumsal düzensizliğin ana nedeni olarak görülen kentlere göçtür. Birbirini izleyen göçmen dalgaları kentin içsel bölgesini besleyerek (fabrika bölgesi ve geçişim bölgesi) sürekli değişim için bir dış kaynak sağlar. Böylece, sürecin dengeleşimsel doğası, dış değişim kaynaklarının katılması ile gölgelenmiş olmaktadır. Burada, çevrebilimciler gerçek işlevselcilerdi.

3

Çatışmacı Kuram: Değişim bütün toplumsal organizmalarda yaygın olarak vardır

Şu ana kadar incelenen kuramların hepsi, toplumu oldukça istikrarlı bir organizma olarak görmektedir. Bir insan vücudunda ya da bir hayli düzenli çalışan bir makinede olduğu gibi, parçaların bir işlevsel içbağımlılık sistemi içinde "birlikte toparlanmış" olacağı varsayılmaktadır. Değişim konusunda farklı kuramcıların farklı görüşleri vardır (hepsi de toplumsal değişim kuramı olma savındadır), fakat, değişim pek ender olarak toplumun temel yapısının dönüştürülmesi biçiminde algılanmıştır. Bununla birlikte bir başka kuramcılar sınıfı vardır ki, değişimin bütün toplumsal organizmaların doğasında bulunduğu görüşü ile doğrudan doğruya değişimin kendisi üzerinde dururlar. Şunu belirtmek gerekir ki, şu ana kadar incelenen üç kuram sınıfı da organizmacıdır; hepsi de, toplumu, birbirlerine göre işlevsel olan (ya da olmayan) biçimlerde çalışan karşılıklı içbağımlılığı bulunan bir dizi yapılar olarak algılar. Fakat, eğer evrimci ve dengeci kuramlar her yerde istikrar görüyorlarsa, çatışmacı kuramlar da her yerde yapısal değişim görürler. Çatışmacı kuramlar, ilk olarak ele alacağımız Karl Marx'ın kalıtını oluşturur.

Dahrendor (1959:28) şunları yazmıştı:

> Marx'a göre, toplum, öncelikle bir toplumsal organizma biçiminin sorunsuz olarak işleme düzeni, bir toplumsal sistem durağan ya da bir toplumsal doku değildir. Asıl başat niteliği, yalnız öğelerinin değil, fakat öz yapısal biçiminin sürekli değişimidir. Ve bu değişim, çatışmanın, her toplumun temel özelliğini oluşturduğuna tanıklık etmektedir. Çatışmalar raslantısal değildir, toplumun kendi yapısının sistematik bir ürünüdür. Bu imgeye göre, değişimin düzenliliğinden başka bir düzen yoktur.

Ya da Marx'ın sözleri ile (1959:27), "çatışma olmadan ilerleme olmaz: Uygarlığın bugüne değin izlediği yasa budur." Daha da özgül olarak, "günümüze değin tüm toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihi olmuştur", ("Manifesto to the Communist Party," Feuer, 1959:7). Marx'a göre, herhangi bir dönemdeki yapı ve çatışmayı anlamanın anahtarı üretim tarzında, yani teknolojinin durumundadır, çünkü üretim ilişkilerini (üretimin örgütlenmesini) bu belirler ve bunlar bir arada toplumun altyapısını oluştururlar. Geride kalan her şey, toplumsal kurumlar, değerler ve inançlar üstyapıyı oluşturur.

> Tarihin materyalist anlayışına göre, tarihteki *soncul* belirleyici öğe, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Bundan daha fazlasını ne Marx söyledi, ne de ben söyledim. Bu nedenle eğer biri kalkar da bu sözleri çarpıtarak ekonomik öğenin tek belirleyici olduğunu ileri sürerse, bu önermeyi anlamsız, soyut, sağduyusuz bir deyişe dönüştürmüş olur. Ekonomik durum temeldir, fakat üstyapının çeşitli öğeleri- sınıf mücadelesinin ve bunun sonuçlarının siyasal biçimleri, yani: Başarılı bir savaştan sonra zaferi kazanan sınıfın oluşturduğu anayasa, vbg., hukuksal biçimler ve hatta bu olgusal mücadelelerin katılan kişilerin beyinlerindeki yansımaları, siyasal, hukuksal, felsefi kuramlar, dinsel görüşler ve bunların daha ileri giderek doğma sistemlerine dönüşmesi de tarihsel mücadelelerin süreci üzerinde etkili olurlar ve bir çok durumlarda onların *biçimlerinin* belirlenmesinde öncelik kazanırlar. Bütün bu öğeler karşılıklı etkileşim içindedir, bir yığın kazalar arasında (yani, iç bağlantısı son derece uzak ya da kanıtlanması olanaksız olduğu için vok ya da önemsiz saydığımız şeyler ve olaylar) ekonomik hareket sonunda kendisinin zorunluluğunu ortaya koyar. (F. Engels'in J. Bloch'a yazdığı bir mektuptan (1890), Feuer, 1958:397-398).

Toplum, bütün bu öğelerin belirli bir biçimde bir araya toparlandığı bir sistemdir. Fakat, sistem kuramcıları için değilse bile Marx için bu biçim uzun dönemde doğası gereği istikrarsızdır. Marx, sınıf mücadelesinin gelişmesine ilişkin çeşitli postülalar önermektedir: (1) Kapitalist bir toplumda sınıflar gittikçe kutuplaşacaktır: Toplumsal, burjuvazi ve proleteryadan oluşan iki düşman sınıfa bölünürler. (2) Sınıfların kutuplaşması ile birlikte durumları gittikçe aşırılaşır, proleteryanın bazı kesimleri gittikçe sefilleşirken, toplumun serveti az sayıda kişilerin ellerinde toplanmaya başlar. [1] (3) Sınıflar kutuplaştıkça içleri daha türdeş hale gelir, diğer kümelenmeler bu iki sınıf tarafından emilirler. (4) Bu süreçler en uç noktaya ulaşınca, var olan düzenlemeye devrim tarafından son verilir, daha önce ezilen sınıfın iktidara geçtiği yeni bir toplum ortaya çıkar. Bu, sınıf tarihinin son aşaması dışındaki bütün aşamaları için geçerlidir: Proleterya son tarihsel sınıf olduğu için, proleteryanın devrimi sonunda sınıfsız bir topluma yol açacaktır. Bu son nokta, Marx için önemli olan bir varsayıma dayanmaktadır: Bir sınıfın işlevsel açıdan ekonomik sistemde vazgeçilmez olması, bir bütün olarak toplumdaki siyasal üstünlüğüne yol açmaktadır.

Böylece, çatışma ve değişim, toplumdaki güç dağılımını yansıtmaktadır. Stinchcombe (1968:93-94) güce ilişkin Marxçı postülaları şöylece özetlemektedir:

> (1) Toplumsal sınıfların göreli gücünü, üretim tarzı, belirli bir teknolojinin gerektirdiği yetki sistemi ve üretici mülkiyeti elinde bulunduranlar belirlemektedir. (2) Teknolojinin ilerlemesi, pazarın genişlemesi, üretim birimlerinin büyümesi gibi gelişmeler sonucunda üretim tarzı zamanla değişir. (3) Bu nedenle, sınıflar arasındaki güç dağılımı tarih boyunca sistemli olarak değişir.

Güç dağılımındaki değişmelerin kurumlarda ("üstyapı") değişikliğe yol açmasının nedeni, *bir sınıfın gücünün büyüdükçe, o sınıfın toplumsal yapıların bir nedeni olarak daha etkili olmasıdır.*

---

1 *Mandel (1969: 1. cilt, 151) şunları söylüyor: "İşçilerin gerçek ücretlerinin gittikçe düşeceği düşüncesinin Marx'ın yazdıkları ile hiç bir ilişkisi yoktur... Aslında onun her zaman ısrarla belirttiği olgu, ücretlerin karmaşık yasalarla belirlendiği ve kapitalist düzenin mahkum edilmesinin, ücretlerin göreli düzeyinden bağımsız olması gerektiği idi. Marx'ta olan görüş, işçilerin ücretlilerin değil, kapitalist sistemin üretim sürecinin dışına ittiği işçilerin, yaşlıların, yetersizlerin, sakatların, hastaların, vbg., kendi deyimi ile Lazarusschicht des Proletariats, 'ücretli işçilerin çarmıh çivisi izlerini taşıyan en fakir kesitinin, mutlak olarak fakirleşeceğidir."*

Bu nedenle, proleteryanın gücü burjuvazinin aleyhine geliştikçe diğer sınıf artıkları da ortadan kalktıkça ya da iki büyük sınıftan biri ile ittifaka yöneldikçe, yapısal değişim ortaya çıkar. Burjuvazi devleti yönettiği sürece, bu, burjuvazinin işlevsel bakımdan en vazgeçilmez (ve dolayısıyle güçlü) sınıf olduğu eski dönemlerden kalan bir "gecikme" olduğundan, devletin, proleteryanın siyasal gücü eline geçirmesini engellemek için, gittikçe daha fazla zora başvurması gerekir. Özellikle sınıfların gittikçe kutuplaştığı ve işçi sınıfının bazı kesimlerinin sefilleştiği göz önüne alınacak olursa, bu eğilim gerilime yol açar. "Gerilimin ana kaynağı, açıkça, belirli bir sınıfa zarar veren yapıların diğer sınıflar tarafından desteklenmesidir," (98) Devrimci sınıf bilinçliliğinin doğuşu ile ve kendiliğinden sınıf olmadan kendisi için sınıf olmaya geçişle ilgili süreçler üzerinde durmayacağız, sadece sınıfların mücadele içinde biçimlendiğini belirtmekle yetineceğiz. "Bireyler, ancak bir diğer sınıfla ortaklaşa mücadeleye girdikleri oranda bir sınıf oluştururlar," (Marx ve Engels, *The German Ideology*, Feuer, 1959a: 14). Sınıf üyeleri arasındaki iletişimin artmasına olanak sağlayan demiryollarının gelişmesi ve işçilerin fabrikalarda toplanması gibi sınıf bilinçliliğinin doğmasına yol açan ivedi koşulların, sınıf bilinçliliğinin gelişmesi için elverişli yapılar oluşturdukları düşünülebilir. Fakat, soncul belirleyici, üretim araçlarını denetleyenlerle, üretim işlevini fiilen yerine getiren işçiler arasındaki mücadeledir.

Güçler ve üretim tarzı arasındaki sürekli bir gerilim olduğu için, toplumsal yapının doğasında istikrarsızlık vardır. "İki sınıf Hegel'in 'tez' ve 'antitezi' anlamında karşı karşıya geliyorsa, yani bu sınıflardan birini, diğerinin toptan olumsuzlaması olan nitelikler olumluyorsa (ya da bunlara sahipse)" (20), bu değişim süreci diyalektiktir. Ayrıca, değişimin izlediği tarihsel çizgi diyalektiktir, çünkü her dönemdeki egemen sınıf, kendi varlığı için gerekli olan üretici güçleri sağlayacak sınıfı yaratmakla, kendisini gelecekte yıkacak olan bu sınıfın tohumlarını kendi içinde taşımaktadır. Feodalizmin çöküşünden sonra burjuvazi böylece egemen sınıf olarak ortaya çıktı. Fakat,

> burjuva sınıfının varlığı ve yönetimi için temel koşul, sermayenin oluşumu ve büyümesidir, sermayenin koşulu da ücretli emektir. Ücretli emek, bütünüyle işçiler arasındaki yarışıma dayanır. Burjuvazi tarafından istemsiz olarak geliştirilen endüstri, yarışımdan doğan işçilerin yalıtılmışlığının yerine, birlikte bulunmalarından doğan devrimci birleşimi geçirir. Bu nedenle, çağdaş endüstrinin gelişmesi, burjuvazinin üzerinde üretim yaptığı ve ürünleri tahsis ettiği temelin kendisini yıkar. Burjuvazinin ürettiği, her şeyden önce, kendi mezar kazıcılarıdır. Burjuvazinin düşüşü ve proleteryanın zaferi aynı derecede kaçınılmazdır. (Marx ve Engels, *"Manifesto to the Communist Party"*, Feuer, 1959:18).

Eğer burjuvazi ve proleterya tez ve antitez ilişkisi içinde iseler, kapitalist toplum ve proleteryanın diktatörlüğü de aynı ilişki içindedirler. Ve sonunda tez ve antitez çatışması yeni bir senteze yol açar: Bu durumda, siyasal yetkenin bulunmadığı sınıfsız bir topluma yol açmaktadır.

> Nasıl ki Üçüncü 'Eta'nın özgürlüğe kavuşmasının, yani burjuva düzeninin kurulmasının koşulu tüm 'eta'ların ortadan kaldırılması idi, işçi sınıfının özgürleşmesinin koşulu da tüm sınıfların ortadan kaldırılmasıdır.
>
> Emekçi sınıfın gelişmeler sırasında eski burjuva toplumunun yerine koyacağı düzende sınıflar ve bunların çatışmaları görülmeyecek, burjuva toplumu içinde sınıf çatışmasına resmi ifadesini özellikle siyasal yetke sağladığı için, alışılmış tarzda bir siyasal yetke de bulunmayacaktır....
>
> Yalnız sınıfların ve sınıf çatışmalarının bulunmadığı bir düzen ortamında tüm toplumsal evrimler siyasal evrim olma niteliğini yitirecektir, (Marx ve Engels, 1959:18).

Toplumsal değişime ilişkin Marksist görüşün özü bu son ifadede belirtilmektedir.

Gerçi biz dikkatlerimizi öncelikle Marx'ın sınıf mücadelesinin son aşaması olarak nitelediği kapitalizmin çöküşündeki sınıf mücadelesine ve toplumsal değişimin doğasına çevirdik ama, Marx diyalektik materyalizmini tüm tarihe uygulamıştır. Kapitalist ve komünist dönemlerde olduğu gibi, kabile, komün ve feodalite dönemlerinde de üretim ilişkilerinin neden olduğu gerilimleri belirlemiştir.

> Yaşamın üretilmesi, hem kişinin emeği ile kendi yaşamını üretmesi, hem de doğum yoluyla yeniden üreme, şimdi ikili bir ilişki gibi gözükmektedir: Bir yandan doğal, diğer yandan toplumsal bir ilişki. Toplumsal ile demek istediğimiz, hangi koşullar altında, nasıl ve ne amaçla olursa olsun, çeşitli sayıda insanın işbirliğidir. Bundan çıkan şudur ki, belirli bir üretim tarzı ya da endüstriyel aşama, daima belirli bir işbirliği tarzı ile ya da toplumsal aşamayla birlikte olur ve bu işbirliği tarzının kendisi "üretici güç"tür. Dahası, insanın erişebileceği üretici güçlerin çokluğu toplumun doğasını belirler, (Marx ve Engels, *The German Ideology*, Feuer, 1959:251, aynı zamanda bkz., Marx, 1967: VIII. Kısım, Mandel, 1968).

Marx'a göre, bütün tarih diyalektik ilişki içinde olan üç döneme ayrılabilir. Tarihin başlangıcında insan özgürdür, "kendisi iledir." Fakat, özgürlüğü tam değildir: İnsan doğaya zincirlenmiştir, doğanın kölesidir, her ne kadar işbölümü, sınıflar ve sınıf çatışması yoksa da, özgürlüğü sıkıcı ve amaçsızdır. Bu dönemin (tez) yerine, şu ana kadar süren bilinen tarihi oluşturan bir diğer dönem (antitez) geçmiştir. Bu ikinci dönemde insan teknolojiyi geliştirir ve doğa üzerindeki denetimini gittikçe artırır. Fakat bunu yaparken yabancılaşır, çünkü , bu denetimin temel mekanizması işbölümüdür, bu da emeğin yabancılaşması anlamına gelir.

> İş bölümü ile birlikte... emeğin, ürünlerinin ve sonuçta mülkün dağılımı, aslında eşitsiz dağılımı da aynı anda gelmektedir: Bunun çekirdeği, ilk biçimi, karı ve çocukların kocanın kölesi oldukları ailede görülür. Hâlâ çok kaba olmakla birlikte bu gizil kölelik ilk mülktür, fakat bu ilk aşamada bile, başkalarının emek gücünü yönlendirme gücü olarak yapılan çağdaş iktisatçıların tanımına çok iyi uymaktadır.
>
> Dahası, iş bölümü, farklı bireyle ya da bireysel aile ile, birbiriyle ilişki içinde olan bireylerin topluluksal çıkarı arasında çelişki anlamına gelir.... Ve Nihayet, iş bölümü bize, insanlar doğal toplumlarında kaldıkları sürece-yani, özgül ve ortaklaşa çıkar arasında bir ayrım olduğu sürece, bu nedenle etkinlikler gönüllü olarak değil, fakat doğal olarak bölündüğü sürece, insanların kendi eylemlerinin nasıl kendilerine karşı olan yabancı bir güce dönüştüğünün, insan tarafından denetlenmek yerine onu köleleştirdiğinin örneğini verir. Çünkü emek dağılımı yapılır yapılmaz, her insanın kendisine zorla benimsetilen ve kaçıp kurtulamayacağı özgül, özel bir etkinlik alanı olur.
> (Marx ve Engels, *The German Ideology*, Feuer, 1959: 253-254)

Böylece, özgerçekleştirim ve özgürlük araçlarını hızla geliştirmekte olan insan aynı zamanda gittikçe zincirlere bağlanmaktadır. "İş bölümü ve özel mülkiyet, durmadan değişen örnekler içinde, egemenliğin ve boyun eğişin, sınıf biçimlerinin ve sınıf mücadelelerinin ilişkilerini yaratır. Gerçekten de, tarihsel sürecin bu ikinci aşamasında, özel mülkiyet özgül bir ayrım oluşturmaktadır," (Dahrendorf, 1959: 29). İnsanın bu ikinci aşamada geliştirdiği yetenekler ve gizil güçler, özgürlüğe ve gerçekleşmeye çağrı çıkarır, insan, yabancılaşmış bir son vermeye çalışır.

> "Bu "yabancılaşma" (filozoflarca anlaşılabilecek bir terim kullanmak gerekirse), kuşkusuz ki sadece iki *pratik* öncülün varlığı ile orta-

dan kaldırılabilir. Bunun "dayanılamaz" bir güç haline gelmesi için, yani insanları devrim yapmaya yöneltmesi için, insanlığın büyük bir kesitini "mülksüz" bırakması ve aynı zamanda var olan servet ve kültür dünyasının çelişkisini yaratması gerekir, bu koşullardan her ikisi de üretim gücünde büyük bir artışı ve yüksek düzeyde bir gelişmeyi öngörür. Ve diğer yönden bu üretici güçlerin gelişimi (ki bunun kendisi, insanların yerel varlıkları ile değil, aslında *dünya-tarihsel* varlıkları ile görgül açıdan var oldukları anlamına gelir) pratik bir öncül olarak mutlaka zorunludur: Birincisi, bu olmadan sadece *istem* genelleştirilmektedir, istemle birlikte gereksinmeler için mücadele ve eski pis işlerin hepsi ister istemez yinelenecektir, ikincisi, yalnız üretim güçlerinin bu evrensel gelişmesi sayesinde, bütün uluslarda aynı anda "mülksüz" kitle (evrensel yarışım) olgusunu ortaya çıkaran, her ulusu diğerinin devrimlerine bağlı kılan ve nihayet yerel insanların yerine *dünya-tarihsel*, görgül olarak evrensel bireyleri koyan, insanlar arasındaki *evrensel* etkileşim kurulur. (Marx ve Engels, *The German Ideology*, Feuer, 1959: 256).

Ve böylece üçüncü dönem (sentez), sınıfsız toplum ortaya çıkar. Özel mülkiyet ortadan kaldırılmıştır ve özel mülkiyet bütün çatışma ve mücadelenin temelinde olduğu için, sınıflar, sınıf çatışması, işbölümü ve siyasal yetke gereksinmesi de ortadan kalkmış olmaktadır.

> kımsenin özel bir etkinlik alanının bulunmadığı, fakat herkesin istediği dalda ilerleyebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler ve böylece bugün birşey, yarın başka bir şey yapmamı, avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmadan, aklıma estiği gibi sabah avlanmamı, öğleden sonra balık yakalamamı, akşam yemeğinden sonra eleştirmemi olanaklı kılar. (254).[2]

Üçüncü dönem "bir sentezdir, çünkü, başlangıçtaki toplumun sıkıcı özgürlüğü ile yabancılaşmanın fırklılaşmış insan gizil güçlerini birleştirir (bu tarihinin ikinci büyük aşamasını oluşturur).. bunları böylece ortadan kaldırır, ama aynı zamanda daha yüksek bir düzeyde korur. Bu toplumda, insan kendisini özgür bir varlık olarak gerçekleştirir," (Dahrendorf, 1959: 29). Genç Marx böylece son aşamayı başlagıçtaki döneme bir geri dönüş olarak görmektedir: Toplumu, karmaşıklığı gittikçe artan bir organizma olarak algılamanın yerine, sınıftan, çatış-

---

2 *Alman İdeolojisi, Marx ve Engels yirmilerinin ortasında iken yazılmıştı. Feuer (1959: 246) "Marx ve Engels, ilk dönemlerinde, 'Komünizm'de işbölümünün sona ereceği konusunda abartılmış bir beklenti içindedirler, " diyor.*

madan ve yetkeden arındırılmış farklılaşmamış bir birlik geçmektedir. Bu son felsefi sıçrama ile, Marx ile evrimci ya da dengeci kuramcılar arasındaki benzerlik ortadan kalkmış olmaktadır.

Marx'ın yazıları geniş ölçüde batı Avrupa kapitalizminin kökenleri ve doğası ile ilgili idi, görgül kanıtlara Avrupa ve öncelikle İngiliz bağlamından geliyordu. *Kapital* yazıldığı sırada (birinci cildin ilk Alman baskısı 1867'de çıkmıştı) Amerika ve Avustrulya'daki seyrek nüfuslu yerlerle kapitalistlerin bu bölgelerdeki mülk sahiplerinin mülklerini başarı ile ellerine geçirememeleri Marx'ın dikkatini çekmekle birlikte bu sırada Avrupa sömürgeciliği henüz ciddi olarak başlamamıştı. [3] Fakat, 1880'lerden I.Dünya Savaşı çıkıncaya değin Avrupa emperyalizminin son bir çıkışı, Avrupa'nın dünyanın geri kalan kısmı üzerinde egemenlik kurmasını sağladı. Afrika ve Pasifik bölgelerinde doğrudan denetim, Asya ve yakın Doğu'nun çoğu üzerinde de ekonomik denetim kuruldu. Avrupa emperyalizmi, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması.* başlığını taşıyan Lenin'in bir kitapçığı ile Marksist açıdan çözümlendi.

Lenin'in emperyalizm tanımı, geniş alanların zorla baskı altına alınarak nüfus ve kaynaklarının ekonomik açıdan sömürülmesi biçiminde geleneksel tanımdan farklıdır. Onun tanımına göre (1966: 213) emparyalizm, "finans sermayesinin yönetimi" ve kapitalizmin en yüksek aşamasıdır, sermaye sahipliğinin (rantiye) sermayenin üretici kullanımından (girişimci) ayrılması" büyük ölçülere ulaşmasıdır. Finans sermayesinin tüm diğer sermaye türlerine olan üstünlüğü, rantiyelerin ve finans oligarşisinin yönetimi anlamına gelir; tüm devletler arasında finans yönünden güçlü az sayıda devletin belirginleşmesi demektir," (213), Lenin,önce kendi ülkelerindeki pazarları paylaşan, daha sonra sermaye dışsatımı ve uluslararası tekeller yoluyla dünya pazarlarının denetimini paylaşan tekelci tarihsel gelişimini ve az sayıda tekel işletmelerinin ellerinde toplanmasını izledi.' "Finans sermayesinin temelleri üzerinde yükselen ekonomi-dışı üstyapı, bunun siya-

---

3 Örneğin, *"Çağdaş Sömürgecilik Kuramı" başlığını taşıyan Kapital'in 33. Bölümünde Marx (1967: 768) şunları belirtiyor: "Kitleler halindeki insanların ellerindeki toprakların alınmasının kapitalist üretim tarzının temelini oluşturduğunu görmüş bulunuyoruz. Özgür bir sömürgenin özü, tam tersine şundan oluşur: Toprağın büyük bölümü hâlâ kamu mülküdür ve bu nedenle bu toprak üzerinde yerleşen her kişi toprağın bir kısmını kendi özel mülkü ve kişisel üretim aracı durumuna getirirken daha sonra gelenlerin aynı işlemi yapmasını engellemiş olmaz. Hem sömürgelerin zenginliğinin, hem de sermayenin oluşmasına karşı öteden beri karşı koyuşlarının gizi burada yatmaktadır. Toprağın çok ucuz ve bütün insanların özgür olduğu bir yerde, isteyen kişi kendisi için kolaylıkla bir parça toprak edinebiliyorsa, emek, işçinin üretimdeki payına oranla çok pahalı olmakla kalmaz, fakat herhangi bir fiyata bileşik emek sağlamak zorlaşır "*

seti ve ideolojisi, sömürgeci fetihler için verilen uğraşın kışkırtıcısıdır." (234). Öyle ise, emperyalizm kısaca "kapitalizmin tekelci aşaması" olarak tanımlanabilir. (237).

Böyle bir tanım çok önemli olan bir şeyi içerecektir, çünkü bir yandan, finans sermayesi, sınai üreticilerin tekelci şirketlerinin sermayesi ile birkaç büyük tekelci bankanın banka sermayesidir; diğer yandan da, dünyanın paylaşılması, hiç bir kapitalist gücün işgal etmediği topraklara engellenmeden yayılma gibi bir sömürgecilik siyasetinden, tümüyle paylaşılmış bir dünyanın topraklarının tekelci sahiplenmesi gibi bir sömürgecilik siyasetine doğru bir değişim göstermektedir." (237).

Lenin'e göre (237) emperyalizmin beş temel özelliği bulunmaktadır:

1. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması öyle bir düzeye varmıştır ki,ekonomik yaşamda belirleyici rolleri olan tekellere yol açmaktadır.
2. Banka sermayesi endüstriyel sermaye ile kaynaşmakta ve "finans sermayesi" üzerinde finans oligarşisi yükselmektedir.
3. Sermaye dış satımı, mal dışsatımından farklı olarak, çok büyük bir önem kazanmıştır.
4. Dünyayı kendi aralarında paylaşan uluslararası sermaye tekelleri oluşmaktadır.
5. Dünya topraklarının bir bütün olarak en büyük sermaye güçleri arasında bölüşülmesi tamamlanmıştır."

Lenin, emperyalizm aşamasını, (Marx'ın öngürdüğü) kapitalizmin, sermayenin tekelci toplanımının ve bunun sonucunda hammaddelere ve pazarlara olan istemin sürekli olarak genişlemesinin kaçınılmaz bir sonucu olarak görüyordu. Sermaye dışsatımı bir kez büyük oranlara ulaştıktan sonra durgunluk başlar. "Bütün tekeller gibi, kapitalist tekeller de kaçınılmaz olarak dugunluk ve çöküş eğilimine yol açarlar..... Emperyalizmin en önemli ekonomik temellerinden birisi olan sermaye dışsatımı, rantiyeleri üretimden daha fazla ayırır, çeşitli denizaşırı ülkelerin ve sömürgelerin emeğini sömürerek yaşayan bütün bir ülkeye parazitlik damgasını vurur," (246). Sömürgelerdeki ucuz emek uygulaması ile, rantiyeler sermayelerinden büyük servetler elde ederler.. Sermaye, (emeğin göreli olarak pahalı olduğu) iç yatırım yerine, ucuz emeğin daha fazla kâr vaadinde bulunduğu yabancı (sömürgeci) yatırıma yönelir. Bu,

ana ülkede durgunluğa yol açar, işçi ile kapitalist arasındaki ayrımı keskinleştirir. Emperyalizm, bu nedenle, "ölmekte olan kapitalizm" dir. (268), kapitalizmin çelişkilerini keskinleştirir ve proleter devriminden önceki son aşamayı belirler:

> Tekelci sermayenin kapitalizmin bütün çelişkilerini ne ölçüde keskinleştirdiği genel olarak bilinen bir şeydir. Yaşam pahalılığından ve tekellerin gücünden söz etmek yeter. Dünya finans sermayesinin kesin zafere ulaştığı sırada bu çelişkilerin keskinleşmeye başlaması, tarihin geçiş dönemindeki en büyük itici gücü oluşturmaktadır.
>
> Tekeller, oligarşiler, özgürlük için mücadele etme yerine egemen olmak için mücadele etme, son derece az sayıda en zengin ve güçlü ulusların, sayıları gittikçe artan küçük ya da zayıf ulusları sömürmesi bütün bunlar, emperyalizmin belirgin özelliklerini sergilemektedir ve onu parazit ve çöken kapitalizm olarak tanımlamaya bizi zorlamaktadır. (266-267).

Afrika ve Asya işçilerinin sömürülmesini, Alman , İngiliz ve Rus işçileri kadar göz önüne almak için değişime uğrayan Marksist görüş, Lenin'in görüşüdür. Fakat, sömürgelerdeki bu sömürü, kapitalizmin gelecek devrimci yıkılışını geciktirmş olsa bile, soncul kaderi değişmemiştir.

Marx çeşitli açılardan eleştirilmiştir, eleştirilerin çoğu kuramındaki görgül zayıflığa dikkati çeker. Kapitalist toplumlar tarihsel olarak gittikçe birbirinin karşısında olan iki kampta kutuplaşmadılar; karşı kutuplar yerine, bir çok küme katmanlaşmalarına yol açan büyük sayıda farklılaşmaların olduğu görüldü. Hem kapitalist sınıf, hem de işçi sınıfı bileşimini yitirmeye, gittikçe ayrışıklaşmaya başladı. Ayrıca, işçilerin gittikçe fakirleşmesinin ve servetin kapitalistlerin elinde birikmesinin de gerçekleşmediği ileri sürülmüştür, servet dağılımının eşitlendiği iddia edilmektedir. Marx, aynı zamanda, kapitalist girişimlerin işletilmesinde sahipliğin, denetimin ve teknik uzmanlığın birbirinden ayrılacağını öngöremedi ve toplumsal hareketlilikteki artışın etkilerini doğru olarak kestiremedi. Dahrendorf, Marx'ı, sınıf çatışmasının çözümünü şiddete dayalı başkaldırı ile sınırladığı için eleştirmiştir. Dahrendorf (1959:131) bunun aslında toplumsal yapıların durağan bir algılanmasını temsil ettiği kanısındadır. [4] Diğer eleştirmenler, Marx'ın sınıfı tek boyutlu (sadece mülk sahibi olma ile

---

4 Dahrendorf'a göre (1959: 131), Marx ve Parsons "burada garip bir biçimde birleşmektedir: Her ikisi de tarihsel sürecin akışını bir 'sistem' düşüncesinde dondurmaktadır."

ilgili) olarak ele alışını ve artmakta olan bürokrasiyi göz ardı edişini sorguladılar. Fakat, toplumbilimsel açıdan Marx iki ana noktada eleştirilebilir: Toplumun, doğası gereği çatışmaları azaltmadığı, fakat artırdığı (ve sınıf çözümlemeleri de aynı biçimdedir) görüşü ve kurama aslında fizikötesi kavramlar (sınıfsız toplum gibi) sokmuş olması. Birinci eleştiriyi sadece belirtmek yeterlidir. Evrimci ya da dengeci kuramlarla çatışmacı kuramları, şimdiki biçimleri ile, genel açıklayıcı güçleri açısından karşılaştırmaya ve değerlendirmeye elverecek ölçütler şu anda toplumbilimlerde bulunmamaktadır.[5] İkinci eleştiri Dahrendorf tarafından geliştirilmiştir ve aşağıda ele alınmıştır.

2. Çağdaş Çatışmacı Kuram:
Marksist Fizikötesi reddedilmekte, Çatışma Anlayışı korunmaktadır.

Çatışmacı kuram, Amerikan ve İngiliz toplum biliminde yirminci yüzyıl boyunca hemen hemen ölmüştür. Webbs ve Sumner gibi kişilerle, Simmel, Small, Vold ve bir kaç kişinin yazılarının bir kısmı dışında, Amerikan toplum bilimciler çatışmacı kuramı ihmal ettiler ve bu kuram bir noktada Amerikan toplum biliminin genel çigisinin dışında olarak tanımlandı (örneğin, bkz., Parsons, 1937). Fakat, bununla birlikte son zamanda Dahrendorf (1959. 1964), Aron (1954), Brinton (1952), Kerr (1954), Coser (1956) ve başkalarının yazılarında çatışmacı bakış açısının tekrar canlandığını görüyoruz. Biz sadece şunları söyleyen Dahrendorf'un (1964: 100) çalışmasını ele alacağız:

> Çatışmacı toplum bilim kuramının amacı, açıklanmamış tarihsel olayların geniş ölçüde keyfi doğası ile, bu olayları kendi toplumsal yapılarının öğelerinden çıkarsayarak, başka bir deyişle, bazı süreçleri geleceğe ilişkin bağlantılarla açıklayarak baş etmektir... Toplumbilimin görevi, böylece, çatışmaları özgül toplumsal yapılardan çıkarsamak, bu çatışmaları, psikolojik değişkenlere ("saldırganlık"), betimsel-tarihsel değişkenlere (ABD'ne zencilerin akını) ya da şansa bağlamamaktadır.

Dahrendorf (103), yapısal-işlevsel adını verdiği kuramın dört ana varsayımını şöylece belirlemektedir:

1 Her toplum, öğelerin göreli bir süreklilikle bir arada bulunmasıdır.
2. Her toplum, bir arada bulunan öğelerin iyi bir bütünleşmesidir.
3. Toplum içindeki her öğe, toplumun işleyişine katkıda bulunur.
4. Her toplum , üyelerinin oydaşlığına dayanır

---

5 Bkz. aşağıda 5. Bölüm.

Bunun karşıtında çatışmacı model yer almakta ve bu varsayımların her birisi üzerinde karşı görüşü savunmaktadır:

1. Her toplum her an değişir; toplumsal değişim evrenseldir
2. Her toplum , her an çatışmayı deneyimler ; toplumsal çatışma evrenseldir.
3. Toplum içindeki her öğe, toplumunun değişimine katkıda bulunur.
4. Her toplum, üyelerinin başkaları tarafından dizginlenmesine dayanır.

Bir çatışmacı kuram, böylece, toplumbilimcinin "toplumsal çatışmaları toplumsal düzenlemelerden çıkarsamanın ve böylece bu çatışmaların sistemli olarak üretildiğini göstermesini" sağlayacaktır; ayrıca, "hem çatışma biçimlerinin çokluğunu, hem de bunların yoğunluk derecelerini göz önüne alacaktır." Son olarak, aşağıdaki soruları yanıtlayacaktır:

1. Çatışan kümeler toplum yapısından nasıl doğar?
2. Böyle kümeler arasındaki mücadelenin alacağı biçimler neler olabilir.
3. Böyle kümeler arasındaki çatışma toplum yapısındaki bir değişimi nasıl etkiler?:

Dahrendorf (1959:27-32), "Marx'ın sınıf kuramının felsefi öğeleri" adını verdiği Marksist fizikötesini açıkça reddetti. Felsefi öğeler, görgül olarak kanıtlanamayacak ya da reddedilemeyecek öğelerdir. "Kapitalist toplumun tarihteki son sınıf toplumu olduğu ya da komünist toplumun insan özgürlüğünün tam olarak gerçekleşmesini sağladığı türünden önermeler tartışılabilir ve yadsınabilir, fakat bilimsel yollarla yanlışlığı kanıtlanamaz." (28) Marx'ın tarih felsefesi böylece kuramındaki temel fizikötesi öğe olmakta ve sınıf çatışması toplumbilimine üç koşulun tarihsel dönüşümü ile bağlanmaktadır Küme (sınıf) çatışmasının varlığı, etkili özel mülk ve (egemenlik ile boyun eğişin) yetke ilişkileri. "Sınıfların, egemenlik ve boyun eğiş ilişkilerine olan bağımlılığını, bu ilişkilerin de etkili özel sermaye sahibi olup, olmamaya bağımlılığını vurgulamakla, Marx, bir yandan görgül olarak özel sermaye öte yandan felsefi olarak toplumsal sınıfları çözümlemelerinin merkezi öğesi yapmaktadır." (30) Bu, Marksist kuramın hem zayıf, hem de güçlü yanını oluşturmaktadır, çünkü, Dahrendorf'a göre (30-31) "eğer Marx, bunun tersine, özel mülkiyeti yetke ilişkileri ile tanımlasaydı (yetke ilişkilerinin özel mülke bağımlı olduğunu vurgulayacağına), görgül gözlemleri (özel mülkiyetin ortadan kalkması) 'uymazdı', tarih felsefesinden vaz geçmek zorunda kalırdı. Özel mülkiyet için bir çok şey tümüyle ortadan kalkabilir, fakat yetke ilişkileri yalnızca manyak sistemin sihirli oyunuyla bunu yapabilir."

Dahrendorf'un Marx'tan aldığı şey, çatışmayı açıklamada en yararlı araç olan sınıfın bulgusal yönleridir. Fakat, Marksist kuramda gördüğü tuzaktan kaçınan Dahrendorf sınıfı (Marx'ın yaptığı gibi mülk ilişkileri çerçevesinde değil) yetke ilişkileri çerçevesinde yeniden tanımlamaktır. Dahrendorf'un sınıf çatışması kuramı bu yeniden tanımlamaya dayanmaktadır:

> (1) Zorunlu olarak eşgüdümlenmiş her kümede, olumlu ve olumsuz egemenlik rollerini oynayanlar, karşıt gizil çıkarları olan iki küme-benzerini belirlerler. Bunlara küme-benzeri deyişimiz, burada örgütlü birimlerle değil, basit toplulaşmalarla ilgilenmemizdendir; "gizil çıkarlardan" söz etmemiz ise, görüşlerdeki karşıtlığın bu düzeyde bilinçli olmayabilmesidir, belirli durumlarla özdeşleşmiş beklentiler biçiminde ortaya çıkabilirler. Çıkar karşıtlığının burada oldukça biçimsel bir anlamı vardır, yani, durumun sürdürülmesi doğrultusundaki bir çıkara ilişkin beklenti olumlu egemenlik rolleri ile bağlılaşmıştır ve durumun değiştirilmesi doğrultusunda bir çıkar ise olumsuz egemenlik rolleri ile bağlılaşmıştır. (2) olumlu ve olumsuz rolleri oynayanlar, yani karşıt küme-benzerlerinin üyeleri, görgül olarak saptanabilecek belirli koşullar (örgütlenme koşulu) karışmadığı sürece, kendilerini açık çıkarları olan kümeler içinde örgütlerler. Çıkar kümeleri, küme-benzerlerinin tersine, partiler ve sendikalar gibi örgütlü oluşumlardır, açık çıkarları formüle edilmiş programlar ve ideolojilerdir. (3) Böylece ortaya çıkan çıkar kümeleri, durumun sürdürülmesi ya da değiştirilmesi konusunda sürekli bir çatışma içindedirler. Çatışmanın biçimi ve yoğunluğu olarak belirlenebilecek koşullara (çatışma koşulları) göre saptanır. (4) Modelin bu anlamında küme çıkarları arasındaki çatışma, egemenlik ilişkilerindeki değişimlerle, toplumsal ilişkilerin yapısında değişimlere yol açar. Bu gelişmenin cinsi, hızı ve derinliği, görgül olarak belirlenebilecek koşullara (yapısal değişim koşulları) bağlıdır," (1964: 107). [6]

Dahrendorf, böylece Marksizmden, bir çıkar kümesi çatışma kuramı oluşturmak için gerekli olan öğeleri çıkardı, daha fazlasını değil. Bu, Dahrendorf'un (1959:26) "karşıt çıkar kümeleri arasındaki çatışmalara dayanan devrimlerle bir yapısal değişim kuramı," olarak gördüğü Marksist sınıf kuramı anlayışına tümüyle uygundur. Bunun içindir ki Dahrendorf'un kuramı, bir toplumsal değişim

---

6 *Kısa olmakla birlikte önermeler biçimindeki daha ayrıntılı bir özet için, bkz. Dahrendorf (1959: 237-240).*

kuramı değildir, fakat toplumsal (kümesel) çatışmanın genel bir kuramıdır. Dahrendorf, Marksist felsefi öğelere bakışı ile birlikte Marksizmin büyük kapsayıcılığını da yitirdiği için, bir çok kişinin gözünde Dahrendorf'un çatışmacı kuramının Marksist toplumsal değişim kuramının yerini alabileceği çok kuşkuludur. Dahrendorf'un kuramının daha sınırlı çıkar kümesi ve yapısal çözümlemelerinde yararlı olup, olmayacağını bekleyip görmek gerekiyor.

4

Yükseliş ve çöküş kuramları: Büyümenin ve gerilemenin süreçleri

Ele alacağımız son kuramlar sınıfı, çoğu kez insan organizmasına benzettiği toplumların (ya da, genel olarak uygarlıkların) büyüme ve gerileme dönemleri geçirdikleri görüşündedir. Yükseliş ve çöküş kuramları, değişimi birikimsel ve karmaşıklığı gittikçe artan tek biçimli bir yönde gören diğer kuram sınıflarından ayrılırlar. Bu sınıftaki kuramlardan üç tanesini kısaca gözden geçireceğiz.

Spengler'e göre (1964: 21), "kültürler organizmalardır ve dünya tarihi bunların ortaklaşa biyografisidir."

> Her kültür, bireysel insanın yaş dönemlerinden geçer. Hepsinin çocukluğu, gençliği, olgunluğu ve yaşlılığı vardır. Romanesk'in ve Gotik'in şafağında ortaya çıkan, kuşkular içinde, genç ve titreyen bir ruhtur.... Eski Homerci Dorik'ten, eski Hıristiyan (aslında Arap'tır) sanatından bize hitap eden de çocukluktur.... Bir kültür, varlığının öğlesinde

> tepe noktasına yaklaştıkça, daha erkeksi, sert, denetimli, kendisine ayırdığı biçim-dili daha yoğun, kendi gücüne olan güven duygusu daha pekişmiş, ana çizgileri daha belirginleşmiş bir nitelik kazanır.... Sona ulaşıldığında, uygarlığın bozbulanık günbatımında, ruhtaki ateş söner. Göçmekte olan güçler, yarı-başarılı bir yaratıcılık girişiminde bulunurlar ve tüm ölmekte olan kültürlere özgü klasikliği üretirler. Ruh bir kez daha çöker ve Romantiklik içinde çocukluğuna geri bakar; sonunda, yorgun, gönülsüz, soğuk bir biçimde, var olma isteğini yitirir ve imparatorluk Roma'sında olduğu gibi, fazla uzamış gün ışığından geriye, ilk gizemciliğin karanlığına, ana rahmine, mezara dönmek ister, (23-24).

Spengler (24), kültürün yaşam döngüsü ile insan organizması arasındaki koşutluğun, kuşakların belirlenmiş, sabit uzunluğuna değin sürdüğünü ileri sürer: "Her kültürün, bir kültürün gençliğinin, olgunluğunun ve çöküşünün, doğasında yer alan zorunlu aşama ve dönemlerden her birisinin belirli bir simgesi vardır, bu hep aynıdır, daima bir simgenin vurgusu ile yinelenir...." Böylece, "siyasal, düşünsel ve sanatsal 'filizlenmenin' 50 yıl, kültürün olgunluğunun (tam gelişmişliğinin) 300 yıl, bir kültürün tüm yaşam döngüsünün ise bin yıl sürdüğü ileri sürülmektedir. Dahası, bütün kültürleri niteleyen bir yapısal benzerlik ya da biçimsel bir denklik bulunmaktadır, "dinde, sanatta, siyasette, toplumsal yaşamda, ekonomide ve bilimde bütün büyük yaratıların ve biçimlerin ortaya çıkması, kendilerini gerçekleştirmesi ve ölmesi, bütün kültürlerde eşzamanlılık taşır; her birisinin iç yapısı diğerleri ile tam bir benzerlik içindedir," (26).

Spengler'in yöntemi, farklı kültürlerden çeşitli örnekler göstererek önermelerini destekleyecek kanıtları derlemektir. "Darwinci yöntemleri" nitelediği için bilimsel araştırmayı reddeder ve yaklaşımı Comte'unki gibi belirgin bir biçimde tümcüdür. İnsan ve kültür yaşamının döngüleri arasındaki koşutlukların belirli bir ilginçliği varsa, bu ilginçlik bilim alanından çok sanat alanında görülür (Spengler de kuşkusuz buna katılırdı). Koşutlukların varlığı yüzde yüz gösterilebilse bile (ki böyle olmadığı açıktır) gene de bir şey açıklanmış olmaz; bir kültür insan organizması değildir ve ikisinin yaşam döngüleri arasındaki herhangi bir benzerlik, fiili süreçler düzeyinde bulunamaz. Organizmacı kuramlar bu nokta üzerinde durdular ve kullandıkları biyolojik kavramları yeniden biçimlendirmeye çalışarak (ör., farklılaşma) topluma doğrudan uygulanabilir kılmayı denediler. Spengler ise sadece benzetmeler yapmakla yetinmiştir.

Spengler gibi, Sorokin de tarihi, konusu olarak görmektedir: Örneğin, *Encyclopedia Britannica'da* derlendiği gibi (Sorokin'e dayanan tartışma, 1941; 1947) farklı dönem ve kültürlere özgü sanat biçimleri. Sorokin, tekil görünümlü

tarihsel olaylar arasındaki düzenlilikleri ve örnekleri ("koşulların bileşimlerini") saptamaya çalışır ve bundan Spengler, Marx ve Toynbee'den çok etkilenmiştir. Belirli bir dönemdeki çeşitli kültürel öğeleri birleştiren "üstsistemler" üzerinde durur, bu üstsistemler:

> Varlıkbilim ilkelerinin en geneli olan, *gerçekliğin ve değerlerin soncul doğasını tanımlayan* ilkeye dayanmaktadır. Varlıkbilimsel olarak, gerçekliğin ve değerin soncul doğasının aşağıdaki üç tanımından daha fazla her şeyi kapsayan kavramlar yoktur: (a) Doğru gerçeklik ve doğru değer duyumsaldır -bu, duyuya dayalı üstsistemlerin temel öncülüdür. (b) Doğru değer ve doğru gerçeklik üstduyumsaldır, üstussal Tanrı'dır, Brahman'dır, Atman'dır, Tao'dur ya da dengedir- bu, ideleştirmeci üstsistemin temel öncülüdür. (c) Doğru değer ve gerçeklik sonsuz biçimlerdedir, kısmen üstduyumsaldır, kısmen üstussaldır, kısmen ussaldır ve kısmen duyumsaldır- bu, idealci üstsistemin öncülüdür, (1947: 590).

Böylece, kültürleri, toplumları ve kişilikleri niteleyen üç tür değer sistemi bulunmaktadır: Duyuların inançları doğruladığı öncülüne dayanan duyumsal sistemler; doğaüstü güçlerin inançları doğruladığı öncülüne dayanan ideleştirmeci sistemler; inancın kısmen duyular tarafından, kısmen de imanla doğrulandığı öncülüne dayanan idealci sistemler. Bundan çıkan üç üstsistem, görgülcülük (bilim), doğaüstücülük (din) ve usçuluk (mantık) olmaktadır. Böylece, her üstsistem içinde, görgücülük, iman ya da ussallık, bilginin anahtarı olarak görülecektir. Sorokin binlerce sanat yapıtını inceledi ve böylece batı kültürü içinde yer alan geniş tarihsel dönemlere bağlanan üstsistemleri belirleyebildi: Bunlar, eski Yunanlıların ideleştirmeci sanatı, Yunan klasikçilerinin (ör., Oidipus) duyumsal yapıtları, ilk Hıristiyanların ideleştirmeci olan, onaltıncı yüzyıldan sonra idealci ve duyumsal nitelik kazanan yapıtları, vbg. Bu nedenle, Sorokin'in yöntemi (Spengler ve Comte'ta da olduğu gibi) tümcü karşılıklı ilişkileri içerir, bir dönemdeki "izm'lerin hepsi, bir parçası oldukları üstsisteme doğru geri izlenir. Her şeyin her şey üzerindeki etkisi izlenmelidir.

Toplumsal değişme, içkin nedenler ve sınırlar çerçevesinde anlaşılmalıdır. Değişimin içkin nedenleri, sistemin doğasında yer alanlardır: "Sistem ister bilimsel ya da dinsel olsun, ister estetik ya da felsefi olsun, isterse de bir aile, bir ticaret ortaklığı, bir meslek birliği ya da devlet tarafından temsil ediliyor olsun, sürekli değişimin tohumlarını kendi içinde taşır.... Değişimlerinin her birisi ile birlikte gelen, sürekli olarak üretilen bu sonuçlarla birlikte, bir sistem, gelecekteki kendi konumunun niteliğini ve yönünü gözlenebilir bir biçimde belirler. Varlığı süresince geçirdiği tüm değişimler dizisi geniş ölçüde kendi içsel gizilgüçlerinin

açılımlarıdır. Bir palamuttan ancak meşe olur," (696-697). Sınırlar, değişim süreci sırasında gelişen ve sonunda değişimin yönünü değiştiren karşı güçlerdir.

> Geçmişteki toplumsal, kültürel ve kişisel süreçlerin hemen hepsinin gösterdiği dalgalanmaların incelenmesinde karşılaştığımız şeyi bu ilkeler özetlemektedir. Toplumsal örgütlenmenin, farklılaşmanın ve katmanlaşmanın, belirli bir kümede optimum noktalara ulaşıncaya değin içkin olarak büyüdüklerini gördük; optimum nokta aşıldıktan sonra, kümeler, daha fazla farklılaşmayı ve katmanlaşmayı engelleyen güçler üretirler. Öte yandan, hareketsizlik çok uzun sürecek olursa, toplumsal sistemler, farklılaşmaya yol açan güçler üretirler. Eğer sistemler optimum dengeleri tekrar kazanmayı başaramazlarsa, çözülme eğilimine girerler. Sistemlerin aynı içkin tepkisi ve gözlenen sınırlar arasındaki aynı dalgalanma, özgürlük ve kısıtlama, devlet düzenlemesinin yaygınlaştırılması ve daraltılması, hareketliliğin artışı ve azalışı, vbg. arasında gözlemlenmiştir, (704).

Buna göre, kültürel sistemler ölmüyor, sadece biçim değiştiriyor: Hemen hemen bütün toplumsal-kültürel olguların temel biçimlerinin sayısı sınırlıdır ; bu nedenle zaman içinde ritmik olarak yinelenmeleri kaçınılmazdır ve değişimleri sırasında çok katı bir doğrusal eğilim izlemezler," (701). Üstsistemler tarihsel olarak duyumsal ve ideleşmeci biçimler arasında dalgalanırlar, idealci üstsistem de arada bir yerdedir. Sorokin (700,703), hem doğrusal, hem de döngüsel toplumsal değişim kuramlarını açıkça reddeder. Birincisini reddediş nedeni, içkin değişim ve sınırlar konusundaki ilkelerin "sınırsız doğrusal eğilimler olasılığını engellemesi; '[1] ikincisini reddediş nedeni ise, "çok sayıda temel değişkenleri olan sistemlerde ritmin çok karmaşık olması ve çok fazla aşamalardan oluşması nedeniyle doğasını kavramamızın ve yinelenmelerini gözlemleyebilmemizin son derece zor olmasıdır.... Bunun için, sistemlerin çoğundaki toplu değişim... kısmen eskinin bir yinelenmesidir, kısmen de yepyenidir. Yeni öğeler, aynı döngülerin yinelenip durmasını engeller." Böylece, "yukarıdaki gibi algılanan toplumsal-kültürel süreçlerin başat biçimi ne sürekli olarak döngüsel, ne de sürekli olarak doğrusaldır, fakat, eski temaların durmadan başkalaşmasıyla değişerek yinelenir,"(703).

Sorokin'in görüşüne göre, bütün yalnızca bütün çerçevesinde açıklanabilirdi ve toplumbilimcinin veri olarak kümeleri, ulusları, hatta kültürleri değil, toplumsal-

---

1 Sistemlerin bir boşlukta yer alması, daima dış etkilere açık olması olgusu bunu güçlendirmektedir. Sorokin kuramsal tutumunu destekleyecek görgül kanıtlar da göstermektedir.

kültürel üstsistemleri kullanması gerekirdi. Bu geniş kapsamlı yaklaşım, Sorokin'e, görgül kafalı araştırmacıların çoğu kez gözünden kaçan şeyleri yakalama içgörüsünü sağladı, aynı zamanda kuramını kavramsal olarak zorlaştırdı ve işlemsel olarak yönlendirilemez duruma getirdi. Örneğin Sorokin'in düşüncesine göre görgücülük üstsistemleri anlamada yetersiz kalıyordu, fakat kendisi de duyumsal kültürün bir yaratığı olduğuna göre, kendi bilgisi ve yöntemi bu kültürü yansıtmaktan kaçınamazdı. Bu nedenle kuramının çıkarsaması bir paradoksa dayanmaktadır. [2]

Max Weber'in toplumsal değişime yaklaşımı, kendi toplumsal eylem kuramından çıkarsanmıştır, odak noktası ve içeriği bakımından bu kitapta ele alınan diğer kuramcılardan farklılık gösterir. Örneğin, Spencer'in, Durkheim'ın ve Marx'ın doğrudan doğruya toplumsal örgütlenme sorunu ile ilgilenmesine karşılık, Weber daha çok farklı toplumsal düzenlere özgü meşruluk tipleri, her tipe özgü örgütlenme biçimleri ve bunların istikrarsızlık kaynakları üzerinde durmuştur. Weber'in (1964: 115) toplumsal değişim çözümlemesi toplumsal eylem tipleri sınıflandırmasından kaynaklanmaktadır:

> Toplumsal eylem, diğer eylem biçimleri gibi, yönelim tarzına bağlı olarak aşağıdaki dört tip içinde sınıflandırılabilir: (1) Ussal yönelim çerçevesinde farklı bireysel amaçlar sistemine (Zweckrational), yani dış durumdaki nesnelerin ve diğer insan bireylerinin davranışlarına ilişkin beklentilerle, "koşullar" olarak ya da aktörün ussal olarak seçilmiş amaçlarına başarıyla ulaşmasının "aracı" olarak bu beklentileri kullanması ile; (2) herhangi bir ahlâksal, estetik, dinsel ya da başka bir davranışa, herhangi bir dış başarı beklentisinden bağımsız olarak sadece kendisi için bilinçli inancı içererek, mutlak bir değere ussal yönelim çerçevesinde (Wertrational); (3) aktörün duyarlığının özgül duygu ve durumlarının belirlediği, duygusal, özellikle de coşkusal yönelim çerçevesinde; (4) uzun uygulamaların getirdiği alışkanlıkla geleneksel yönelim

Bu dört yönelim tarzı, herhangi bir toplumsal düzendeki meşruluğun dört temelini oluşturur:

> Uyrukların aşağıda gösterilen eylemlerine göre bir düzene meşruluk atfedilebilir:
>
> (a) Gelenekle, bu, hep olmuş bulunan şeye inançtır; (b) duygusal, özellikle coşkusal davranışlar sayesinde, bunlar, ortaya çıkan şeyin ya

---

2 *Kuşkusuz ki bu Sorokin'e özgü değildir. Kendisi kapitalist toplumun bir ürünü olan ve burjuvazi içinde yetişmiş bulunan Marx, nasıl olur da sınıf kökenleri tarafından çarpıtılmamış bir kuram geliştirebilirdi?*

da taklid edilecek modelin geçerliliğini meşrulaştırırlar; (c) düzenin mutlak değerine ussal inanış sayesinde, [3] böylece, mutlak ve soncul bir bağlılığın geçerliliği atfedilmiş olur; (d) *yasal* olarak tanınan biçimde kurulmuş olduğu için. Bu yasallık, iki açıdan meşruluk olarak ele alınabilir: Bir yandan, ilgili tarafların söz konusu koşullar üzerinde gönüllü görüş birliğine ulaşmalarından çıkarılabilir. Öte yandan, meşru olarak kabul edilen bir yetkeye dayanılarak, ilgili kişiler üzerinde uygulanabilir ve aynı zamanda kişilerin uyum göstermeleri istenebilir, (130). O halde, meşru olduğu sürece yetke [4] Weber (328) tarafından ussal, geleneksel ya da karizmatik temellere dayanmış olarak görülmektedir:

Meşru yetkenin üç saf tipi vardır. Meşruluk iddiaları şunlara dayanabilir:

1. Ussal temeller: Normatif kural örneklerinin "yasallığı"na ve bu kurallara göre yetke kazanan kişilerin buyruk verme hakkı taşıdığına ilişkin bir inanca dayanır (yasal yetke). 2. Geleneksel temeller: Kökenleri çok eskilere uzanan geleneklerin kutsallığı ve bu geleneklere göre yetke kullananların durumunun meşruluğu konusunda yerleşmiş bir

---

3 *Wertrational.*

4 *Weber legitime Herrschaft'tan söz ettiğinde "yetke" ya da "meşru yetke" kullanılmaktadır. Biraz beceriksizce "zorunlu denetim" olarak çevrilmiş bulunan Herrschaft, Weber tarafından, "özgül içerik taşıyan bir buyruğa belirli bir kümedeki insanlar tarafından uyulma olasılığı" olarak tanımlanmıştır. (s. 152. Aynı zamanda Parsons'un Herrschaft'ın çevrilmesindeki zorlukları tartıştığı 152. sayfadaki 83. dipnota bakınız.) Yetki kavramı, Weber tarafından, "ya kapalı olan ya da yöneticilerin dışardan girişi kısıtladığı toplumsal ilişkiler" (s. 145) olarak tanımladığı "korporet küme" (Verband) bağlamında geliştirilmektedir. Korporet küme, yetke-üyeliğinin liderlikten ayrılması ve bu ikinci kategoride de "şef"in (Leiter) "yöneticiler"den (Verwaltungsstab) ayrılmasının getirdiği rol farklılaşması ile dikkati çeker. Parsons'un gözlemine göre, "Weber'in bu temel yapıyı sıradan insan eyleminin bütün alanlarında yer alan her büyüklük ve karmaşıklıktaki küme için normal saydığını güvenle ileri sürebiliriz." (s. 56).. İşte bu bağlamdadır ki Weber, yetkeyi meşrulaştıran üç temeli niteleyen (zorunlu denetimli)toplumsal örgüt tiplerinin çözümlemelerine girişir. Şunu kuşkusuz belirtmek gerekir ki, Weber üç meşru yetke tipini saf ya da ideal tipler olarak aldı, bunlar gerçek yaşamda zorunlu olarak bulunmayabilirler: "Bu üç ideal tipin hiç birisinin... 'saf' biçimiyle genel olarak tarihsel olaylarda bulunmayacağı gerçeği, en keskin çizgileri ile bunların kavramsal formülasyonuna girişmeye karşı doğal olarak geçerli bir itiraz değildir.. geliştirilmek üzere bulunan kavramsal şema için somut tarihsel gerçekliğin bütünüyle kullanılıp bitirilmiş olacağı gibi bir düşünce yazarın aklının ucundan bile geçmemiştir." (s. 329). Weber'in yönteminin bir tartışması için Parsons'un (1964: 8-29) Weber'e yazdığı girişe bakınız.*

inanışa dayanır (geleneksel yetke). Nihayet, 3. Karizmatik temeller: Bir bireysel kişinin özgül ve olağanüstü kutsallığına, kahramanlığına, örnek kişiliğine ve bu kişinin gösterdiği ya da buyurduğu normatif örneklere bağlılığa dayanır (karizmatik yetke).

Yasal yetke örneğinde, bağlılık, yasal olarak kurulmuş kişilikdışı düzene yönelmiştir. Resmi yetkeyi kullanan kişilere, ancak buyruklarının biçimsel açıdan yasalara uygun olması ile ve sadece resmi yetkenin sınırları içinde, bu yetke geçer. Geleneksel yetke örneğinde, geleneklerin yetkilendirdiği bir yetke konumunda olan ve (kendi alanında) gelenekle bağımlı bulunan bir şefe *kişi* olarak bağlılık vardır. Fakat burada bağlılık yükümlüğü kişilikdışı bir düzene oturtulamamıştır, alışılmış yükümlülükler alanı içinde kişisel bir bağlılık sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Karizmatik yetke örneğinde ise, liderin kendi kişisel sürükleyiciliği, yol göstericiliği, kahramanlığı ve örnek olma nitelikleri, bireyin liderin karizmasına inancının sınırları içine düştüğü oranda, karizmatik özellik taşıyan lidere uyulur.

Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı (The Theory of Social and Economic Organization) kitabının III. Bölümü üç yetke tipinin ve bunlara bağlı toplumsal örgütlenme biçimlerinin incelenmesine ayrılmıştır. Ussal-yasal yetke, küme içindeki tüm davranış örneklerini kapsayan genel, evrensel ve kişilikdışı bir kurallar bütününün varlığı ile nitelenir. Saf biçiminde, ussal-yasal yetke daima resmi daireye bağlıdır, hiç bir zaman bu dairede görevli olan kişiye bağlı değildir, kişinin resmi dairesi, özel işlerinden net bir biçimde ayrılmıştır.

Ussal-yasal yetkenin temel kategorileri olarak şunlar söylenebilir:

(1) Resmi işlevlerin kurallara bağlı olarak sürekli biçimde örgütlenmesi.

(2) Özgül bir beceri alanı. Bu alanda şunlar bulunur: (a) Sistemli bir işbölümünün bir yönü olarak belirlenmiş bulunan işlevleri yerine getirecek bir yükümlülükler alanı. (b) Bu işlevleri yerine getirebilmesi için görevliye gerekli yetkenin verilmesi. (c) Gerekli zorlama araçları açıkça tanımlanmıştır ve kullanımları kesin koşullara bağlanmıştır....

(3) Dairelerin örgütlenmesi hiyerarşi ilkesini izler, yani aşağıda bulunan her daire bir üstteki dairenin denetim ve yönlendirmesi altında bulunur...

(4) Bir dairenin işleyişini düzenleyen kurallar, teknik kurallar ya da normlar olabilir. Her iki durumda da, eğer uygulanmaları tam olarak ussal olacaksa, uzmanlaşmış eğitim gereklidir....

(5) Ussal tipte, bir ilke olarak, yönetim kademesindeki üyeler, üretim ya da yönetim araçlarının mülkiyetinden kesin olarak ayrılmışlardır.... Dahası, ilke olarak, örgüte ait olan ve daire içinde denetlenen malzemeyle, resmi görevlinin kendi özel kullanımına ayrılmış bulunan kişisel mülk arasında tam bir ayrım vardır....

(6) Ussal tip örneğinde gözlenen bir başka şey, görevlinin resmi makamını kesinlikle kendi mülküne dönüştürememesidir....

(7) Yönetsel eylemler, kararlar ve kurallar, sözel tartışmanın kural olduğu, hatta zorunlu olduğu durumlarda bile, yazılı olarak formüle edilir ve kaydedilir, (330-332).

Yasal yetke, en saf biçiminde, bürokratik yönetsel elemanlar çalıştıran bir yetkedir. Weber'in bürokrasinin niteliklerine ilişkin tartışması doğrudan doğruya yukarıdaki ussal yetke betimlemesinden kaynaklanır.

Weber'in ele aldığı ikinci saf tip geleneksel yetkedir. Düzenin, meşru kabul edilen (ör., yasama) süreçlerle sağladığı oranda meşru kabul edildiği ussal yetkeden farklı olarak, geleneksel yetkede düzenin daima var ve bağlayıcı olduğu düşünülür. Kurallar, meşru süreçlerle kondukları için değil, fakat daima var oldukları için kabul edilir: "Eğer bir zorunlu eşgüdümleme sistemine, düzenin ve daima var olduğu biçimiyle kutsallığı geçmişte kalan denetleyici güçlerin temeline dayanılarak inanılıyorsa ve meşruluğu ileri sürülüyorsa, buna "geleneksel" adı verilir. Yetkeyi kullanan kişi ya da kişiler, geleneksel olarak aktarılan kurallar uyarınca belirlenir" (341). Meşru yetke "daire"de değil, fakat belirlenmiş koşullar altında daha genel bir statüde yer alan kişide belirir:

İtaatin nesnesi, bireyin geleneksel statüsü sayesinde sahip olduğu kişisel yetkedir. Yetke kullanan örgütlü küme, en basit anlamında, ortaklaşa bir eğitim süreci ile oluşturulmuş bulunan kişisel bağlılık ilişkileri üzerinde öncelikle oturur. Yetkeyi uygulayan kişi bir "üst" değildir, fakat kişisel bir "şef"tir.

Yönetim elemanları, resmi yetkililer değil, kişisel hizmet borcu olanlardır. Yetkenin uygulandığı kişiler bir birliğin "üyeleri" değildir, fakat ya yetke sahibinin geleneksel "yoldaşları" ya da "uyrukları"dır. Yönetim elemanlarının şefle olan ilişkilerini belirleyen şey, dairenin kişilik dışı yükümlülüğü değil, fakat şefe kişisel sadakattir.

Konulmuş olan kurallara değil, fakat geleneğe göre yetke konumunda olan ya da geleneklere dayanılarak böyle bir konuma seçilmiş olan kişiye sadakat borcu vardır. Bu kişinin buyrukları iki yoldan birine göre meşrulaştırılır: (a) Kısmen, buyruğun içeriğini, yetkenin konusunu ve boyutunu doğrudan doğruya kendisi belirleyen gelenekler çerçevesinde. Bu doğru olduğu ölçüde, geleneksel sınırları aşmak, şefin meşruluğunun kabulünü zorlaştırarak geleneksel konumunu tehlikeye sokacaktır. (b) Kısmen de, gelenek belirli bir açık alan tanıdığı için, şefin kişisel özgür kararı olarak. Bu geleneksel ayrıcalıklar alanının öncelikli dayanağı, kişisel bağlılıktan kaynaklanan itaat yükümlülüklerinin aslında sınırsız olmasıdır. Böylece ikili bir alan doğmaktadır: Bir yanda özgül geleneğe bağlı eylem alanı, öte yanda, herhangi bir özgül koşuldan bağımsız eylem alanı, (341-342).

Üçüncü saf yetke tipi olan karizmatik yetke, diğer ikisinden, rutin olmayan, devrimci niteliği ile ayrılır. Weber, geleneksel ve ussal yetkenin her ikisinin de aslında istikrarlı ve rutinize olduğu kanısındadır. Karizmatik yetke, böyle bir rutinize toplumsal düzenin tam karşısında olarak ortaya çıkar ve karizmatik lidere sonsuz, sınırsız sadakat temeline dayalı yeni bir düzen getirmeyi amaçlarlar.

Karizmatik yetke, böylece özgül olarak, günlük ve sıradan olanın alanı dışında yer alır. Bu açıdan, hem ussal ve özellikle bürokratik yetkeye, hem de ister ataerkil, ister atamülksel (patrimonial), isterse de başka bir biçimde olsun, geleneksel yetkeye kesinlikle karşıdır. Ussal ve geleneksel yetkelerin her ikisi de, eylemin günlük rutin denetim biçimleridir, karizmatik tip ise bunun tam karşıtıdır. Bürokratik yetke, düşünsel bakımdan çözümlenebilir kurallara bağlı olması bakımından özellikle ussaldır, karizmatik yetke ise, tüm kurallara yabancı olması bakımından özellikle usdışıdır. Geleneksel yetke, geçmişten kalan örneklere bağlıdır ve bu bağlılık oranında kurallara yönelir. Karizmatik yetke, iddiaları çerçevesinde geçmişi reddeder ve bu anlamda özellikle devrimci bir güçtür. Bir şefin ya da toplumsal ayrıcalığı olan kümelerin, mülk sahibi olmalarına dayanarak iktidar mevkilerini ele geçirmelerini kabul etmez.

> Bu yetkenin tek meşruluk dayanağı, kanıtlanabildiği, yani tanındığı ve izleyicileri, çömezleri tatmin edebildiği sürece, kişisel karizmadır. Fakat bu, karizmatik esine olan inanç var olduğu sürece kendi varlığını sürdürür. (361-362).

İzleyicileri karizmatik liderin "insanüstü, doğaüstü olduğuna ya da en azından özel bazı olağanüstü güç ve nitelikleri taşıdığına, " inanırlar, (358). Liderin bütün buyruklarına izleyicilerin uymalarının onların görevi olduğu anlayışı, liderin meşruluğunun temelini oluşturur. "Onlara yönelmiş biçimsel kurallar sistemi, soyut yasal ilkeler yoktur ve bu nedenle de yargısal karar süreci bulunmamaktadır. Fakat yargısal içtihada yönelik bir hukuksal bilgelik de görülmemektedir. Biçimsel olarak, her olay için somut yargılar yeni baştan verilmekte ve bunların tanrısal yargılar ya da vahiyler olduğu düşünülmektedir. Öz açısından her karizmatik yetkenin şu önermeye bağlı olması gerekecektir: 'Şöyle yazılmıştır..., fakat ben size buyururum ki...' (361. Karizmatik yetkenin yönetsel elemanları, üyelerinin karizmatik niteliklerine göre seçilirler. 'Atama, atılma, kariyer, terfi gibi şeyler yoktur. Sadece liderin görevlendireceği kişilerin karizmatik niteliğine göre 'çağrılması' vardır. Hiyerarşi yoktur, görevlendirilmiş elemanların görev için yetersiz kaldığını düşünecek olursa, lider, genel ya da özel durumlara doğrudan karışabilir." (360). Bir daire kavramı olmadığı gibi, ekonomik davranma kavramı ya da gelir sağlayıcı rutin etkinlikler kavramı da yoktur, parasal destek, hediyeler ya da zorlama ile sağlanılır.

Karizmatik yetke saf biçiminde açıkça istikrarsızdır ve karizmanın rutinleşme sürecine Weber özel bir önem verir. İlk sorun, kuşkusuz ki, liderlerin birbirinin yerine geçmeleri ile ilgilidir: Liderin yerine kim geçecek ve bu kişinin konumu nasıl meşrulaştırılacaktır? Kalıtsal izlemenin, lider ya da yönetim elemanları tarafından gösterilmenin ve vahyin de aralarında yer aldığı çeşitli seçenekler belirlenmiştir. Uzun süre geçici bir temele dayanarak varlığını sürdüremeyecek olan liderin yönetim elemanları açısından da benzer sorular ortaya çıkar. Düzenlileşme, gelenekçi doğrultuda (gelenekselleşmiş konumlar geliştirerek) ya da ussal doğrultuda (daireler geliştirerek) olabilir. Nihayet, lider ve yönetim elemanları için bir tür kararlı ekonomik destek gereklidir ve bunu sağlamak amacıyla bir zorunlu yükümlülükler sistemi oluşturulur ki (örneğin, vergiler) bu da uyruk kümelerinin özgürlüğünü kısıtlar. Böylece, "karizmanın sürekli bir rutin yapıya dönüştürülmesi için, anti-demokratik niteliğinin değiştirilmesi gerekir. Kümenin gereksinmelerini karşılayacak bir tür mali örgütlenmeye ve böylece de, vergi ve katkı sağlamak için gerekli ekonomik koşullara uyarlanmalıdır... geniş halk kitleleri üzerinde denetim kurulur kurulmaz, bu, günlük rutin güçlerin ortaya çıkmasına yolaçar,"(369-370).

Weber'in toplumsal değişim kuramı, üç tür yetke arasında bir dalgalanma olduğu görüşüne dayanır. Karizmatik yetkenin, ussal ya da geleneksel yetkenin temellerini ortadan kaldırarak ve kendi içinde istikrarsız olan bir temelle değiştirerek nasıl bir devrimci güce dönüşme eğiliminde olduğunu görmüştük. [5] Yukarıda da belirtildiği gibi, karizmatik yetke, ortaya çıktığı tarihsel koşullara bağlı olarak zaman içinde ya geleneksel ya da ussal yönde rutinleşme eğilimindedir. Weber'e göre, ne yasal, ne geleneksel, ne de karizmatik yetke içsel olarak istikrarlıdır. Toplumsal örgütlenme çerçevesinde, ussal yetke, geleneksel ya da karizmatik biçimlere ayrışma eğiliminde olduğu için, geleneksel yetke daha istikrarlı olarak görülür. Bununla birlikte, batı yarı küresinde ussallık doğrultusunda yer alan uzun dönemli eğilimin etkisi altında geleneksel yetkenin eridiği düşünülmektedir. Bu süreç, Weber'in görgül çalışmalarından çoğunun konusunu oluşturmuştur, şimdi bunu kısaca ele alacağız. Karizmatik yetkede yer alan ve bu yetkenin rutinleşmesine yol açan istikrarsızlık kaynaklarını tartışmış bulunuyoruz. Ussal yetke, toplumsal örgütlenmenin ussal biçiminde bulunan gerilimleri yansıtarak, çeşitli nedenler yüzünden yıkılır. [6] Talcott Persons (1964) *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı'na* (The Tehory of Social and Ecenomic Organization) yazdığı girişte dört gerilim tipi belirlemektedir:

> Bu gerilimin kaynaklarından birisi (Weber'in tartışma ve gözlemlerinde bu konuda pek çok malzeme vardır) rollerin ayrımı ve bununla birlikte gelen, resmi dairenin işlevsel açıdan sınırlı alanında doğal olarak bulunan, diğer kişiler ve insan-dışı kaynaklar üzerinde etkili olma yetkesidir. Resmi yetkenin tanınmış sınırlarını genişleterek "kişisel" çıkarları da içerme yönünde sürekli bir eğilim vardır.... Bunun özel bir örneği, yetkeyi elinde tutan kişilerin, Ahmet oğlu Mehmet olarak kişisel açıdan kendilerine itaat edilmesi isteminde bulunabilmeleri ve bu istemlerinin tanınmasını beklemeleridir. Bu durumda, itaat edilen şey kişilikdışı düzen değil, fakat görevlinin kişisel saygınlığı olmaktadır. Ussal-yasal yetkenin gerekli gördüğü ayrım, gizil ve sürdürülmesi zor bir nitelik taşımaktadır.. Resmi ve kişisel alanlar arasındaki ayrımın çözülme eğilimi, "toplam" statü birimlerindeki başka bir deyişle, Weber'in geleneksel yetkeye

---

5 *Her ne kadar Weber devrim kuramı üstüne yazılmış bir bölüme göndermede bulunursa da, Parsons bu bölümün görünüşe göre hiç bir zaman yazılmamış olduğunu ve Weber'in basılı yapıtları arasında devrimlerin sistemli bir incelenmesinin bulunmadığını belirtmektedir.*

6 *Ussal yetke, kuşkusuz ki geleneksel ya da karizmatik yetkeye yol açabilir. Yazık ki, Weber, karizmatik hareketlerin kaynaklarından çok, daha sonraki gelişmeleri ve rutinleşmeleri ile ilgilenmişti, bu nedenle ussal yetkenin yerine şunun ya da bunun hangi koşullarda geçtiğini belirlemek zordur. Bakınız, Parsons'un (1964: 68-77) Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme'ye girişi.*

özgü olarak ele aldığı niteliklerdeki kişisel işlevlerin ve statülerin kurumlaşmasına yol açacaktır.
İkinci bir temel düşünce, disiplin ve yetkenin, her geniş boyutlu sürekli sistemde hemen her zaman çeşitli direniş ve kırgınlık biçimlerine yol açacağıdır. (Ussal) yetke alanının işlevsel bakımdan sınırlı olması olgusu kendi içinde, diğer sistemlerde dayanışmaya katkıda bulunan güdülerin desteğinde, özellikle belirli bireylere ve *Gemeinschaft* kümelerine kişisel bağlılık güdüsünden onu yoksun kılar. Her şeyden önce, bir çok nedenden dolayı, yaygın güvensizlik duygularının doğmasına yol açar...
Öyle ise büyük bir olasılıkla "nesneleri" tarafından başarı ile karşı konulan ussal-yasal yetkenin yıkılması, diğer yetke biçimlerinin, özellikle geleneksel yetkenin onun yerini almasına yol açacaktır...
Weber'in bir çok kereler belirttiği gibi, "us", sürekli değişime konu olan, içsel olarak dinamik bir güçtür ve psikolojik gerilimi azaltacak simgesel çağrışımların ve yerleşik rutinlerin gelişimlerini engelleme yönünde güçlü bir eğilim taşır.

Weber'in toplumsal değişim kuramı, çeşitli kurumsal alanlarda ussallığın artış sürecini izlediği Batıdaki uzun dönemli kültürel gelişimi konu alan görgül çalışmalarının ışığında değerlendirilmelidir. Weber, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu'nda* işlediği bu temada, bilimsel ussallığın başka bir yerde şimdiye değin görülmemiş ölçüde yaşamın diğer alanlarını kapsamasının, Batı uygarlığının özgün bir yanı olduğu görüşünü taşıyordu:

Evrensel tarihin herhangi bir sorununu inceleyen çağdaş Avrupa uygarlığının bir ürünü, neden Batı uygarlığında ve neden sadece bu uygarlıkta (bizim düşünmeyi sevdiğimiz, biçimiyle) *evrensel* önem ve değerde bir geliş çizgisi olan kültürel olguların ortaya çıktığı sorusunu kendi kendisine sormak zorundadır.
Bugün sadece Batı da geçerli olarak tanınabilecek düzeyde bilim vardır.

Bilginin ve bilimsel gözlemin bazı aşamalı başka yerlerde ileri düzeyde gelişmiş olsa bile(özellikle Hindistan, Çin, Babil ve Mısır'da), bazı yönlerden bilimsel ussallık daima geri kalmıştır. Astronomi, doğa bilimleri ve tıp açısından bu gözlem geçerlidir. Tarih bilimciliği, siyasal düşünce ve hukuk açısından geçerlidir. Hatta müzik ve mimari için de geçerlidir:

konulu müziğin, ton şiirselliğinin, ton ve yarım seslerin yer değiştirmelerinin, bir ifade aracı olarak çeşitli müzik geleneklerinde yer alma-

larına karşın, hem konturpuanı, hem de armoniyi içeren ussal armonik müzik, üçüncüsü armonik olan üç trio temeline dayalı malzemesinin biçimlendirilmesi; Rönesans'tan bu yana boşluğa göre değil, armoniye göre yorumlanan yarım seslerimizi ve armoniklerimiz, yaylı sazların çekirdeğini oluşturduğu, nefesli sazların tümünün bir araya geldiği orkestralarımız, bas'ımızın eşliği; çağdaş müzikal çalışmaların kompozisyonlarını ve üretilmelerini ve böylece varlıklarını sürdürmelerini sağlayan notasyon sistemimiz, sonatlarımız, senfonilerimiz, operalarımız, nihayet, bütün bunların aracı olarak temel çalgılarımız org. piyano, keman vbg., bütün bunlar sadece Batıda biliniyordu.

Mimarlıkta sivri tepeli kemerler, başka yerlerde, eski çağlarda ve Asya'da süsleme aracı olarak kullanılmıştı. Sivri tepeli kemerlerin ve çapraz kemerli kubbelerin doğuda bilindiği varsayılıyor. Fakat, Gotik kemerli kubbesinin, basıncı yaymak ve bütün biçimleri tavanda dağıtmak için, daha da önemlisi, büyük anıtsal binalarda bir yapı ilkesi olarak ve Ortaçağımızın yarattığı gibi heykelden resme değin uzanan bir *tarzın* temeli olarak ussal biçimde kullanılması başka yerde görülmemiştir. (14-15)

Weber (17) kuşkusuz ki en çok ekonomik alanın ussallaşması ve Batı kapitalist girişimlerinde bunun yansıması ile ilgilenmişti:

Çağdaş yaşamımızın en yazgısal gücü olan kapitalizm için de aynı şey geçerlidir... Bir şeyi elde etme güdüsünün, kazanç, para, olabilecek en fazla para peşinde koşmanın, kendi içinde kapitalizmle bir ilişkisi yoktur.. Kazanç için sınırsız bir hırs duymanın kapitalizme benzeyen hiç bir yanı olmadığı gibi, kapitalizmin ruhu da bu değildir. Hatta kapitalizm bu usdışı tepinin sınırlandırılması ile ya da ussal bir ılımlılığa kavuşturulması ile benzerlik *gösterebilir*. Fakat, kapitalizm, sürekli, ussal, kapitalist girişim aracılığı ile kâr peşinde koşulması anlamına gelir.

Kapitalizmin ilkel biçimleri [7] Batı uygarlığı dışında bulunabilir, fakat kapitalizm sadece Batıda, hem ürünlerini, hem de üretim öğelerinin(özellikle emek) serbest pazarları çerçevesinde oluşan, bunlarla birlikte işin evden ayrılmasını ve ussal muhasebeyi getiren, kendisini eski kapitalizm-öncesi biçimlerden ayıran

---

7 *Weber'e göre (1964: 17) kapitalist ekonomik eylemin tanımı, "değişim fırsatlarının kullanımı ile kâr beklentisine dayanan, yani (biçimsel olarak) barışçıl kâr şanslarına dayanan eylemdir."*

bu göstergeleri içeren ussal kapitalist örgütlenme doğrultusunda gelişti. Weber'e göre, bu dünyaya yönelik çileciliği ile Batılı kapitalist girişimcinin gelişmesini sağlayan Calvincilik, kapitalizmin önce Batıda gelişmesi ile bir arada giden ussal ahlâktır.

Weber, böylece yaşamın her yanında ussallığın artışı doğrultusunda uzun süreli bir evrimin bulunduğu kanısına ulaşır. Toplumsal örgütlenmenin gittikçe artan ussallaşması bu süreç içinde yer almaktadır. Fakat, ussal-yasal yetke, geleneksel yetkeden daha az istikrarlı gözükmektedir, belirli alanlarda gelenekçiliğin ve karizmatik hareketlerin etkisine açık olduğu izlenimini vermektedir. Bu durumda yapılacak öngörüye göre, geniş ölçüde istikrarsızlık ve üç yetke tipi arasında sık sık yer değiştirme olduğu gözlenecektir. Kapitalizm üzerinde yazan Weber şunları söylemiştir. (182):

> İlerde bu kafeste kimin yaşayacağını, bu muazzam gelişmenin sonunda yeni peygamberlerin doğup doğmayacağını, eski ideal ve düşüncelerin yeniden büyük bir doğuşla ortaya çıkıp çıkmayacağını ya da katı bir öz-önemle süslenmiş taşlaşmış bir mekanikleşmeye yol açılıp açılmayacağını kimse bilemez. Bu kültürel gelişmenin son aşaması için gerçekten şu denebilir: "Ruhsuz uzmanlar, kalpsiz duyumcular, bu hiçlik, daha önce hiç bir zaman ulaşılmamış bir uygarlık düzeyine ulaştığını düşlemektedir.

5

Toplumsal değişim kuramlarının sınıflandırılması ve incelenmesi

Geçen bölümlerdeki kuram sınıflandırmaları, toplumsal değişim konusunda çalışan diğer bilim adamlarının benzer çabalarından gelişmiştir. Bu son bölümde, bu tür çeşitli girişimler, burada sunulan sınıflandırmanın ışığı altında kısaca gözden geçirilecek ve değerlendirilecektir. Toplumsal değişimin incelenmesinde izlenen başlıca kuramsal yaklaşımların gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi ile bitireceğiz.

1. TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN İNCELENMESİ

a) Önde Gelen Çeşitli Kuramcıların Görüşüne Göre Alanın Durumu

Wilbert E. Moore, *International Encyclopedia of the Social* Sciences'da (Uluslararası Toplumsal Bilimler Ansiklopedisi) (1968:367-368) toplumsal değişim konusunda yazdığı makalede, "değişen kuramsal ilgilenmeler" olarak,

görünüşe göre alana olan egemenliklerinin zamandizinine göre sunduğu dört kuram sınıfı belirlemektedir. Birinci büyük kümeyi evrimci kuramlar oluşturmaktadır ve Charles Darwin'in buluşlarını izleyen on dokuzuncu yüzyıl sonlarına özgü toplumbilimsel kuramlaştırmalarının çoğunluğu bunları nitelemektedir. Toplumsal evrimciliğin önde gelen savunucuları Spencer ve Morgan olmakla birlikte, Moore'a göre Sumner ve Durkheim'ın çalışmalarında da evrimci kuramın önemli bir yeri bulunmaktadır. Moore'a göre, evrimci kuramları niteleyen şeyler, toplumda karmaşıklığın artması ve yapısal farklılaşmayla birlikte değişimin yönüne ('ilerleme') ilişkin bir kavramın bulunmasıdır. Fakat, önceki kavram önemlidir ve görünüşe göre Moore (367, italikler eklenmiştir) "yönlülüğü" artan karmaşıklığın altında ele almak istemektedir: "değişimin yönlülüğü, *özellikle* toplumda karmaşıklığın gittikçe artması ve yapısal farklılaşma, evrimci kuramların başlıca öğesi olmaya başladı." Eğer evrimciler, toplumların gittikçe artan karmaşıklık doğrultusunda değiştikleri varsayımı çerçevesinde tanımlanacaksa, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda bu sınıflandırmaya girmeyecek olan bazı toplumbilimciler bulunmaktadır. Moore da bu durumun farkındadır, çünkü, ikinci tarihsel kuramlar sınıfı olan Marksizmin aslında evrimciliğin bir türü olduğunu, üçüncü sınıfta yer alan işlevselciliğin ise, o sıralarda geçerli olan evrimci kuramlardan etkilenmiş olan Durkheim'in çalışmaları ile başlangıçta özdeşleştiğini belirtmektedir. Marksizm, çeşitli açılardan evrimciliğin bir türü olarak ele alınmıştır. Toplumsal örgütlenmenin birbirini izleyen aşamaları olduğu anlayışına bağlıdır ve toplumsal değişimi geniş ölçüde toplumsal örgütler üzerinde oynatan kişilikdışı ve kaçınılmaz güçlere bağlı olarak görür. Her ne kadar düşünce ve değerlerin oynadığı rolü geri plana ittiyse de, Marx, "kuramının dinamik oluşu" (367) açısından evrimcilerden ayrılır. Üçüncü aşama olan işlevselcilik, aynı anda oluyor gibi gözüken olguları açıklamaya çalışmaktadır. Ana görüş, toplumsal yapının farklı parçalarının içbağımlılığı olduğu ve bu nedenle de bir dereceye kadar kendi kendini dengelediğidir. İşlevselcilik, tüm çağdaş toplumların aslında aynı tür toplumsal yapıyı taşıdıklarını, örneğin, "çağdaşlaşmanın" bütün toplumların aynı yönde değişmesi anlamına geldiğini varsayması açısından, evrimciliğe benzer. Fakat evrimci kuramlardan farklı olarak, işlevselci kuramlar, birer süreç kuramı değil, "önce ve sonra" kuramı olma eğilimindedirler. Toplumu bir "işlevsel denge sistemi" olarak ele almakla, işlevselcilik, seçilmiş değişkenler arasındaki bağlılaşım konusunda öngörüde bulunabilmektedir. En olgun biçimi ile, düzenin kendisini sorunsallaştırarak, toplumu bir gerilim-yönetim sistemi olarak görür: İşlev, işlevsizlik kavramı ile; denge, dengesizlikle ve düzen, gerilim-yönetimi ile bütünleştirilmiştir. Moore'a göre diğer kuramlarla hiç de aynı ayarda olmayan son bir kuram tipi, çatışmacı kuramdır (bkz., Dahrendorf, 1959); işlevselciliğe karşı "canlı bir seçenek" oluşturmakla birlikte, vurguyu farklılaştırması (toplumsal bütünleşmeden, uzlaşmazlığa) ve bunu yapmakla işlevsel kuramların gerilim-yönetimi

türlerine pek az bir şey eklemesi ile, "kapsayıcı bir yapılandırma" oluşturmamaktadır.

Moore, kısa tartışması sırasında kuram sınıfları oluşturmakta, fakat bunların birbirlerinden nasıl ayrıldığını yeteri kadar belirtememektedir. Ortaya koyduğu bir iki gözlem ise, daha çok Marksizmin, işlevselcilik ve evrimcilik arasındaki benzerlikleri göstermek için düzenlenmişe benzemektedir. Bütün kuramların artan yapısal karmaşıklık (ve yapısal içbağımlılık) üstünde durdukları içgörüsü, bizim çözümlemelerimizde kullandığımız bir görüştür.

Neil J. Smelser (1967): Bölüm 12, aynı zamanda bkz. 1968: Bölüm 8), "toplumsal değişmeye yaklaşımlar" genel başlığı altında çeşitli toplumsal değişim kuramlarını gözden geçirmekte ve eleştirmektedir. Yaklaşımları sınıflandırmasının başlıca kuramların hepsini kapsadığı ve içerdiği savında değildir. Asıl amacı, değişime yaklaşımlar için "aydınlatıcı örnekler" vermek ve nasıl eleştirilebileceklerini göstermektir. Birinci sınıfta, yandaşları arasında Comte, Maine ve Morgan'ın yer aldığı klasik evrimci kuram bulunmaktadır. Smelser'e göre (1967:705), evrimci kuramların belirleyici nitelikleri, "alt biçimlerden üst biçimlere doğru ilerici bir evrimi," uygarlıkların geri bir düzeyden ileri bir düzeye doğru geliştiklerini, vurgulamalarıdır. Böylece, Comte'un teolojik, fizikötesi ve pozitivist aşamalardan geçen değişimini; Maine'ın babaerkil, statüyönelimli toplumsal düzeninden, özgürlükçü, sözleşmeci düzenine doğru ilerlemesini; Morgan'ın (kitabının başlığından) "insanlığın, vahşilikten, barbarlığı aşarak, uygarlığa ilerlemesi"ni görüyoruz. Genellikle sınanamaz, değer yargısı yüklü önermeleri nedeniyle çok eleştiriye uğrayan klasik evrimcilik, bir çok durumlarda görgül (çoğunluğu antropolojik) araştırmalar tarafından desteklenmedi. Evrimciliğe tepki olarak yirminci yüzyılın başlarında başka bazı yaklaşımlar ortaya çıkmaya başladı. Smelser'in gözden geçirdiği diğer kuramların hepsi de, evrimciliğin almaşıkları olarak sınıflandırılmışlardır. Bir çok almaşık bulunmaktadır. Örneğin Ogburn (1922:57), klasik evrimci kuramın "kanıtlanamaması bir yana, tersinin kanıtlandığını" ileri sürerek, kültürel gecikme kuramını önerdi. Ogburn'e göre, maddi kültür (en önemlisi, buluşlar), uyumsal kültürden (gelenekler, inançlar, felsefeler, hukuk, devlet yönetimi) daha büyük bir hızla değişir ve sürekli toplumsal uyumsuzluklara yol açar.

Kroeber gibi antropologlarla özdeşleşmiş olan klasik yayılma kuramı, Smelser'in tartıştığı evrimciliğin bir diğer almaşığını oluşturmaktadır. Smelser'in 1967:705) "kültürel değişimin içkin, tek çizgili görüşü" adını verdiği, toplumların sadece çevreye içsel bir uyumla değiştikleri yolunda genellikle gözlenen evrimci gizil varsayımı, yayılmacılar reddettiler. Buna karşılık, toplumlar arasındaki görgül karşılıklı ilişkileri ve bunun sonucunda toplumların nasıl birbirlerin-

den "alıntı yaptıklarını" vurguladılar. Yayılmacılar, hemen tümüyle toplumlar arasında *nesnelerin* dolaşımı üzerinde durdular ve bu dolaşımın toplumsal sistem bağlamı ile pek ilgilenmediler. Bunlar etnograf idiler, toplumbilimci değillerdi, bunun sonucunda, yaptıkları çalışmalar, değişimin toplumbilimsel inceleyicileri arasında pek yer bulmadı.

Bir diğer almaşık, klasik işlevselciliktir. İşlevselcilik, parçaları arasındaki karşılıklı ilişki nedeniyle, benzetme yoluyla yaşayan organizmaya yönelir: Her birim, bütünün başarı ile işlemesi için gereklidir (işlevseldir). İşlevselcilik bu nedenle, parçası olduğu toplumsal sisteme ilişkin olan belirli bir etkinlikler örneğini göz önüne alır. Smelser'in işlevselcilik tartışması, Moore'unkine benzer. İleri sürülen eleştirel noktalara göre, işlevselcilik, dengeci kuramın bir türü olduğu sürece, aşırı bir biçimde istikrar ve uyum üzerinde durmaktadır; bununla birlikte bu güçlük kuramın doğasından çıkmamaktadır ve gerçekten de "işlevsizlik" ve "gerilim" gibi kavramlarla giderilmiştir.

Smelser'in tartıştığı dördüncü almaşık, Steward ile özdeşleşmiş bir kuram olan çok çizgili evrimdir. Çok çizgili evrimin açıkça söylediği şey, bütün toplumların her zaman uymaları gereken basit bir tek çizgili model yerine, evrim örneklerinin çokluğunun vurgulanmasıdır. Bu durumda, ana görev, bu örneklerin belirlenmesi ve her toplumun bunlardan her birine yerleştirilmesi olmaktadır. Steward'ın yaklaşımı, böylece, görgül bakımdan, klasik evrimci yaklaşımdan daha doğrudur. Olgulara daha iyi uymakla birlikte, yayılmacı kuram gibi, kuramsal olmaktan çok betimleyici olma eğilimindedir.

Smelser'in ele aldığı son yaklaşım, "yükseliş ve çöküş" kuramlarıdır. Bu kuramlar, büyük uygarlıkların gelişmesi, olgunlaşması ve çöküşü üzerinde dururlar ve birikimsel modellerden çok döngüsel modelleri vurgularlar. Sorokin, Spengler ve Toynbee, bu tür kuramla özdeşleşmiş adlardır. Kültürlerin ya da uygarlıkların evrildiği gibi çökedebileceği anlayışı önemlidir, bu nedenle, bu kuram sınıfını, sınıflandırma şemamıza katmış bulunuyoruz.

Amitai ve Eva Etzioni'nin (1964) toplumsal değişim kuramlarını ele alışları (1964), Moore ve Smelser'inki kadar sistemli değildir; kitaplarının örgütlenişi kuşkusuz ki kuramların kapsamlı bir sınıflandırılmasını sağlamaktan çok, başvuruyu kolaylaştırmak için geliştirilmiştir. Değişim modellerini kapsayan iki geniş kategori içinde klasik kuramlar (Spencer ve Comte'un evrimci kuramları, Spengler ve Toynbee'nin yaşam döngüsü kuramları ve Marx'ın, Weber'in, Toennies'in çalışmaları) ve çağdaş kuramlar (bunlar işlevselcilik, çatışmacı kuramlar, yeni evrimcilik, yayılmacılık, sibernetik kuramları, halk-kent kuramları ve gereksinme-başarı kuramları ile örneklenmiştir) yer almak-

tadır. Ayrıca çağdaşlaşma üstüne bir bölüm vardır ki, başka bir kuram sınıfı olarak görülebilir. Etzioniler böylece daha genel başlıklar altında toplanabilecek bazı ek kategoriler sunmakta halk-kent (çağdaşlaşma kuramının bir tipi), sibernetik (sistem kuramı için bir başka ad) gibi kategoriler ve çağdaşlaşma üzerinde bir kategori olarak durmaktadır. [1]

b) Bir Almaşık Şema

Yukarıda gözden geçirdiğimiz tipolojiler içinde, Moore'un sınıflandırması, belli başlı kuramların bir listesini sunmanın ötesinde gösterilen belli bir çabayı temsil etmektedir. [2] Evrimci kuramlar, Marksçı kuramlar, işlevci kuramlar ve çatışmacı kuramlar olarak Moore'un önerdiği dört kategori içgüdüsel olarak akla yatkın gelmektedir; kategorilere verilen adlar toplumbilim yazınında bilinen şeylerdir ve kategorilerin sıralanması toplumbilime egemen olan okulların tarihsel sıralanmalarına kabaca denk düşmektedir (son zamanlarda ortaya çıkan son kategori egemenlik sağlayamadı ve Moore'a göre bu açıdan eksiktir). Fakat bu sınıflandırmanın daha yakından incelenmesi, sınıflandırmanın temel ilkesi açısından bazı soruların belirmesine neden olacaktır. Eğer Moore'ın, evrimci kuramları toplumların artan karmaşıklığı ve yapısal farklılaşması biçimindeki nitelemesi benimsenecek olursa, ele aldığı kuramların hepsi bir bakıma bu temel tipin çeşitlemeleri olarak ele alınabilir. Bu sorunun varlığını kabul eden Moore, dört kategori arasındaki farklılıkların, temel benzerliğe karşın, sınıflandırmayı haklı kılacak kadar büyük olduğunu ileri sürmektedir. Böyle bir süreç kabul edilebilir olmakla birlikte, bu örnekte hangi önemli farklılıkların bulunduğu pek açık değildir. Örneğin, Marksizmin, toplumsal değişimin "dinamik" yönlerini vurgulaması ile evrimcilikten ayrıldığı ileri sürülmektedir; bununla birlikte, bütünleşmeden çok uyumsuzluk üzerinde yoğunlaşması ile nitelenen çatışmacı kuram da açıkça Marksizm gibi "dinamiktir" (Dahrendorf, kendisinin Marx'ın toplumbilimsel mirasçısı olduğunu düşünmektedir). Moore'a göre günümüzün egemen paradigmasını oluşturan işlevselcilik, dengeleşimi vurgulaması açısından

---

1 *Böylece belirlenen kategorileri, tek kapsamlı ve çözümleyici bir çevçeveye oturtmak için herhangi bir girişimde bulunulmamıştır.*

2 *Smelser'in son makalelerinden birinde (1967), zaman ufkuna ve değişimin yönüne bağlı olarak dört katmanlı bir sınıflandırma sunulmuştur. Toplumsal değişimin değişim yönü üzerinde yoğunlaşan böyle bir boyutlama, değişime çeşitli yaklaşımları, bir tek birimde birleştirmek bakımından özellikle yararlı olabilir ve Smelser'in makalelerinin asıl amacı da gerçekten budur. Yukarıda gözden geçirilen sınıflandırmalar, bu metinde önerilende de olduğu gibi, aynı zamanda toplumsal değişimin toplumsal yönü üzerinde yoğunlaşmaktadır -yani, sınıflandırmada gösterilen kategorileri belirlediği düşünülen topluma ilişkin temel varsayımlar.*

evrimcilikten ayrılır; bununla birlikte, işlevselciliğin babası olan Durkheim açıkça eski bir evrimci idi. Moore'a göre bu kategorileri farklılaştıran şey, göreli *vurgu* farklarıdır; toplumların daha yapısal karmaşa yönünde geliştiği varsayımı ile hepsi bir arada bulunabilse bile (bu, on dokuzuncu yüzyıl evrimcilerinin başlıca katkısıdır), bu varsayımdan önemli biçimlerde ayrılmaktadırlar. Bazı kuramcılar değişimin uyumsuzluğunu ve süreksizliğini vurgulayarak (bunlar, değişimin "dinamik" yönleri olmaktadır) ayrılırlar. Bunlar, Marksist kuramcılar ya da çatışmacı kuramcılar olarak sınıflandırılırlar. Diğer kuramcılar, toplumu, kendini dengeleyen, dengeleşimci bir sistem olarak aldıklarından, toplumun uyumsal yönlerini vurgularlar; çağdaş işlevselciliğin (özellikle sistem kuramı adını alanın) vurgusu bu yöndedir. Moore'un ince sınıflandırmasına insan katılmasa bile, bu sınıflandırmaların gerisindeki ilkenin yararlı olduğu görülüyor. Bu ilke, toplumsal örgütlenmenin ve toplumsal değişimin temelinde istikrarın bulunduğu varsayılsa da, varsayılmasa da, böyle bir istikrar konusundaki temel varsayımlarında farklılık gösteren üç kümenin ortaya çıkmasına yol açar: Dengeci kuramlar, evrimci kuramlar ve çatışmacı kuramlar. Birincisi, değişimin aleyhine olarak istikrarı vurgular; sonuncusu, istikrarın aleyhine değişimi vurgular; ortadaki kümeleşme ise hiç birini vurgulamaz, değişimin uyumlu ve sürekli olduğunu varsayar. Bunlar göreli vurgulama sorunları olduğuna göre, herhangi bir kuramsal yaklaşım, yürürlükteki vurgulamaya göre, farklı kümelere düşen özgül çeşitlemeler içerebilir. Parsons'un geliştirdiği sistem kuramı, böylece, genel olarak toplumsal düzeyde dengelenme eğiliminde olan toplumsal altsistemler arasındaki sınır ilişkileri üzerinde yoğunlaşırken; Levy'nin örneklediği çağdaşlaşma kuramı, işlevsel içbağımlılığı olan toplumsal sistemlerde endüstrileşmenin yol açtığı evrimci değişimler üzerinde yoğunlaşır. Her iki yaklaşım da, temel değişim sürecinin farklılaşma, uzmanlaşma ve yeniden bütünleşmeden oluştuğu konusunda görüş birliği içindedir; bu temel anlamda her ikisi de böylece evrimci kuram olmaktadır, gerçi bu noktadan sonra sistem kuramı sınır alışverişleri arasındaki denge üzerinde yoğunlaşmaya yönelirken, çağdaşlaşma kuramı öncelikle evrimci sürecin kendisinin doğurduğu sonuçlarla ilgilenmektedir.

Smelser'in sınıflandırması, görünüşe göre, on dokuzuncu yüzyıldaki "klasik" evrimci kurama (Comte, Maine ve Morgan) karşı bir tepki olarak ortaya çıkan kuram tiplerinin bir listesini oluşturmayı amaçlamıştır. Bu kuramlar, geniş ölçüde, evrimciliğin üzerine nasıl kuruldukları veya da onu nasıl aştıkları açısından ele alınıyorlar. Toplumsal değişim üzerine yazdıkları okuma kitabının düzenlenmesinde, temel ayrımları zamandizinsel olmakla birlikte -on dokuzuncu yüzyıl (çağdaş)- [3], Etzioniler benzer bir yol izlediler. Bu sınıflandırmaların her

3 *Okuma kitabı, yukarıda belirtilen iki kısmın yanında çeşitli kısımlara ayrılmış bulunmaktadır, fakat bu düzenlemenin neye göre yapıldığı bu yazar tarafından pek anlaşılamamıştır. Diğer kısımlar arasında, çağdaşlaşma, değişim alanları, değişim düzeyleri ve değişim süreçleri yer almaktadır..*

ikisi de, açıkça belirlenmiş bir örgütleyici ilkeye sıkı sıkıya bağlı kalmak yerine, yazını geniş bir biçimde kapsamayı amaçladıkları için, Moore tarafından açıkça sözü edilmeyen kuram tiplerini kapsamayı başarabilmişlerdir. Örneğin, Smelser kültürel gecikme kuramını, yayılmacı kuramı, çok çizgili evrimi, yükseliş ve çöküş kuramlarını tartışırken, Etzionilerin okuma kitabı (bunlara ek olarak) halk-kent kuramlarını ve gereksinme-başarı kuramlarını da kapsamaktadır. Alanın genişliğini okura anımsatması ve toplumsal değişim konusundaki bütün önemli yapıtları kapsayabilecek tek bir temel ilke üzerine (istikrara ilişkin varsayımlarda olduğu gibi) kurulmuş bir sınıflandırma şeması örgütlemenin taşıdığı içsel zorluklara dikkati çekmesi bakımından, bu sınıflandırmalar özellikle yararlıdır.

Moore'dan alınan üç kategori, önemli bir kuramlar sınıfını içermesi bakımından (bunlar, değişimin tek yönlü olduğuna ilişkin temel varsayıma *katılmayan* kurumlardır) yetersiz gözükmektedir. Etzioni'nin yaşam döngüsü kuramları, Smelser'in yükseliş ve çöküş kuramları adını verdiği bu kuramlar, ilerlemenin üzerinde olduğu kadar çöküşün de üzerinde dururlar ve bütünlük taşımak isteyen bir şemada yer almalıdırlar. Ayrıca, bir sınıflandırma şemasının örgütlenmesinde başlıca vurgunun, denge, evrimci kuram ya da çatışma üzerinde olup, olmamasına bağlı olarak, diğer kuramcılardan bazılarının ele alınmasında zorluklar doğacaktır. Bazı yazarlar, toplumsal değişimin toplumsal sistemin yönü üzerinde değil, daha çok bu değişimi etkilediği düşünülen bireysel ya da kümesel süreçler üzerinde durdukları gerekçesi ile, makul bir biçimde dışlanabilirler. Mc Clelland'ın (1961) başarı güdüsü kuramları ve Hagen'in (1962) bu kuramları gelişen ülkelere genişletmesi (ve görgül uygulaması) aslında, yüksek başarı güdüsü olan bireylerin gelişmeleri ve sonunda ulusal ekonomilerin kilit sürükleyici sektörlerine egemen olmaları ile ilgili idi. Bu tür insanların gelişmesine yol açan toplumsal koşullar bir oranda ilgi çekici olsa bile, ekonomik değişime eşlik eden ya da onu geliştiren toplumsal-düzey değişimleri bu kuramcıların ana ilgi alanını oluşturmamaktadır. Onların üzerinde durma eğiliminde olduğu konu aslında çocuğun toplumsallaşması ve girişimci tipli birey ve kümenin toplumsal marjinalliğidir.

Fakat, diğer bazı yazarlar şemaya tam olarak oturmasa bile, kolaylıkla dışlanamazlar, bu tür yazarların en önemlisi Max Weber'dir. Weber, biraz isteksizce "yükseliş ve çöküş kuramcısı olarak sınıflandırılmıştır, çünkü toplumsal değişim üstüne yazdıkları bir çok açıdan farklı kategorileri birleştirmektedir. Bununla birlikte, Etzioni'nin belirttiği gibi (1964:5), "Weber'in değişime yaklaşımı iki yönlüdür, toplumsal değişmenin döngüsel kuramı ile kültürel gelişmenin doğrusal kuramını birleştirmektedir." Weber'e göre, çağdaş devlet, meşruluğun geleneğe dayandığı dönemlerle, ussal-yasal yetkeye dayandığı dönemler arasında

gidip gelmektedir. Karizmatik lider dinamiği sağlar; geçerli meşruluk biçimi sarsıldıkça, karizmatik lider yeni bir meşruluk zemini sunarak ortaya çıkar; bu da sonunda geleneksel ya da ussal-yasal yönde rutinize olur. Bununla birlikte Etzioni'nin (1964:5) gözlemlediği gibi, Weber'in kültürel düzeyde gördüğü, evrimci kuramcıların toplumsal düzeyde gördüğü gibi doğrusal bir gelişmedir. Batı kültürünün gittikçe artan ussallık, tutarlılık ve dayanışma doğrultusunda geliştiğini düşünmektedir. Bu tema, Weber'in görgül çalışmalarından çoğunun temelini oluşturur. Weber, bu çalışmalarında, bilim, sanat, mimari, yazın ve ekonomik örgütlenme gibi alanlarda ussallığın gelişmesini izlemiştir. Böylece Weber'de toplumsal sistem düzeyini kültürel sistem düzeyinden analitik olarak ayırmak olasıdır. Toplumsal sistemleri ele alışında tek bir doğrusal gelişme çizgisi görmeyen kuramcılarla bir arada sınıflandırılmakla birlikte, kültürel sistemleri ele alışı açısından bir evrimci olarak sınıflandırılabilir.

Bu durumda bizim sınıflandırmamız, yukarıda gözden geçirilen yazarların geliştirdiklerinin bir uzantısı olmaktadır. Toplumsal değişmenin iki temel boyutu üzerinde, birisi "toplumsal"a, diğeri de "değişim"e ilişkin olarak örgütlenmiştir. "Toplumsal" boyutu, toplumsal örgütlenmenin içsel bir istikrara sahip olarak algılanma derecesi ile ilişkilidir. "Değişim" boyutu, bütün toplumların her zaman aynı "yönde" (yön ne kadar genel tanımlanırsa tanımlansın) değişir biçimde algılanıp algılanmadıkları ile ilgilidir. Sonuçta ortaya çıkan sınıflandırma şöylece gösterilebilir:

	TOPLUMSAL: Toplumsal örgütlenmenin içsel istikrarına ilişkin temel varsayımlar		
DEĞİŞİM: Değişimin yönlülüğü	İçsel olarak istikrarlıdır, değişim üzerinde çok az durulur	İçsel olarak istikrarlıdır, fakat düzgün bir biçimde değiştiği algılanmaktadır.	İçsel olarak istikrarsızdır, istikrar üzerinde pek az durulur
EVET: Kuramsal odaklaşma, değişim yönünün tekbiçimliliği üzerindedir	Dengeci kuram	Evrimci kuram	Çatışmacı kuram

4 *Bkz., yukarıda Giriş.*

HAYIR: Kuramsal odaklaşma, değişim yönünde tekbiçimliliğin bulunmayışı üzerindedir	Yükseliş	Ve çöküş (Spengler, Sorokin)	Kuramları (Weber)

Bu sınıflandırmanın çeşitli yönlerini belirtmekte yarar var. Daha önce de belirtildiği gibi, evrimci kuramlar ve dengeci kuramlar arasındaki ayrım geniş ölçüde bir vurgu farkıdır; dengeci kuramların (genellikle dışarık) rahatsızlıklar karşısında dengeyi sağlayıcı toplumsal mekanizmalar üzerinde odaklaşmasına karşılık, evrimci kuramlar değişim sürecinin kendisi üzerinde odaklaşırlar. Bunlar, aynı madalyonun iki yüzüdür ve ayrım gerçek olmaktan çok analitiktir. Örneğin Parsons evrimci odaklı makaleler yazdığı gibi (1966; 1960: 3. Bölüm), dengeci odaklı makaleler de yazmıştır (Parsons ve Smelser, 1965,1960: 4. Bölüm). Öte yandan çatışmacı kuramlar diğer iki kategorinin kuramlarından oldukça farklıdır. Çatışma kuramcılarına göre, karşıt çıkarların çözülmesi karşılıklı olarak ortadan kalkmaları ve yeni toplumsal örgütlenme biçimlerinin doğması ile (bu, yeni bir bireşimdir, dengeci ve evrimci kuramcıların varsaydığı çatışmanın "uzlaştırılmasından" oldukça farklıdır) gerçekleşir. Evrimci için, istikrar anahtar sözcüktür, değişimin algılanışı asıl olarak düzgün, sürekli ve tedricidir; evrim kuramcısı için ise istikrarsızlık varsayılmıştır ve değişim ani, süreksiz ve bütüncül olma eğilimindedir. Yükseliş ve çöküş kuramları, "içsel olarak istikrarlı, fakat düzgün değişen" ve "içsel olarak istikrarsız" kategorllerini kapsama eğilimindedirler. Toplumların gelecekteki kendi çöküşlerinin tohumları kendi içlerinde taşıdıkları yolundaki varsayımı çatışmacı kuramlarla paylaşırlar (Spengler'in insan organizması ile ilgili benzetmesi, Sorokin'in "sınırları"), fakat çatışmacı kuramlardan farklı olarak, bu çöküşün zorunlu bir felaketi, birdenbire getireceği kanısında değildirler. Belki de Weber'i "içsel olarak istikrarsız" kategorisinde sınıflandırmak, Spengler ya da Sorokin'i bu kategoriye koymaktan daha doğrudur, çünkü Weber'e göre (1964:361-362) karizma, geleneksel ve ussal yetkenin her ikisini de niteleyen rutin eylem denetiminin antitezidir ve usdışı bir devrimci güçtür.

2. TOPLUMSAL DEĞİŞİM KURAMLARI

"Kuram", Homans tarafından (1950:3, bkz. dipnot 5) gözlem sonuçlarının ifade edilebileceği biçim olarak betimlenmiştir. Kuram böylece genelleştirilmiş bir kavramlaştırmadır, görgül gönderimi olan mantıksal içbağımlılıklı genelleştirilmiş kavramlardır (Parsons, 1954:212). Parsons'a göre kuramın iki işlevi

vardır: Betimleme ve çözümleme. Çözümleme, nedensel açıklamayı ve genel yasaların üretilmesini içerir (212). Geçen bölümlerde ele aldığımız kuramlar, dinamik çözümlemelerle ilgili olan genel kuramlardır. Verilerin gözlemlenmesi ile başlarlar, değişkenler arasındaki ilişkileri ele alan genel önermeleri çıkarsarlar. Bu önermeler, belirli bir olayın ortaya çıkması için zorunlu ve/ya da yeterli koşullar setini belirlediklerinden, genellikle nedensel açıklamalar biçimini alırlar, (ör., belirli bir noktanın ötesinde artan moral yoğunluğun toplumsal farklılaşmaya ve böylece işbölümüne yol açtığına ilişkin Durkheim'in önermesi). Bu önermeler setinin gizil sonuçları diğer önermelerde açıkça belirtildiğinden, önermeler içbağımlılığı olan bir sistemden çıkarsanmakta (212); ideal olarak, kuramsal açıdan ilişkili değişkenlerin tümünün aynı anda ele alınabilmesini sağlamaktadır. Başlıca kuram tiplerini değerlendirirken, iki soru tipini ele almakta yarar vardır. Birincisi, kuramların kendilerinin doğası ile ilgilidir. Geçerli olabilecek sorular şunlardır: (1) Toplumun "bir bütün oluşturması" nasıl algılanmaktadır? (2) Bu kavramlaştırma, toplumdaki değişimler açısından ne anlama gelmektedir? İkincisi, kuramların yeterliği ile ilgilidir. Bu konuda da iki temel soru formüle edilmiştir: (1) Kuram, ne ölçüde olgulara uymaktadır? (2) Kuram ne ölçüde sınanabilir -yani, anahtar önermelerini, verilere başvurarak yanlışlamak olası mıdır? Geçen bölümlerde bu soruların hepsine çeşitli noktalarda değinildi, şimdi temel noktaları özel olarak toparlayacağız.

Toplumbilim evrimci kuramla başladı [5] ve çağdaş toplumbilim geniş ölçüde on dokuzuncu yüzyıl evrim kuramcılarının izlerini taşımaktadır. On dokuzuncu yüzyıldaki evrimci kuram geniş ölçüde biyoloji bilimlerine dayanıyordu, gerçi pek az kuramcı, "toplumsal organizma" ve biyolojik karşıtı arasında benzetme yapma konusunda Comte kadar ileri gittiyse de, biyoloji bilimleri, toplumun oluşacak olan bilimine açıkça bir çok model sağladılar. Toplum, böylece, hepsi de bütünün sürmesini önemli biçimlerde sağlama işlevlerini taşıyan karşılıklı ilişkileri olan parçalardan oluşmuş son derece karmaşık bir organizma olarak algılandı. Her parçanın işlevi, toplumun varlığını sürdürmesine yaptığı toplam katkı açısından değerlendirilebilir. Evrimci kuramın taşıdığı içsel bir eğilime göre sadece var olmanın gereksinmelerinin öngördüğü ölçüde değişen toplum, süreklilik açısından ele alınır. İstikrar temeldir ve evrim kuramcıları değişimi açıklamak için bir model aradıkları zaman, (tekrar biyolojiden olmak üzere) göreli istikrarı ve değişimde sürekliliği öngören bir modeli benimsediler. Darwinci evrim kuramına göre, değişim uyum yeteneğinden doğuyordu: Bir türün çevresine olan uyumu ölçüsünde, varlığını sürdürme olasılığı artıyordu. Uyumun gerçek biyolojik mekanizması olan şans mutasyonu sürece ratlantısallık

---

5 *"Toplumbilim" (sosyoloji) sözcüğünü Comte'a borçluyuz, işlevselciliğin toplumbilimsel kökenlerini ve nedensel çözümleme yöntemlerini ise Durkheim'da bulabiliriz.*

getirmekte ve son derece uzun zaman kesirlerinde değişimin olmasını sağlamaktadır. Yazık ki, doğmakta olan toplumbilim için benzetme yoluyla ya da başka bir yolla böyle bir mekanizma getirilemezdi. Darwinci "uyum sağlayanın yaşaması" formülünde yer alan eşsözlülüğün toplumbilimsel karşıtının belitsel (aksiyomatik) bir nitelik kazanmasına bu nedenle şaşmamak gerekir. Darwin, doğal ayıklama kuramının, sayısız uyumların yaşamlarını sürdürmedikleri anlamına geldiğini bilse bile (jenetik mutasyon on dokuzuncu yüzyılda bulunsaydı Darwin bunlara "çıkmaz sokak mutasyonları" adını verirdi), görünüşe göre ilk toplumbilim evrimcileri bu olasılığın farkında değillerdi. Böylece, eski toplumsal biçimlerin on dokuzuncu yüzyıl endüstriyel toplumu doğrultusunda evrildikleri düşünülüyordu, sonuç bilindiğine göre, eski toplumların hep aynı yöne eğilim gösterdikleri "öngörülüyordu" Bu görüş özetlenecek olursa, toplum bir organizmadır, farklı yapıları (toplumbilimcilerin "organlar"ın yerine geçirdiği bu terimi kullanacak olursak) vardır ve bunlar yaşamı sürdürmenin farklı yönleri üzerinde uzmanlaşmışlardır. Toplumlar göreli bir düzenle işlediği için, şeyleri bir arada tutma konusunda uzmanlaşmış (yani, "bütünleşmede") bazı yapılar gelişir. Ya diğer toplumlarla olan çatışma nedeniyle, ya da genel olarak nüfus artışı sonucunda kaynakların nüfusa oranı yetersiz kalmaya başladığında, çevresel zorlamalar yaşamın sürmesini tehdit eder duruma gelirse, var olan yapılar, kendilerine verilmiş görevler karşısında gittikçe yetersiz kalmaya başlarlar. Burada dinamik işlemeye başlar: Embriyonik insan hücresi gibi, toplumsal yapılar yeni yapılara bölünürler, her yeni yapı kendisini doğurandan daha fazla uzmanlaşmıştır (bu nedenle de daha fazla uyum yeteneği taşımaktadır). Aslında, doğuran yapılarda yetersiz olarak yerine getirilen bir çok işlev, şimdi yeni yapılarda ayrı ayrı yerine getirilmektedir. Bu süreç zaman içinde geliştikçe, "basit" ya da "ilkel" toplumlar, çok sayıda belirlenebilir işlevlerde uzmanlaşmış bir çok yapısı olan, son derece karmaşık "çağdaş" topluluklara dönüşür. Bu karmaşık toplumlar öyle *farklılaşmıştır* ki (burada toplumbilimciler, biyologlardan terminolojiyi olduğu gibi almışlardır) bütünleşme son derece sorunlu bir nitelik kazanmıştır ve "toplumu bir arada tutacak ne gibi yapıların gelişeceği" sorusu temellenmiştir. Bütünleşme, Durkheim'in başlıca uğraşlarından birisi idi ve günümüz toplumbiliminin başlıca odak noktalarından birisidir.

Farklılaşma neden ortaya çıkar? "Toplumlar yaşamlarını sürdüreceklerse farklılaşmaları gerekir" demek tam olarak doyurucu bir yanıt değildir, özellikle eğer bütün toplumların varlıklarını sürdürme doğrultusunda değiştikleri düşünülüyorsa ve yukarıda da gördüğünüz gibi, tarihteki toplumların büyük çoğunluğunun gerekli farklılaşmayı sağlayamadığı için ya da *daha düşük* uyum yeteneğine yol açacak biçimde farklılaştığından varlıklarını sürdüremeleri olasılığını ilk evrimci kuram pek tanımamıştı. Evrimci açıklama, değişim sürecinin kendisinin çözümlenmesinden çok, toplumsal değişimin olmasından sonra yapı-

lan bir betimleme olarak daha iyidir. Olay sonrası bir betimleme olarak bile eski evrimci kuramın bazı önemli açılardan eksik olduğu görüldü, çünkü yirminci yüzyılın başlarında elde edilen bir çok antropolojik veriye gerektiği gibi uymuyordu. Comte ve Morgan gibi yazarların belirlediği evrim aşamaları olgularla düpedüz bağdaşmıyordu. Fakat, daha da ciddisi, toplumların-yapısal-işlevsel farklılaşma ile gittikçe artan bir uyum yeteneği doğrultusunda geliştikleri ve zamanla daha karmaşıklaştıkları yolundaki tüm evrimci kuramlara özelliğini veren temel postüla görgül araştırmalarla sorgulanmaya başlandı, Moore'un (1963:114) belirttiği gibi, "toplumların 'basit'ten 'karmaşık' biçimlere doğru evrildikleri yolundaki kolay varsayım ve örneğin başat olarak üretken teknolojiye dayandırılan bir ölçüt, toplumsal örgütlenmenin bütün önemli yönlerini geçersiz olacak bir düzenlemeye sokacaktır." "Çağdaşlaşma" kuramları, toplumsal evrimin artan karmaşıklığına ilişkin temel postülaya geniş ölçüde bağlı kaldılarsa da, [6] yirminci yüzyıldaki evrimci kuramın diğer çeşitleri, ya çok çizgili evrimin aşırı göreliliği ile ya da genel evrimin özgül biçimini belirleyerek, bu varsayımı biraz yumuşatmaya çalıştılar. İnsanlık tarihi boyunca enerjinin daha etkili kullanımı yönünde uzun dönemli bir eğilim bulunduğunu söyleyen Sahlins ve Service'e (aynı zamanda bkz., White, 1949) ya da Moore'un (1963: 116) "insanın çevresini, hata olasıdır ki bizzat 'kendi' ya da toplumsal çevresini denetleme ve buna uyma yeteneğinde uzun dönemli bir artış olmuştur... belirlemesine katılmamak çok zordur. [7] Fakat, bu formülasyonlar son derece geneldir ve gereği gibi sınanmadan önce evrimci formülasyonların temel önermeleri görgül araştırmalara dayanılarak gerçekten de sorgulanmış bulunuyor, yeni evrimci kuramın böyle bir sınamadan nasıl bir sonuç alacağı görülmeye değer.

Dengeci kuram, bir çok yönleriyle, eski evrimci kuramın yirminci yüzyıldaki kalıtıdır. Kendi öncülünden özellikle vurgulama açısından ayrılmaktadır. Evrimci kuramın, organizmacı bir benzetmeyi, Darwin'in türlerin evrimi kuramının toplumbilimsel karşıtı ile birleştirmesine karşın, denge kuramcıları, öncelikle toplumsal organizmanın çevresi içinde incelenmesi ile kendilerini sınırladılar [8] Bu bölümde daha önce de belirtildiği gibi, aslında her ikisi bir arada ele alınabilir ve bazı toplumbilimciler, belirli bir çalışmanın vurgusuna göre hem evrimci, hem de dengeci kuramcılar olarak sınıflandırılmışlardır. Evrimci kuramcılar gibi, dengeci kuramcılar da, toplumu, aslında son derece farklılaşmış ve bu nedenle son derece karmaşık olan, istikrarlı, düzgün işleyen organizmalar olarak görürler. Fakat, toplumun, bir kez dengesi bozulunca tekrar bu dengeyi sağlayacak "mekanizma-

---

6 *Onlara göre değişim, aynı zamanda, tekbiçimli olarak endüstrileşme yönündedir.*

7 *İkinci yan tümce birinciden daha fazla kuşkuya açıktır.*

8 *Belki de doğa bilimlerindeki ve sibernetikteki gelişmeleri yansıttığından, "sistem" şimdi "organizma"dan daha uygun bir benzetme olarak görülmektedir.*

larla" donatılmış dengeleşim sistemleri olarak görmede, evrimci kuramcılardan daha ileri giderler.Böylece, evrimci kuramda gizli duran tutucu eğilimi açığa vururlar. Toplumsal sistemler ancak büyük bir zorlukla değişirler, değişime yol açan güçler, değişimi dengeleyen güçler tarafından telâfi edilme eğilimindedir. Değişimi doğuran güçler genellikle sistem dışında ortaya çıkarlar, değişim toplumsal örgütlenmenin kaçınılmaz bir yönü değildir, dışsaldır. Değerler ve inançlarla, bunları içeren kurumlar son derece süreklidirler ve "dipte" [9] ortaya çıkan değişimlerin daha genel yapıları ya da toplumun kendi doğasını etkilemesine engel olurlar. Sistemle (ya da altsistemle) çevre arasındaki sınır alış-verişleri istikrarsızlık yaratıcı değil, dengeleyici olma eğilimi gösterirler. İnsan çevresi kuramına göre her "oturulan bölgenin" bir optimal dengesi ya da istikrar durumu vardır, bu üst noktadır, bir kez bu noktaya ulaşıldıktan sonra, daha ileri düzeyde değişimin o oturma bölgesi dışında ortaya çıkması gerekir. [10] Sadece Ogburn, değişimi dengeci kuramın içsel bir niteliği olarak aldı: Maddesel kültürü maddesel olmayan kültürden ayırmakla, ikinciye içsel bir tutuculuk atfediyordu, birinciyi ise toplumsal değişim kuramında bir dinamik konumuna getiriyordu. Böylece denge kuramcılarından çoğu, toplumu, değişimi zorlaştıracak biçimde algılarken, Ogburn (1968: 580) denge varsıyımını, değişimi kaçınılmaz kılacak bir biçimde yumuşattı.

Dengeci kuramlar, günümüzde Amerikan toplumbiliminin başat paradigmasını oluşturmaktadır. Talcott Parsons, toplumbilim düşüncesinde, eylem kuramına ve son olarak da sistem kuramına doğru bir dönüşüm olduğunu ileri sürüyordu. Parsons, önermelerini sınanması güç olacak bir genellik düzeyinde formüle ettiği için eleştirilmiştir. Dengeci toplumsal değişim kuramlarının gerçekten sınanabilinir önermeler üretip üretemeyeceğini zaman gösterecek, belki de Parsonsçu çerçeve içinde bir kuşak boyunca çalışacak olan toplumbilimciler, Parsons'un son derece genel önermelerini daha işlevsel bir düzeyde özgülleştirmeyi başarabileceklerdir. İnsan çevresi kuramının çöküş nedenlerinden birisi temel önermelerinin sınanabilir olmamasında aranmalıdır. Biyolojik düzeyi insan örgütlenmesinin kültürel ve diğer düzeylerinden analitik olarak ayırmak eğer zorsa, görgül olarak olanaksızdır. Belki sistem kuramının başına da aynı şeyler gelecektir.

---

9 *Yani, Parsons'un "koşullar"ı -toplumun doğrudan doğruya kendi "maddesel" çevresi ile başetmesini sağlayan yapılar.*

10 *"Oturulan bölge"nin (habitat) tanımı kuşkusuz ki zordur. Dar olarak tanımlanmış olsalar bile, oturulan bölgeler günümüz dünyasında açıkça birbirleri ile ilişkilidirler; "(İnsan türünün hemen tüm üyelerinin(günümüzde) bir tek sistemin parçaları olduğu" ileri sürülmüştür (Moore, 1963. 116). Oturulan bölgenin tanımı genişledikçe, insan çevresi kuramı ile ilgili önermeler daha az sınanır bir nitelik kazanırlar.*

Çatışma kuramcıları, [11] toplumsal örgütlenmenin gereksinme duyulan kaynakların kıtlığına karşı gösterilen tepkiden doğduğu görüşündedirler. Marx'a göre bu kaynakların doğası, geçim araçları ya da genel olarak mülk gibi, ekonomiktir. Kaynakların kullanılma biçimini belirleyen teknolojiler, aynı zamanda bu kullanıma en uygun olan toplumsal örgütlenmeyi de belirlerler. Endüstriyel toplum, iki temel sınıf çerçevesinde örgütlenmiş olarak görülmektedir: Kaynaklara ve bunları sömürecek araçlara sahip olan bir kapitalistler sınıfı ile, emeği sayesinde kapitalistlerin kaynakları sömürebildikleri bir işçiler sınıfı. Dahrendorf bu yaklaşıma katılır, fakat güç olarak mülkten çok kıt kaynakları alır ve bu çözümlemeyi sadece genel olarak toplumlara değil, zorunlu eşgüdümü olan her birliğe uygular. Dengeci ve evrimci kuramlar, "toplumlar göreli olarak sürekli ve istikrarlıdır, üyeleri arasında yaygın bir değer yargısı oydaşlığı bulunur," türünden kuram ötesi varsayımlara dayanmakla birlikte, çatışmacı kuramların da karşı görüşü temsil eden kendine özgü kuram ötesi varsayımları bulunmaktadır, buna göre çatışma ve değişim evrensel olarak algılanmaktadır, bütün toplumsal örgütlenmeler içsel olarak istikrarsızdır ve her birlik geniş ölçüde zorlama ve sınırlamaya dayanır (Dahrendorf, 1959: 161-162-237). Çatışmacı kuram her yerde istikrarsızlığın kaynaklarını arar. Bu nedenle, değişim çatışmadan çıkmaktadır. Bu durum, oyun kuramında toplam-sıfır durumu olarak adlandırılan şeydir: Bir kümenin istenen kaynakları (mülk, güç) elde etmesi oranında, diğer küme bu sahiplikten dışlanmaktadır ve bu nedenle de daha elverişli bir duruma ulaşmak için değişim peşindedir.

Marx'ın sınıf çatışmasının tarihsel gelişimine ilişkin önermeleri, tarihsel veriler üzerindeki gözlemlerden çıkmıştır ve bu verilere uymaktadır. Gözden geçirdiğimiz çeşitli kuramlar farklı varsayımlardan yola çıksalar bile, her birisinin çok iyi açıklar gözüktüğü tarihsel verilerden çıkarılmışlardır. Böyle bir şeyin mümkün olmasının kısmi bir nedeni, kuramların, bir çok önermelerin sınanmasını engelleyecek kadar genel olmaları ve kısmen de, istediği kadar net tanımlansın, toplumsal verilerden çoğunun, özellikle kaynaklar tarihsel olduğunda (yani, deneysel değillerse) belirli ölçüde yoruma dayanmalarıdır. Bununla birlikte, bir çok diğer toplumbilimciden farklı olarak, Marx'ın önermeler sistemi içinde endüstriyel toplumların gelecekteki değişimlerine ilişkin görüşler vardır, bu önermeler sınanabilecek kadar net öngörüleri içerdiği oranda, Marx, diğer toplumsal

---

11 Leon Mayhew'in (1968: Cilt 14, 580) belirttiğine göre, "çatışmacı kuramın öncülerine göre insanlar organizmalardır ve bu nitelikleri ile yaşam kaynaklarını elde etmek için mücadele etmelidirler. Yaşam savaşı, yalıtılmış bireyler arasında değil, kümeler arasında geçer... Kümeler arasındaki çatışma istikrar kazandıkça, örgütlendikçe ya da düzenlendikçe, yapısallaşmış bir toplumun doğuşundan söz edebiliriz. Toplum, organizma topluluklarını bir çevreye bağlayan bir örgütsel araç olarak görülür ve bu anlamda çatışmacı kuramın çevrebilimsel bir görüş açısı benimsediği söylenebilir.

değişim kuramcılarının çoğundan daha fazla kendisini eleştiriye açık bırakmış demektir. Üçüncü Bölüm'de de belirtildiği gibi, kapitalizmin gelişmesine ilişkin olan Marx'ın öngörülerinden çoğunun yanlış olduğu görülmüştür ve gerçekten de Marx bu açıdan geniş ölçüde eleştirilmiştir, (kapsamlı bir eleştiri için, bkz., Dahrendorf, 1959: 36-71.) Bununla birlikte, çatışmanın evrenselliği de dahil olmak üzere, Marksist kuramdaki temel önermeler hâlâ sınanmamıştır ve gerçekten de belki sınanamaz niteliktedir.

Yükseliş ve çöküş kuramlarını niteleyen görüşler, büyük görüşlerdir. Toplumsal sistemler üzerinde olduğu kadar kültürel sistemler üzerinde de odaklaşırlar, "kültür" tüm toplum sınıflarını içerecek genişlikte tanımlanmıştır (Spengler ve Weber için batı toplumu, Sorokin için ise toplumsal, kültürel üstsistemler) Toplumu işlevsel içbağımlılığı olan birim ve yapılar olarak kavramlaştırdıkları oranda işlevselcidirler, gözden geçirdiğimiz kuramların hepsinde şu ya da bu biçimde yer alan organizmacı benzetim burada da kendisini göstermektedir. Spengler kültürler ve organizmalar arasında doğrudan bir benzetme yapmakla birlikte, onun ilgilendiği konular uzmanlaşma, farklılaşma ve bütünleşme olmaktan çok, insan organizması ve toplumların yaşam döngüleri arasındaki koşutlulukları betimlemektir. [13] Öte yandan, Sorokin ve Weber doğrudan doğruya bu süreçlerle ilgilidirler ve terminoloji daha açıkça işlevselcidir. Spengler'in organizmacılığının bilim-karşıtı niteliği açıkça belirtilmiştir, yaşayan varlıklar olarak kültürün ve tarihin incelenmesi için saf benzetim uygun yol olarak görülmektedir. Sorokin'in (1947: 5) organizmacılığı gerçekten bütüncü idi: Toplumsal gerçekler sadece "insanın bir bütün olarak toplumsal-kültürel evreni" çerçevesinde anlaşılabilir. Bu kuramcılar açısından, toplumsal değişim, herhangi bir sürecin açılımları üzerindeki içsel sınırlar çerçevesinde kavramlaştırılmaktadır: Bu açıdan, yükseliş ve çöküş kuramcıları, her toplumsal örgütlenmenin tarihsel biçiminin gelecekteki kendi yıkılışının tohumlarını kendi içinde taşıdığı düşüncesinde olan Marx'a benzemektedirler. Spengler, yaşayan kültürlerin ölü uygarlıklara dönüşmesini bireysel insanın yazgısına benzetmişti, gençliğin enerji patlamaları, güçlü ve olgun yetişkinde en üst noktaya ulaşmakta, daha sonra yaşlı özürlü olarak zayıflamaktadır, gizil güçleri artık gerçekleşmiştir, enerjileri tükenmiştir. Sorokin doğrudan doğruya "sınırların" doğasını ele almıştır, optimum düzeylerine ulaşmış bulunan süreçlerin daha fazla açılması, bu sınırlarla karşı güçler üreten toplumsal kümeler tarafından engellenir. İnsan çevrebilimcilerinin, çevresel üst noktayı, kendisinden ayrılmak için dış güçlerin etkisinin gerekli olduğu bir denge olarak görmesine karşılık, Sorokin hiç bir dengenin istikrarlı olmadığı-

---

12 Örneğin, dağıtımsal değişim, normatif değişimden önce gelir. Bkz., A.S. Feldman ve C. Hurn (1966: 378-395).

13 "Toplum" ve "kültür", Sorokin'in her ikisini de içeren "toplumsal-kültürel sistemler" terimini karşılamak için, birbirinin yerine kullanılmıştır.

nı düşünüyordu: Sürecin kendi mantığından çıkan iç güçler her dengeyi bozacak ve sürece yeni bir yön verecektir. Ussal-yasal yetkenin batının uzun dönemli, birikimsel kültürel eğiliminden kaynaklandığı gerçeğine karşın, Weber'e göre onun istikrarı da sınırlı idi, geleneksel ve karizmatik biçimlere ayrımlaşacağı öngörüsünü ileri sürdü. Meşruluğun bu son iki biçimi de sınırlama ile karşı karşıyadırlar, birincisi, ussallığın kültürel gelişimine karşı olduğu için, ikincisi ise, karizmanın istikrarlı olması rutinleşmesine bağlı olduğundan, bu sınırlara bağlıdırlar. Weber, kültürün bir alanında evrimci (ya da, daha doğrudan, doğrusal) gelişme olmasının, diğer alanlarda sürekli bir istikrarsızlık etkisi doğuracağını ileri sürmekle Ogburn'e öncülük etmiş oldu. [14]

IV Bölüm'de ele alınan üç kuramcıdan Sorokin ve Weber, sınanabilir önermelerin daha az genel olmasına ve bu nedenle de yazarların kuramsal şemalarında daha az önemli bir yer tutmasına karşın, sınanabilir biçimlerde önermelerde bulunmuşlardır. Örneğin Sorokin'in (1959) toplumsal hareketlilik üstüne yaptığı görgül çalışma, bu alandaki en önemli yapıtlardan birisini oluşturur. Weber'in bürokratik örgütlenmeye ilişkin kuramı da Udy (1958: 1959, 1961). Blau (1965, 1966, 1968) ve başkaları tarafından görgül olarak sınanmıştır. Bununla birlikte, temel önermelerinde Weber ve Sorokin, görgül doğrulanmadan, en az Spengler (kuşkusuz ki böyle bir doğrulanmanın geçerliliğini zaten reddederdi) kadar uzakta kalmışlardır. Sorokin'in yöntemsel bütüncülüğü (toplumsal kültürel sistemlerde bütün uygarlıkları kapsayan ve ancak bütünlükleri çerçevesinde kavranabilecek olan her şeyi her şey ile ilişkilendirmesi), kuramının hiç bir zaman görgül verilerle yeterli bir biçimde sınanamamasına yol açmaktadır. Weber'in içgörüleri ise, tarihsel araştırmaya dayanmasına ve o tarihi açıklamasına karşın, öngörülerinden pek azı Weber'den buyana ortaya çıkan gelişmelere dayanılarak sınanmalarına olanak sağlayacak ölçüde özgül bir doğaya sahiptir.

Ele aldığımız diğer kuramcı kümeleri gibi, yükseliş ve düşüş kuramcıları da kısmen "inandırıcı" olmakla birlikte sınanamaz olarak kalan toplumsal değişim açıklamaları önermektedirler. Toplumsal değişim kuramları genel kuramlar olarak kaldıkları ölçüde görünüşe göre ne doğrulanabilecekler, ne de yanlışlanabileceklerdir. Belki de Parsons'un karamsar öngörüsüne katılmak gerekiyor, bir yapısal değişim kuramı oluşturulabildiği zaman "toplumsal bilimin altın çağı gelmiş olacaktır. Bu bizim günümüzde olmayacaktır ve büyük bir olasılıkla hiç olmayacaktır," (Parsons, 1951: 534).

---

14 *Ogburn'ün "kültür" terimi hem toplumsal, hem de kültürel olanı içerir: Onun "maddesel kültürü" kabaca teknolojiye denk düşer, "maddesel olmayan kültürü" ise kültürel olan ve dar anlamıyla toplumsal olan her şeye denk düşer. Weber ussallığın gelişmesini ekonomik örgütlenme içinde izlediği gibi, açıklıkla tanımlanmış çeşitli kültür alanlarında da izler.*

KAYNAKLAR

Aberle, David.
(1950). "The functional prerequisities of society." Ethics, 60: 100-11.
Bendix, Reinhard ve Seymour M. Lipset, editörler.
1966 Class, Status, and Power: A Reader in Social Stratification. New York: Free Press
Blau, Peter M.
1960. "Structural effects." American Sociological Review 25: 179-93.
Dahrendorf, Ralf.
1959. Class and Class Conflict in Industrial Society, Stanford, Calif.: Stanford University Press
Durkheim, Emile.
1964. The Rules of Sociological Method. New York: Free Press
Fouer, Lewis S., ed.
1959. Marx and Engels: Basic Writings on Politics and Philosophy. New York: Doubleday.
Freud, Sigmund.
1958. On Creativity and the Unconscious. New York: Harper and Borthers.
1961. Civilization and Its Discontents. New York: W. W. Norton.
Gould, Julius ve William L. Kolb.
1964. A. Dictionary of the Social Sciences. New York: Free Press.
Hauser, Philip M.
1969. "The chaotic society: Product of the social morphological revelution." American Sociological Review 34 (Şubat) 1-19.
Hoebel, E. Adamson.
1960. "The nature of culture. "Harry L. Shapire (ed.) Man, Culture, and Society New York: Oxford University Press.
Kroeber, Alfred L. ve Clyde Kluckhohn.
(1952). "Culture: A critical review of concepts and definitions." Papers and Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology 47: 1. Cambridge, Mass: The Museum.

Kuhn, Thomas S.
1962. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: University of Chicago Press.
Marx, Karl.
1959. Das Elend der Philosophie. Alıntı ve çeviri: Ralf Dahrendorf, Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
Mead, George Herbert.
1964. On Social Psychology. Chicago: University of Chicago Press,
Moore, Wilbert E.
1963. Social Change. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall,
Murdock, George Peter.
1960. "How culture changes." Harry L. Shapiro (ed.), Man, Culture, and Society New York: Oxford University Press.
Ogburn, William F.
1964. On Culture and Social Change. Chicago: University of Chicago Press.
Parsons, Talcott.
1960. Structure and Process in Modern Societies. New York: Free Press,
1966 Societies: Evelutionary and Comparative Perspectives. Englewood, Cliffs, N. J.: Prentice-Hall,
Parsons, Talcott ve Robert F. Bales.
1955. Family, Socialization and Interaction Process New York: Free Press.
Parsons, Talcott ve Neil J. Smelser.
1956, Economy and Society. New York: Free Press.
Proshansky, Harold ve Bernard Seidenberg.
1965, Basic Studies in Social Psychology. New York: Holt, Rinehart and Winston,
Robinson, William S.
(1950). "Ecological correlations and the behavior of individuals." American Sociological Review 15: 351-57.
Shapiro, Harry L., ed.
1960. Man, Culture, and Society. New York: Oxford University Press,
Sills, David L., ed.
1968, International Encyclopedia of the Social Sciences. Cilt 14. New York: Free Press,
Simmel, Georg.
1964. Conflict and the Web of Group Affiliations. New York: Free Press,
Smelser, Neil J.
1968. Essays in Sociological Explanation. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall,
Steward, Julian H.
1955. Theory of Culture Change. Urbana: University of Illinois Press.

BÖLÜM: 1

EVRİMCİ KURAM

Apter, David.
1960 "Political organization and ideology" Wilbert E. Moore ve Arnold S. Feldman (ed.) Labor Commitment and Social Change in Developing Areas. New York: Social Science Research Council.
Comte, August.
1875 Systems of Positive Polity, Cilt 2, "Social statics." Londra: Longmans, Green.
1893 The Positive Philosophy, Cilt 2. Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner and Company.
1964 "General appendix: Early essays." Amitai ve Eva Etzioni (ed.), Social Change. New York: Basic Books.
Darwin, Charles.
1859 Origin of Species, New York: D. Appleton,
1880 The Descent of Man. New York: D. Appleton.
Darwin, Francis.
1887 The Life and Letters of Charles Darwin. New York: D Appleton.
Dobzhansky, Theodosius.
1955 Evolution, Genetics and Man. New York: Wiley.
1962 Mankind Evolving. New Haven, Conn., Yale University Press.
Durkheim, Emile
1951 Suicide, New York: Free Press
1964a The Division of Labor in Society. New York: Free Press.
1964b The Rules of Sociological Method. New York: Free Press.
Etzioni, Amitai ve Eva Etzioni, editörler.
1964 Social Change, New York: Basic Books.
Hagen, Everett E.
1962 On the Theory of Social Change, Homewood, III. Dorsey.
Herskovits, Melville J.
1948 Man and His Works New York: Konpf.
Hirschman, Albert O.
1958 The Strategy of Economic Development. New Haven, Conn. Yale University Press.

Holton, Richard H.
1960 "Changing demand and consumption. Wilbert E. Moore ve Arnold S. Feldman (ed.), Labor Commitment and Social Change in Developing Areas. New York: Social Science Research Council.
Hoselitz, Bert F.
1960 "The market matrix." Wilbert E. Moore ve Arnold S. Feldman (ed.) Labor Commitment and Social Change in Developing Areas. New York: Social Science Research Council.
Huxley, Julian.
1942 Evolution, the Modern Synthesis. New York: Harper and Row
Kerr, Clark.
1960 "Changing Social Structures." Wilbert E. Moore ve Arnold S. Feldman (ed.) Labor Commitment and Social Change in Developing Areas. New York: Social Science Research Council.
Kindleberger, Charles P.
1965 Economic Development. New York: Mc Graw-Hill.
Kuznets, Simon.
1965 Economic Growth and Structure. New York: W. W. Norton.
Leibenstein, Harvey.
1957 Economic Backwardness and Economic Growth. Cambridge: University Press.
Lerner, Daniel.
1958 The Passing of Traditional Society. New York, Free Press.
Levy, Marion J.
1965 Modernization and the Structure of Society. 2 cilt, Princeton, N. J.: Princeton University Press.
1967 "Social patterns (structures) and problems of modernization." Wilbert E. Moore ve Robert M. Cook, (ed.), Readings on Social Change. Enlewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
Lewis, W. Arthur.
1954 "Economic development with unlimited supplies of labor." Manchester School (May) 1954.
1955 The Theory of Economic Growth. Homewood, III. Irwin.
Lewis, Oscar.
1930 Life in a Mexican Village: Tepoztlan Restudied. Urbana: University of Illinois Press.
Linton, Ralph.
1936 The Study of Man. New York: D. Appleton-Century.
Mc Clelland, David C.
1967 The Achieving Society. New York: Free Press.
Maine, Henry Sumner.
1907 Ancient Law. Londra: John Murray.
Martindale, Don A.
1960 The Nature and Types of Sociological Theory. Boston: Houghton Mifflin.
Millikan, Max F. ve Donald L. M. Blackmer.
1961 The Emerging Nations: Their Growth and United States Policy. Boston: Little, Brown.

Miner, Horace.
1964 "The folk-urban continuum." Amitai ve Eva Etzioni (ed.), Social Change. New York: Basic Books.
Moore, Wilbert E.
1963 Social Change. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
Moore, Wilbert E. ve Robert Cook, editörler.
1967 Readings on Social Change. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
Moore, Wilbert E. ve Arnold S. Feldman, editörler.
1960 Labor Commitment and Social Change in Developing Areas. New York: Social Science Research Council.
Morgan, Lewis H.
1877 Ancient Society, or, Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization. Chicago: H. Kerr.
Murdock, George P.
1943 "Review of 'Folk Culture of the Yucatan.'" American Anthoropologist, 14: 133-36.
Nash, Manning.
1960 "Kinship and voluntary association." Wilbert E. Moore ve Arnold S. Feldman (ed.), Labor Commitment and Social Change in Developing Areas. New York: Social Science Research Council.
Nurske, R.
1953 Problems of Capital Formation in Underdeveloped Areas. New York: Oxford University Press.
Parsons, Talcott.
1951 The Social System. New York: Free Press.
1960 Structure and Process in Modern Societies., Kısım 2, "Social structure and economic development.: New York: Free Press.
1966 Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
Parsons, Talcott ve Neil J.Semelser.
1956 Economy and Society. New York: Free Press.
Redfield, Robert.
1941 The Folk Culture of the Yucatan. Chicago: University of Chicago Press.
1947 "The folk society." American Journal of Sociology, 52:294.
Rostow, W.W.
1961 The Stages of Economic Growth. Cambridge: University Press.
1964 "The take-off into self-sustained growth." s.275-290, Amitai ve Eva Etzioni (ed.), Social Change. New York: Basic Books.
Sahlins, Marshall D. ve Elman R. Service, editörler.
1960 Evolution and Culture. Ann Arbor: University of Michigan Press.
Simpson, G. G.
1949 The Meaning of Evolution. New Haven, Conn.: Yale University Press.
Smelser, Neil J.
1959 Social Change in the Industrial Revolution. Chicago: University of Chicago Press.
1964 "Toward a theory of modernization. Amitai ve Eva Etzioni (ed.), Social Change. New York: Basic Books.
1966 "The modernization of social relations." Myron Weiner (ed.), Modernization. New York: Basic Books.

Spencer, Herbert.
1892 Sociology. Cilt 1. New York: D.Appleton.
1958 First Principles of a New System of Philosophy. New York: de Witt Revolving Fund.
1964 "Sociology." Amitai ve Eva Etzioni (ed.), Social Change. NewYork: Basic Books.
Stebbins, G.Ledyard.
1967 "Pitfalls and guidepost in comparing organic and social evolution." Wilbert E. Moore ve Robert M. Cook (ed.), Readings on Social Change. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
Steward, Julian H.
1959 Theory of Culture Change. Urbana: University of Illinois Press.
1964 "A neo-evolutionist approach." Amitai ve Eva Etzioni (ed.), Social Change, New York: Basic Books.
Tax, Sol, editör.
1959 Evolution After Darwin. Chicago: University of Chicago Press.
Toennies, Ferdinand.
1964 "Community and society: Gemeinschaft und Geselischaft." Amitai ve Eva Etzioni (ed.), Social Change. New York: Basic Books, 1964.
Weber, Max.
1964 The Theory of Social and Economic Organization. New York: Free Press.
Weiner, Myron, editör.
1966 Modernization. New York: Basic Books.
Wilensky, Harold L. ve Charles N.Lebeaux.
1965 Industrial society and Social Welfare. New York: Free Press.

BÖLÜM: 2

DENGECİ KURAM: DENGELEŞIM KAVRAMI

Alihan, Milla A.
1961 "Community and ecological studies." (1938) George A. Theodorson (ed.) Studies in Human Ecology. New York: Harper and Row.
Brown, Roger.
1965 Social psychology. New York: Free Press.
Burgess, Ernest W.
1961 "The growth of the city." (1925), G. A. Theodordon (ed.), Studies in Human Ecology,New York: Row, Peterson.
Dahrendorf, Ralf.
1959 Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford, Calif.: Stanford University Press;
Davis, Kingsley.
1949 Human Society. New York: Macmillan.
De Tocqueville, Alexis.
1955 The Old Regime and the French Revolution. New York: Doubleday.
Etzioni, Amitai ve Eva Etzioni, editörler.
1964 Social Change, New York: Basic Books.
Guessous, Mohammed.
1967 "A general critique of equilibrium theory." Wilbert E. Moore ve Robert M. Cook (ed.), Readings on Social Change.
Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
Hawley, Amos H.
1961 "Discussions of Hollinghead's 'Community Research: Development and Present Condition.' " (1948), George A. Theodorson (ed.), Studies in Human Ecology. New York: Harper and Row.
Heberle, Rudolph.
1951 Social Movements: An Introduction to Political Sociology. New York: Appleton-Century-Crofts.
Hollingshead, August B.
1961 "A re-examination of ecological theory." (1947), George A. Theodorson (ed.), Studies in Human Ecology. New York: Harper and Row.

Homans, George C.
1950 The Human Group. New York: Harcourt, Brace and World.
Leibenstein, Harvey,
1957 Economic Backwardness and Economic Growth. Cambridge: University Press.
Mannheim, Karl.
1952 Essays in the Sociology of Knowledge. Editör, Paul Kecskemeti. New York: Oxford University Press.
Moore, Wilbert E. ve Robert M. Cook, editörler.
1967 Readings on Social Change. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
Moore, Wilbert E. ve Arnold S. Feldman, editörler.
1962 Transactions of the Fifth World Congress of Sociology. Cilt 2. Louvain, Belçika: International Sociological Association.
Ogburn, William F.
1922 Social Change: With Respect to Culture and Original Nature. New York: B. W. Heubsch.
1964 On Culture and Social Change. Chicago: University of Chicago Press.
Park, Robert E.
1961 "Human ecology." (1936) George A. Theodorson (ed.), Studies in Human Ecology. New York: Harper and Row.
Parsons, Talcott.
1951 The Social System. New York: Free Press.
1954 Essays in Sociological Theory. Gözden geçirilmiş bası. New York: Free Press.
1960 "A functional theory of change." Amitai ve Eva Etzioni, editörler, Social Change. New York: Basic Books.
1966 Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
Zeitlin, Maurice.
1968 "Political generations in the Cuban working class." James Petras ve Maurice Zeitlin, Latin America: Reform or Revolution? Greenwich, Conn.: Fawcett.
Quinn, James A.
1961 "The nature of human ecology." (1939) George A. Theodorson (ed.), Studies in Humen Ecology. New York: Harper and Row.
Radcliffe-Brown Alfred R.
1952 Structure and Function in Primitive Society. Londra: Cohen and West.
Theodorson, George A., editör.
1961 Studies in Human Ecology. New York: Harper and Row.
Wynne-Edwards, V.C.
1962 Animal Dispersion in Relation to Social Behavior. Edinburg; Londra: Oliver and Boyd.

BÖLÜM: 3

ÇATIŞMACI KURAM: DEĞİŞİM BÜTÜN TOPLUMSAL ORGANİZMALARDA YAYGIN OLARAK VARDIR

Aron,
1966 "Social structure and the ruling calass." Reinherd Bendix ve Seymour Lipset (ed.) Class, Status, and Power: A Reader'in Social Stratification. New York: Free Press.

Bendix, Reinhard and Seymour Lipset, editörler.
1966 Class, Status and Power: A Reader in Social Stratification. New York: Free Press.

Brinton, Crane.
1952 The Anotomy of a Revolution. New York: Knopf.

Christman, H.M.
1966 The Essantial Works of Lenin. New York: Bantam Books.

Coser, Lewis.
1956 The Functions of Social Conflict. Glencoe, III: Free Press.

Dahrendorf, Ralf.
1959 Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford, Calif: Stanford Universitiy Press.
1964 "Towards a theory of social conflict." Amitai ve Eva Etzioni (ed.) tarafından yeni bası, Social Change. New York: Basic Books.

Etzioni, Amitai ve Eva Etzioni, (editörler).
1964 Social Change. New York: Basic Books.

Feuer, Lewis S., ed.
1959 Marx and Engels, Basic Writings on Politics and Philosophy. New York: Doubleday.

Kerr, Clark.
1954 "Industrial conflict and its mediation." American Journal of Sociology 40.

Lenin, Vladimir I.
1966 The Essantial Works of Lenin. H.M.Christman (ed). New York: Bantam Books.

Mandel, Ernest.
1968 Marxist Economic Theory. Cilt 1. Londra: Merlin Press.

Marx, Karl.
1967 Capital. Cilt 1, The Process of Capitalist Production. New York: International Publishers.
Marx, Karl ve Firedrich Engels.
1959 Das Elend der Philosophie. Ralf Dahrendorf tarafından alıntılandığı ve çevrildiği biçimiyle, Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
Parsons, Talcott.
1937 The Structure of Social Action. New York: Mc Graw-Hill.
Stinchcombe, Arthur L.
1968 Constructing Social Theories. New York: Harcourt, Brace and World.

Etzioni, Amitai ve Eva Etzioni, editörler.
1964 Social Change. New York: Basic Books.
Parsons, Talcott.
1964 "Introduction." Max Weber, The Theory of Social and Economic Organization. New York: Free Press.
Sorokin, Pitirim A.
1931 Social and Cultural Dynamics. 2 cilt. Bedminster.
1947 Society, Culture, and Personality. New York: Harper and Row.
Spengler, Oswald.
1964 "The Life cycle of cultures." Amitai ve Eva Etzioni, editörler. Social Change. New York: Basic Books.
Weber, Max.
1958 The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. New York: Scribner.
1964 The Theory of Social and Economic Organization. New York: Free Press.

BÖLÜM: 5

TOPLUMSAL DEĞİŞİM KURAMLARININ SINIFLANDIRILMASI VE İNCELENMESİ

Blau, Peter M.
1965 "The comparative study of organizations. ' Industrial and Labor Relations Review, 28: 323-38.
1966 "The structure of Small bureaucracies. "American Sociological Review, 31: 171-91.
1968 "The hierarchy or authority in organizations." American Journal of Sociology, 73: 453-67.
Dahrendorf, Ralf.
1959 Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford, Calif: Stanford University Press.
Etzioni, Amitai ve Eva Etzioni, editörler.
1964 Social Change. New York: Basic Books.
Feldman, Arnold S. ve Christopher Hurn.
1966 "The experience of modernization." Sociometry, 29 (Aralık): 378-95.
Hagen, Everett E.
1962 On the Theory of Social Change. Homewood, III.:Dorsey.
Homans, George C.
1950 The Human Group. New York: Harcourt, Brace and World.
Mayhew, Leon H.
1968 "Society." International Encyclopedia of Social Sciences. Cilt 14: 577-586. New York: Macmillan; Free Press.
McClelland, David C.
1961 The Achieving Society. New York: Free Press.
Moore, Wilbert E.
1963 Social Change. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
1968 "Social change." International Encyclopedia of the Social Sciences. Cilt 14: 365-375. New York: Macmillan Press.
Ogburn, William F.
1922 Social Change with Respect to Culture and Original Nature. New York: B.W.Heubsch.
Parsons, Talcott.
1951 The Social System. New York: Free Press.

1954 Essays in Sociological Theory. New York: Free Press.
1954 Structure and Process in Modern Society. New York: Free Press.
1966 Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives.
Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
Parsons, Talcott ve Neil J.Smelser.
1965 Economy and society. New York: Free Press.
Smelser, Neil J.
1967 Sociology: An Introduction. New York: Wiley.
Sorokin, Pitirim A.
1947 Society, Culture and Personality. New York: Harper.
1959 Social and Cultural Mobility. New York: Free Press.
Udy, Stanley H.
1958 "Bureaucracy and rationality in Weber's organization theory." American Sociological Review, 24: 791-95.
1961 "Technical and institutional factors in production organizations."
AJS, 67: 247-61.
Weber, Max.
1964 The Theory of Social and Economic Organization.
New York: Free Press.
White, Leslie.
1949 The Sicence of Culture. New York: Grove Press.

OTM No: 10703001

KDV DAHİL FİYATI: 1400 TL.